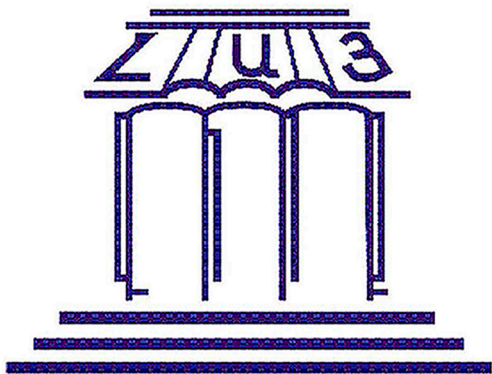

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Հրատարակութիւն ԿԻԼԻԿԻԱ Պրովանսալանոցի թիւ 21

5

ԶԱՄԵԼ ԵՍԱՑԵԱՆ

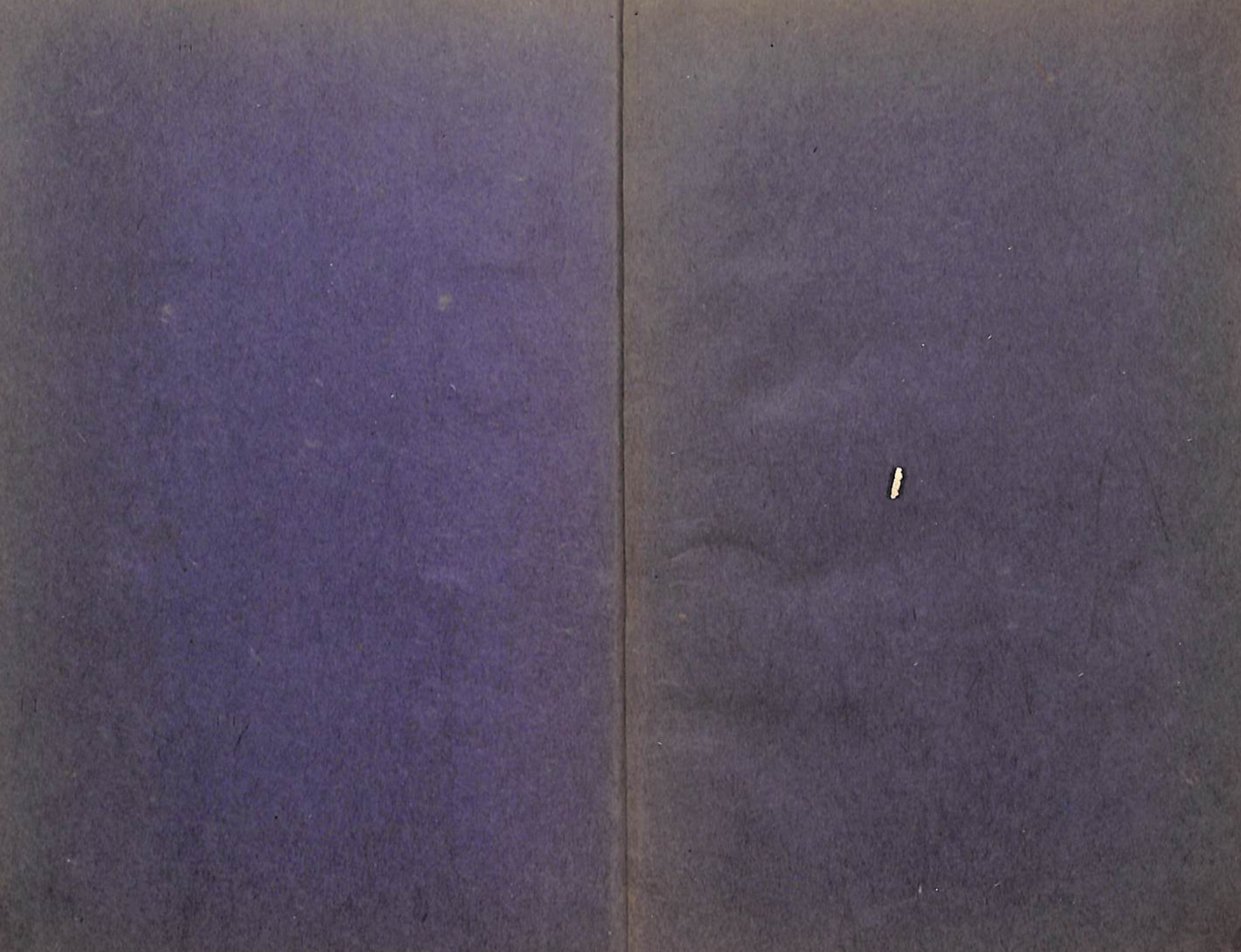
ՎԵՐՋԻՆ ԲԱԺԱԿԸ

391.99

5-58

Հ. ՊԱՆԿՆ
ԿԵՐ. Մ. ՅԱՐՈՍԼ. ՊԱՆԿՆ
1921

Հրատարակութիւն ԿԻՒԻԿԻՒ Գրականաւանոցի Թիւ 21

391.93

Ե-58

ԶԱՊԵԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

Համբարձում
1940 - Քաղաք

ՎԵՐՋԻՆ ԲԱԺԱԿԸ

Բազուի «Գործ» Ամսագրին արտագրուելով
վերստին աչիւ անցուած.

Ա. Շարր
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
« Զ Ա Յ Կ Ա Շ Է Ն »
— Թիւ 8 —

1924

9825

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՄԻՒՍ ԳՈՐԾԵՐԸ

ՇՆՈՐՀՔՈՎ ՄԱՐԴԻԿ, 1907 Պոլիս
 ԿԵՂԾ ՀԱՆՃԱՐՆԵՐ, 1910 Պոլիս
 ԱԻԵՐԱԿՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ, 1911 Պոլիս
 ԵՐԲ ԱՅԼԵԻՍ ՉԵՆ ՍԻՐԵՐ, 1914 Պոլիս
 ՄՈՒՐԱՏԻ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ, 1920 Պոսթոն
 ՀՈԳԻՍ ԱՔՍՈՐԵԱԼ, 1922 Վիեննա

10913-57

Տպարան Մ, ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Այս գիրքը քեզ կը նուիրեմ, իմ սիրելի եւ հեռաւոր բարեկամս: Այստեղ պիտի գտնես մէկ ցուրդ իմ մտածումներու եւ զգացումներու՝ որոնց մասին քեզ խօսած եմ երբեմն, այնքան բաղցր եւ նաեւ այնքան անծկալի ժամերու մէջ:

Շնորհակալութեան անսահման պարտք մը ունիմ դէպի քեզ, որը գիտեմ, ո՛չ մէկ բանով կրնամ թեթեւցնել: Հայրենագուրկ եւ ընտանեգուրկ, դուն քու գորովագին եւ ազնուական բարեկամութեամբ լոյս սփռեցիր իմ տխուր կեանքիս մէջ եւ յաջողեցար ամէն չարիք բարիք դարձնել ինձ համար:

Երբ քեզ հանդիպեցայ, ամէն ինչ խաւար եւ յուսահատութիւն էր ինձ համար եւ քու բարեմիտ ու բաղցր ժպիտով անօտարացուցիր այդ խաւարը: Քեզմով յաջողեցայ յաղթել մարդուս ամենամեծ թշնամիին, յուսահատ տխրութեան, եւ քու սիրալիր բարեկամութեանդ շնորհիւ է որ ժպիտը կրկին երեւցաւ իմ անծկալի դէմքիս վրայ: Դուն ինձ օգնեցիր որ վերստին գտնեմ իմ հոգեկան բնածին տրամադրութիւնս եւ լաւատես արիութեամբ դիմագրաւեմ տպագան:

Քեզ կը նուիրեմ ուրեմն այս գիրքը, նոյն իսկ հեռուէն մտածումս քեզ հետ կապելու համար եւ ի յիշատակ այն ժամերուն, երբ, կը յիշեմ, իմ սիրելի եւ անմոռանալի բարեկամս, լոին կը քայլէինք ծառուղիներէն, լսելով սօսաւիւնը ծառերուն եւ մրմունջը առաւակներուն՝ որոնք այնքան սերտ կերպով մը կը ներդաշնակուէին մեր բարձրագոյն եւ ազնիւ յուզումներին:

ՎԵՐՋԻՆ ԲԱԺԱԿԸ

Ինծի բեր. «Կ'ուզեմ քու հողիդ ճանհնալ»: Ահա՛ իմ խոստումս կը կատարեմ վերջապէս և կը սկսիմ գրի առնել իմ տպաւորութիւններս և արձանագրել այն ժամերը՝ զորս ապրեցայ երջանկութեամբ և յուզումով: Ես արուեստով գրող չեմ՝ և վարպետ չեմ իմ զգացումներս ու ապրած վայրկեաններս ներկայացնելու այնպիսի ճարտարութիւնով մը, որ ընթերցողին գրական և դեղարուեստական հաճոյք պատճառէ: Բայց իմ սիրտս այնքան ղեղուն է և իմ էութիւնս այնքան գրաւուած է իմ հրաշագեղ վէպովս, որ քու խնդրանքիդ հաւատարմօրէն գոհացում տալու առեն՝ հաճոյքով կը մտածեմ, թէ ասիկա անիթ մը պիտի ըլլայ որ ես ինքս անդրադառնամ իմ ապրած ժամերուս գեղեցկութեան և անդորր երջանկութեան:

Յայտնի է որ իսկական գրող չեմ. ես կը շեղիմ ընդհանուր կանոնէն: Ընդհանրապէս գրագէտները ներկայացնելու արժանի կը համարեն միայն դժբախտութիւնը, անձկութիւնը, եղբրական դրուագները, կեանքի սոսկալի ժամերը: Կարծես պայծառ երջանկութիւնը իր պատմութիւնը չունի, կարծես կեանքի քաղցրագոյն պահերը գուրկ են շահեկանութենէ: Երբ նոյն իսկ մարդկային էակ մը կը ներկայացնեն իր կեանքի զագաթնաբուրեանէն անիկա աւելի սոսկումով պիտի տեսնէ այն վիճը, որ իր ոտքերուն տաջքը կը բացուի: Իսկ երբ պատահի, որ դժբախտ արգելքները, չարաբոսութիւնները վերջ գտնեն, երբ պատահի, որ մէկը

յաջողի յաղթանակել և հասնիլ խաղաղութեան հանգ-
րուանի մը, հոն կը վերջանայ այլ եւս վէպը ու պատ-
մութիւնը կը լռէ :

Բայց քիմ ինչ փոյթս է ընկալեալ սովորութիւն-
ները, իմ ինչ փոյթս է գրական մեթոտները . ես իմ
սիրտս կ'ուզեմ արտայայտել , ես իմ ուրախութիւնս
կ'ուզեմ երդել , ես կը դրեմ միմիայն քեզի համար ,
սիրելիս . . .

•••

Եւ միեւն ու շփացած տղջիկը եղա՛ւ եմ հայրիկիս .
մայրս մեռած է կանուխէն՝ սրտի հիւանդութենէ . ես
ինքս սրտի կազմութեան մէջ թերութիւն մը ունեցած
եմ , որ մանկութիւնս դարձուցած է փափուկ և ուշա-
դիր խնամքի կարօտ : Յաճախ զգացեր եմ հօրս դողդո-
ջուն ձեռքը իմ ձեռքերու վրայ և տեսեր եմ անոր անձ-
կալի աչքերը՝ երբ երկիւղով կ'անցնէին իմ տոգոյն և
վտիտ էութեանս վրայէն : Չէ կարելի բացատրել , թէ
ինչպէս իմ հիւանդագին մանկութիւնս զիս նախասահ-
մանած է բարդ և նուրբ զգացումներու , և ինձի տուած
է երազելու և իմ մէջս ամփոփուելու թանկեղէն ըն-
դունակութիւնը : Երբ փոքր աղջիկ էի և զիս կը տա-
նէին արեւոտ ու ծովափեայ գիւղեր , կազդուրելու հա-
մար իմ մշտնջենական վտանգի ենթարկուած կեանքս ,
երբ բացօթեայ կախ-անկողնին մէջ երկարած , աչքերս
սեւեռելով երկնքին , կը մնայի ծուլութեան և զրեթէ
անշարժութեան մէջ . հողիս հեռզնեմէ կ'ընդլայնէր՝
վայելու համար հապճեպով ինչ որ այդ պահը կը ներ-
կայացնէր զեղեցիկ ու շողշողուն , և կեանքի երազը
բերազան երեսներով կը փալկար իմ երեւակայու-
թեանս մէջ , որովհետեւ ապագան մշուշոտ էր ինձի հա-
մար և յաճախ սարսափելի , և միմիայն կարենալ ապ-
րիլը երազ մըն էր : Երբ փոքր աղջիկ էի և ժամերով

առանձին կ'օրօրուէի սօսիի մը երերուն և մրմնջող
հովանիին ներքեւ իմ ձանձրոյթս և ծուլութիւնս կը
զարդարէի պատմութիւններով , զորս ես ինքզինքիս կը
պատմէի և որոնց մէջ փոխն ի փոխ թէ՛ դերակատարն
էի , թէ՛ ենթական , թէ՛ լրացուցիչ անձնաւորութիւն-
ները , և իմ հոգիս մէջէն կ'անցնէին զանազան վիճակ-
ներու նոյն իսկ հեկտոսական յուզումները , ալիքներու
պէս : Երբեմն այդ յուզումներէն մէկը զօրաւոր ազօս
մը կը թողուր և քանի մը օր կ'ապրէի իմ իսկ ստեղ-
ծած տրամադրութեանս մէջ . այդ օրերուն ախարհը
օտար կը դառնար ինձի , արտաքին պայմանները ո՛չ
թէ պատճառ՝ այլ առիթներ հազիւ կրնային ըլլալ , ո-
րոնք կը ձուլուէին իմ կեդրոնական մտածումիս մէջ :
Տիրական ձայնը իմ Եսիս ձայնն էր ու անկէ է որ կը
բխէին իմ երջանկութիւններս ու դժբախտութիւններս ,
ինչպէս նաեւ իմ մէջս է միայն , որ ապուէն և օգնու-
թիւն կը գտնէի , և իմ մէջս է որ կ'որոնէի իմ գա-
նձը , որ կեանքս պիտի զարդարէր պերճանքով , լոյսով
ու փառքով :

Որոշ տարիքէ մը ետքը իմ ֆիզիքական վիճակս բար-
ուաճուեցաւ . կեանքը վերադարձաւ ինձի առատութեամբ
և ամբողջապէս կանխածաւ մահուան յաղթանակած ըլ-
լալու ուրախութիւնը զիս դարձուց բարեմիտ և լաւա-
տես , և ինձի շնորհեց նաեւ կեանքը լիովին վայելելու
մասնաւոր արամադրութիւն մը , որ արեւոյթեան մը
պէս կը շաղկապէր զիս երբեմն : Բայց իրերու ընական
ընթացքով այլեւս մտած էի սովորական մարդոց սեղմ
շարքերուն մէջ , ու անկէ ետքը իմ կեանքս նման է .
ղաւ այնքան ուրիշ կեանքերու , որոնք իրենց առան-
ձին պատմութիւնը չունին գրեթէ : Ուրախութեանց և
տխրութեանց սովորական մահընթացութիւնն ու տե-
ղատութիւնը կը տարուբերէր զիս կեանքի՝ պայմա-
նադրական եզրերուն մէջ : Իմ կենսութեան և հարուստ

անհատականութիւնս երբեմն դժկամակութեամբ կը
առնամանափակուէր, և ժայթքումներու, ոստուկներու
աննպատակ բաղձանքներ երազանքի մէջ կը պահէին
զիս, բայց իմ կօրովս կը սպառէր՝ առանց ցնցումներու
այդ երազներուն մէջ իսկ, և կեանքը իր առօրեայ
դժուարութիւններով ու պզտիկ յաղթանակներով կը
վերադարձնէր զիս իրականութեան:

Ե՞րբ ծագեցաւ ինծի համար երջանկութեան արեւը,
ե՞րբ փարատեցաւ իմ տարտամ կեանքիս մշուշը, ահա-
ւասիկ ինչ որ պիտի ջանամ դասաւորել և պատմել
ճշգրիտ ժանրամասնութեամբ, անկեղծօրէն և անվերա-
պահ կերպով:

* *

Փետրուար ամսուան վերջերն էր. մեր երկիրներու
կանխահաս գարունը սկսած էր ժպտիլ և երկար անձ-
րեւոտ օրերէ ետք ջերմ արեւը կը ճաճանչէր ամպի
ճերմակ ծուկներու ընդմէջէն, որոնք հետզհետէ կը
խուսափէին և կը ջրուէին: Պարտէզներու շաք մը կը
տարածուէր ննջարանիս պատուհաններուն թօսջրը, և
անձրեւէն մաքրուած ծառերու սև ճիւղերուն և ոստե-
րուն վրայ նոսրածիլ բոգբոջները իրենց մառդալ ծայրե-
րով կը ճեղքէին կեղեւը:

Գարնանածաղիկներու ածու մը ճիշտ իմ դիմացս
իր անհամար ծաղիկներով կը ծաղկէր. աչքերս յառած
մանկեղեցագոյն և ճերմակ բաժակներուն՝ տարտամօրէն
կը խորհէի: Հետեւեալ օրը հիւրեր պիտի ունենայի
ճաշի, ընելիք կարգադրութիւններուս մասին խօսելու
համար ամուսինս մօտս եկաւ, ձեռքը դրաւ ուսիս և
ըսաւ հանդարտ ձայնով.

— Վաղը, գիտե՞ս, Ատրինէ, իմ ընկերներէս, իմ
վաղեմի ընկերներէս մէկն ալ պիտի գայ ճաշի:

Ինչքան անգամներ անկից ի վեր վերջիշած եմ
այդ առաջին պահը, երբ դուն յայտնուեցար ինծի.

ինչքան անգամներ կրկին ու կրկին թարած եմ այդ
պահը՝ մտաբերելու համար թէ ո՞ր եւ է խորհրդաւոր դըր-
դում, ո՞ր եւ է հոգեկան ցնցում ինծի յայտնե՞ց արդեօք,
թէ այդ վաղեմի ընկերը ի՞նչ վճռական ազդեցութիւն
պիտի ունենար իմ կեանքիս մէջ, թերեւս իմ պատմու-
թիւնս գեղեցկացնելու համար անհրաժեշտ էր ըսել.
«այո՛, այդ պահուն իսկ զգացի ու խռովուեցայ», բայ
եւ վիպասան չեմ ու պարտական եմ ըսել միմիայն
ճշմարտութիւնը, և իրականութիւնը այն է, որ կա-
տարեալ անտարբերութեամբ ընդունեցի այդ յայտնու-
թիւնը և նոյն իսկ ալի պահուն անունդ չհարցուցի:

Բայց անհրաժեշտ է նախապէս ներկայացնել քեզ
իմ կեանքիս պայմանները, այն բարոյական մթնոլոր-
տը, ուր կ'ապրէի, ամուսնոյս հանդէպ իմ դիրքս, և
այն վիճակը որ կը թիրէր մեր մէջ: Երիտասարդ տա-
րիքի մէջ ամուսնացած եմ, և ահա՛ թէ ի՞նչպէս: Մի-
քայել զիս կնութեան ուղած էր մեր ամուսնութենէն
հինգ տարի առաջ, երբ տակաւին տասնութը տարե-
կան դեռատի օրիորդ մըն էի. կ'ըսէին որ սիրուն,
սրամիտ և եռանդուն աղջիկ մը եղած եմ. ճիշտ է որ
ամէն տեղ թրով ու գորովանքով կ'ընդունէին զիս և
ամենէն խստաբարձ կիներն ու մարդիկը ներողամիտ
էին իմ արձակունակ դուրսութեանս համար, որ
գիւրաւ կը զեղուր և դուրս կ'իլլէր ընդունուած և
զծուած սահմաններէն, իմ շնորհս, ճաշակս ու մանա-
ւանդ դուրահաղորդ բնավորութիւնս համակրելի կը
դարձնէին զիս, և, առաջին անգամէն զինթափ կ'ընէին
ամենէն խոժոռները. իսկ ես հաճոյքով կ'անդադառ-
նայի իմ յատկութիւններուս:

Սակայն հայելին չատ շողորթորթիչ չէր ինծի հա-
մար, գոնէ ես ինքզինքս չէի գտնար գեղեցիկ, թէև
չատ կանուխէն ականջներս սովոր էին լսել հիացմունքի
մրմունջներ՝ իմ շագանակագոյն առատ մազերուս, իմ

մորթիս յղկուն մաքրութեան և իմ աչքերուս անսովոր պայծառութեան նկատմամբ: Ասոնցմէ զատ իմ հարուստ և զօրեղ կենսականութեանս անհամար ու յարափոփոխ արտայայտութիւնները չէին կորող իմ ուշադրութիւնս հրաւիրել, քանի որ ես հայելիին մէջ կը փնտաէի միայն գեղեցիկ գիծեր և թերեւս նաեւ պայմանագրական գեղեցիկութեան գիծեր, որոնցմէ զուրկ էր իմ դիմագիծս: Հաստատ համոզուած ըլլալով, որ կը սխալին զիս սիրուն գտնելով, գահ էի սակայն, որ կը սխալին, և յոյս ունէի, որ երկար տառն պիտի սխալին:

Իմ հայրս բարեկեցիկ, բայց մանաւանդ համբաւ տնեցոյ մարդ մըն էր, և իր շուքէն բան մը կը զարդարէր նաեւ զիս. այնպէս որ եո չեմ ունեցած վարանութի և սպասուծի այն տարիները, որ այնքան կը դառնացնեն օրիօրայնորէ կեանքը և զանոնք կը դարձնեն կեղծ, խորամանկ ու ճարպիկ: Տակաւին գրեթէ երախտ էի, երբ ոկած էին զիս ամուսնութեան ուղեւ և հայրս ժպտելով կը գտնգատէր. շինչ սառանայ ունի այս աղջիկը իր մէջ. հանդարտ չեն կրնար նայիլ իրեն: Ինքը հակառակ իր փորձառութեանը չէր հասկընար, բայց ես արդէն գիտէի որ իմ թեկնածուներս յաճախ էր տեսնէին արտիստիկ աղջիկը և ո՛չ թէ զիս: Թէ և մեծ դրամներ չունէի, բայց ոմանք մեծ յոյս կը դնէին իմ հօրս ազգեցութեան վրայ, իրենց ապարէզին մէջ յառաջանալու համար: Մէկ խօսքով շատ մատաղ հասակէս վարժուած էի տեսնել թէ մարդիկ կան, որ ինծի կը դարպասեն ո՛չ թէ իմ անձիս ներկայացուցած առանձին արժանիքներուն համար, այլ մղուած փառասիրութենէ և նոյն իսկ սնապարծութենէ: Բայց ասոնք սովորական բաներ են, որոնց անհասարակ շուտով կ'ընտանան իմ դիրքիս մէջ գտնուող օրիորդները: Ես անմիջապէս ունեցայ այն բարեմիտ հեղինակութիւններէն մէկը, որ զիս պաշտպանեց դառն յուսախաբու-

թիւններու դէմ, և տեսակ մը զուարճութիւն կը զգայի՝ փնտռելով մարդոց դրդիչ պատճառը: Երբ Միքայէլ Յովսէփեանը, ծանօթ իրաւաբան և փաստաբան, զիս կ'նստեցնէր ուղեց, անմիջապէս մերժեցի զինքը. իմ անմիջական շրջանակիս մարդը չէր, քանի մը տարիներով մեծ էր ինձմէ, իրեն ընտանեցած չէի, մինչ իմ շուրջս կային սիրուն, քաղաքավար, փայլուն յատկութիւններով օժտուած պատանիներ, որոնց մէկուն կամ միւսին վրայ ուշադրութիւնս կը կենար ատեն մը. ու մանք իրենց ազդանդով, ուրիշներ ապագայի մը յոյսով կը յուզէին զիս, բայց նաեւ դգայուն էի մասնաւորապէս անոնցմէ մէկուն, որուն գողտը և տխուր նայուածքը, իր գործովագին վերաբերմունքը զիս յաճախ ուշադիր կը դարձնէին, և մտքովս երբեմն կ'ըսէի՝ «թերեւս»:

Ինչքան տարեք էր Միքայէլ այն մտապատկերէն՝ որ ամէն աղջիկ կ'ունենայ տակաւին չյայտնուած ասպետին նկատմամբ: Անիկա խիստ, գրեթէ դաժան դէմքով մարդ մըն էր. չափազանց թուխ և նիհար էր, լուկեաց ու ինքն իր մէջ ամփոփուած. երբ իր հայեացքը հանդիպէր ինծի, նոյն իսկ իր ամենէն սիրտիր ժամերուն, խոժոռ խտուրթիւն մը կը ստանար. կը զգայի այդ ատենէն որ իրեն համար ամէն ինչ հանդիսաւոր, գրեթէ կ'օնական ծանրակշռութիւն մը ունենալու էր: Այնպիսի մարդոցմէն մէկն էր, որոնց համար չկան ժպտուն, զուարթ և դիւրաստի ժամեր, որոնք անընդունակ են անփութութեամբ թափառելու կեանքի կողմնակի ուղիներուն մէջ՝ տարտամ յոյսովը անակընկալ և վաղանցուկ հաճոյքներու. անիկա պիտի երթար միշտ ուղիղ ճամբէն՝ առանց աջ ու ձախ նայելու, և ինքը չճանչնալով հաճոյքն ու դառնութիւնը մարդկային մեղքերու, աններող և խիստ էր նաեւ ուրիշներուն համար: Իր խօսքերը կտրուկ էին, վճռական

և անառարկելի. կարելի չէր որ ուշադրութիւն չհրաւիրէր, ու ինծի տեսակ մը յորդալիր սարսափ կը պատճառէր... Բայց ահա՛, ինչ պատճառներով որ զինքը մերժած էի գրեթէ սոսկումով, այդ նոյն պատճառներով կ'ընտրէի զինքը հինգ տարի ետքը, մղուած տեսակ մը հետաքրքրութենէ, հրապուրուած այն սարսափէն իսկ, որ կը ներշնչէր ինծի, բաղձալով զգալ ճշուամբ այդ խտութեան, և մանաւանդ, զգացուած այն խոր, լարատեալ ու անսասան սիրոյ զգացումէն, որ այդ խոփոռ ու պատկառելի անձնաւորութիւնը ունեցած էր իմ նկատմամբ:

Դժուար է բացատրել ճշգրտօրէն այն զգացումը, որ զիս մղեց այդ ամուսնութեան. իմ էութեանս մէկ խոռովեալ և նոյնիսկ պղտոր ժամանակամիջոցին տրդիւնքն էր անշուշտ: Զիս կը սիրէր ուշատ կը սիրէր. անիկա չվհատեցաւ իմ արհամարհանքէս, իմ ցրտութենէս, իմ գրեթէ նախատալի վերաբերմունքէս: Սէշը իր մէջ հզօր էր, և ես վերջ ի վերջոյ զգածուեցայ այդ ուժէն: Հակառակ որ չափազանց զիւրազգած էր իրեն հանդէպ ցոյց տրուած ամենադոյզն յարգանքի պակասութեան, անիկա մեծ համբերութեամբ ու տառապելով կը տանէր իմ յարափոփոխ ու քմահաճ վերաբերմունքս. անիկա երբեմն իմ դէմքէս կտրտած կը մնար որսալու համար նոյնիսկ վաղանցուկ ժպիտ մը, քաղաքավարական ժպիտ մը, ու կը մեկնէր անմիջապէս, կարծես վախճալով, որ արամադրութիւնս փոխելով՝ կարող էի հակազդել այդ պահու շնորհած երջանկութեան: Ինչպէ՛ս կը սիրէր զիս, և ինչպէ՛ս կը սարսըռայի՝ մտածելով այդ սիրոյն և խորհելով, թէ՛ կարող եմ խոնարհիլ այդ սարսափելի ուժին առջև: «Երբե՛ք, երբե՛ք» կը կրկնէի բարձրաձայն, երբ մինակս սենեակիս մէջ կը խորհէի իր վրայ, բայց և այնպէս գիտէի թէ՛ ինչ որ շրթներս կ'արտասանէին, համապատասխան չէր այն

ներքին խոռովեալ զգացումին, որ զիս կը նախասահմանէր արդէն իսկ իրեն:

Այդ հինգ տարուայ ընթացքին, որ տառապանքի, վարձուումերու, կտակածներու երկար տարիներ եղան Միքայէլի համար, բայց երբե՛ք վհատութեան, անիկա ա՛լ աւելի դառնացաւ, և կարծեմ յաղթանակելու, անպատճառ յաղթանակելու դիտաւորութիւնը գերակշիռ դեր մը խաղաց իր յարատեւութեան մէջ. ուրիշ կերպ չէ կարելի բացատրել այն համբերատարութիւնը, այն մտքառու՛ր, որով տարաւ չատ մը վհատեցուցիչ դէպքեր: Ազատելու համար իր հետապնդումէն՝ պատրտաւէի կոյրզկուրայն նետուելու ո՛ր և է յիմար ամուսնութեան մէջ, և քե՛ի մը անգամներ փորձութիւնը ունեցայ. Ամէն անգամ, որ նոր թեկնածու մը կը յայտնուէր ես այնպէ՛ս կը ձեւապնէի, որ իմ ուշադրութիւնս կանգ առած է նոր անձի մը վրայ, Միքայէլի դէմքը տւելի ախուր խտութիւն մը կը ստանար, իր տառապագին և մեղադրող նայուածքը ծանրօրէն կ'իյնար իմ վրաս գրեթէ ոխերիմ արտայայտութեամբ, բայց և այնպէ՛ս տիրական հայեացքով, և ես զգացի, որ տկար որս մըն եմ, որ իր ձեռքերուն մէջ եմ արդէն, թէ՛ ասկաին անզօր ջանքեր կ'ընեմ խուսափելու, ու այդ զգացումը թէ՛ սարսափ կը պատճառէր ինծի, թէ՛ զայրոյթ, բայց և տեսակ մը սուր և ցաւագին հեշտանք:

Հետզհետէ խոռովքներու, յուզումներու և ուժգին հակասական զգացումներու ալիք մը կը բարձրանար իմ հոգւոյս մէջ. չէի սիրեք զինքը, ո՛հ, ո՛չ, երբե՛ք չեմ սիրած զինքը, բայց իմ հզօր խառնուածքս համապատասխան էր այն խառնուածքին, որ կը յայտնուէր ինծի. տափակ ու միօրինակ կեանքը, առանց յուզումի և առանց ելեւէջի, անտպառի պէս ամուլ և ձանձրացուցիչ կը թուէր ինծի: Միքայէլ միակ անձն էր, որ հարուստ արիւնս կը մտրեկէր, զիս կը յուզէր խո-

տխուր է, անշահեկան ու ձանձրալի, ինչպէս անտա-
ղանդ թատերագիրի մը կատակերգութիւնը:

Հագուադէպ կերպով մարդիկ կան, որ զանազան
բարեբախտ դիպուածներու հետեւանքով կամ թերեւս
անձնական բացառիկ ընդունակութիւններով կը թո-
թափեն իրենց արուած աշխարհիկ և կեղծ դաստիարա-
կութեան պատեանը ու կը փնտռեն ինչ որ կորսնցնել
տուած են իրենց. կը փնտռեն ինքզինքնին, իրենց հո-
գին, ու կը յանձնուին անոր: Այդպիսիները չեն ձանձ-
րանար, երբ առանձին են, երբ մտիկ կ'ընեն իրենց
հոգւոյն երգերն ու վէպերը: Անշուշտ, մշուշներ կը
շրջապատեն զիրենք և իրենք ալ յաճախ դեր մը կա-
տարեն, բայց տարբերութիւնը այն է, որ երբեմն կը
օթափին և կը գտնեն իրենց սեփական հոգին: Ու
ի՞նչպէս արդէն շատ շառերը պիտի գտնէին իրենց
հոգին. երբեք առանձին չեն ինքզինքնուն հետ և
նոյն իսկ կը սոսկան այդ առանձնութենէն. կեանքը
կ'անցնի շատերուն համար աղմուկի, մրցակցութիւն-
ներու, իրենց էութենէն օտար նպատակներու հետա-
պնդման մէջ: Ինչ որ ունին իրենց մէջ, իրենց արա-
մադրութեան ներքեւ՝ երջանկութեան և վայելքի տար-
րերը, կը փնտռեն հեռուն, իրենց հասողութենէն դուրս
կէտերու մէջ, և, քանի՜ կարծեն թէ իրենց նպատակ-
ները անհասանելի են, այնքան կը խորհին որ իրենց
կեանքը հետաքրքրական է ու կ'ապրին հերոսներու
նման. երբեք չեն օթափիր, ժամանակ չունին օթափե-
լու, որովհետեւ իրենց խճողուած կեանքին մէջ առանձ-
նութիւն չունին:

Այն հագուադէպ մարդիկը, որ բացառապէս կ'ապ-
րին իրենց հոգիով, անսխալապէս կը ճանչցուն իրենց
գործերուն, դրացուններուն, շարժումներուն ինքնա-
բուխ, միամիտ և յստակ պարզութեամբը: Անոնց հո-
րին խրաչելով չէ ապաստանած իրենց էութեան մէկ

տնկիւնը, այլ մակերեսն է բարձրացած, կը շողշողայ
իրենց գէժքին վրայ. կը ճառագայթէ իրենց անձէն
դուրս, կ'երգէ ու կը ժպտի անիկա և մարդ անասունը
կը բարձրացնէ իր բարձրագոյն ոլորտին. թեւեր կու-
տայ անոր ու կարծես անզգալի կը դարձնէ մարդկայն
ստորնաքարչ պայմաններու ճակատագրական նուաստու-
թիւնը: Ի՞նչ փոյթ այն ատեն, որ ունամար դիպուած-
ներու դասաւորում մը զայն դրած է արիւնջ կամ այն-
ինչ ընկերական դիրքին մէջ. ի՞նչ փոյթ, թէ ֆիզիքա-
կան ի՞նչ կերպարանքով մարմնացած է անիկա: Աստ-
ուած իր մատը դրած է անոր ճակատին վրայ. անիկա
ճշմարիտ ընտրեալներէն մէկն է ու կ'ապրի, կ'անհետա-
նայ այս աշխարհէս, լուսաւոր հեռք մը ձգելով իր ճամ-
բուն վրայ:

Դուռն այդպիսի ընտրեալ մըն ես, սիրելիս, դուն
անոնցմէ մէկն ես, որ Աստուծոյ այցելութիւնը ընդու-
նած են. հոգիս դրաց քու հոգիդ, եղբայրացաւ անոր
հետ, ու ատոր համար է որ քեզ սիրեցի անքան խոր,
որքան անակնկալ եղանակով մը:

* *

Բայց ես կ'ուզէի քեզ խօսիլ Միքայէլի մասին:
Այն բոլոր սիրունիկ, լուսաւոր, սրամիտ ու փայ-
լուն փեսացուներուն մէջ, որոնք սուտ մարդերու տպա-
ւորութիւնը կ'ընէին իմ վրաս, Միքայէլ ճշմարիտ մարդ
մըն էր, բայց իր մօտը ու տխուր հոգին անհաշտ էր
ի՛րիւս և այդպէս ալ մնաց մինչև ետքը: Մենք ա-
մուսնացանք, զաւակներ ունեցանք. երկար տարիներ
ապրեցանք միասին՝ գրեթէ համակերպելով մեր կեան-
քին, բայց մեր հոգիները իրարու ո՛չ միայն օտար մնա-
ցին, այլ կարծես իրարմէ կը խուսափէին: Իմ հոգիս
միշտ օտար և առանձին մնաց: Հսկ սուսկ որ անկեղծո-
րէն կը փափագէի հաշտութեան եղբ մը գտնել ու ներ-

քին ներդաշնակութիւնը տեղի ունի մեր միջև, բայց տախտակաւ անկարելի բան էր: Մեր ժամանակն մտերմական ժամերուն իսկ իմ հոգիս բացակայ էր, ու այդ ժամերուն մանաւանդ բացակայ էր: Ժամանակի ընթացքին տեսակ մը վարժութիւն տանելի դարձուց՝ ինչ որ յուսահատութեան տագնապներ պատճառած էր ինձ երբեմն: Ժամեր եղած են, որ իր մէջ շարժումը, իր մէջ օրօշ չեղան իսկ բուն զայրոյթներ պատճառած են ինձ, և դերմարդկային շտնքեր բրած եմ ինքդինքս սանձելու և հասնող արտելու համար: Երբեմն իմ զսպուած ջղագրգռութենէս բացուածներ կը խուժէին աչքերուս մէջ, և այդ յուզումները, որ աննպատակ և տարտամ կը թուէին իրեն, պատճառ կը դառնային կռակածներու և ըմբոստացուցիչ ենթադրութիւններու: Մէկ փափագ ունէի, — ժամանակն մնալ ու դառնալ իմ խրատած հոգիս, և, հոն փնտռել այն միութարութիւնները և այն ոյժը, որ տանելի և խաղաղ պիտի դարձնէին իմ կեանքս:

Իմ հոգեկան անհաշակութիւնս արգելք չէր տեսնելու Միքայէլի յատկութիւնները: Անիկա պարկեշտ և առաքինի մարդ մըն էր: Մեծ փափակութեամբ և անշահախնդրութեամբ վարուեցաւ իմ դրամօժիտիս նկատմամբ. նեղ օրեր ունեցաւ, բայց երբեք չխորհեցաւ օգուտ քաղել իմ սեփական միջոցներէս, հակառակ որ ես բոլորովին անփոյթ էի աչք մասին և պատրաստ էի ամէն ինչ տրամադրելու ընտանիքին բարօրութեան համար: Հօրս մահունէն ետքը իմ ժառանգութիւնս անձեռնմխելի համարեց և իմ անուանս արձանագրելով միացուց իմ օժիտիս, որ նոյնպէս իմ անուանս կը մնար: Յաճախ նոյնիսկ ըսած է ինձի, թէ պիտի ուզէր, որ ես բոլորովին աղքատ ու խոնարհ դասակարգէ և անշուք աղջիկ մը եղած ըլլայի. որպէս զի համազօրէի, թէ միմիայն իմ անձիս համար սիրած էր զիս: Հակառակ իր երեւոյթին և խիստ կերպերուն՝ անիկա իր

մտերմութեան մէջ ունէր մասնաւոր և գորովագութ քաղցրութիւն մը, որ նոյնիսկ յազիչ էր մանաւանդ այն պատճառով որ կը զգայի, թէ չի թափանցեր իմ հոգեոյս, ու անիկա տարօրինակ կերպով դառն և արուր բան մըն էր թէ՛ ինձի և թէ իրեն համար: Յամառ ախտատող մըն էր և կորովի՝ իր մտածմունքներուն մէջ տալ: Տասը տարուան ժամանակներէ ետքը անիկա նոյն եղանակով, նոյն հրայրքով կը սիրէր զիս. ինչ կ'ըսեմ, կը շարունակէր հետապնդել զիս, որովհետեւ, հակառակ որ երբեք այդ մասին ո'հեւէ խօսք չէր տրտասանուած մեր միջև, անիկա կը զգար, որ իմ հոգիս կը խուսափէր իրմէ, թէ ինձմէ մաս մը, լուսագոյն և էական մասը իմ անձիս. չէր միացած իրեն հետ: Այս վիճակը երբեմն զիս կը յոգնեցնէր, երբեմն կը զայրացնէր, բայց և յաճախ տեսակ մը խանդաղատանք կը ներշնչէր: Ես կը ցաւէի իր անօգուտ մաքառումին համար, բայց և այնպէս գիտէի, թէ տառական կերպով իմ պարտաւորութիւններս կատարելէ անդին չէի կարող անցնիլ և թէ իմ հոգեոյս դռները բացարձակապէս ու անդառնալի կերպով դոցուած էին իրեն համար: Երբեմն ալ կը խօսէի. «Թերեւս ես սիրտ չունիմ, զգուշութեամբ շնորհակալութիւն չունիմ. հետաքրքրութիւն և տեսակ մը բարութիւն... ուրիշ ոչինչ, ոչինչ...»

Բայց անո՞հարկ եղաւ, որ իմ հոգիս զգայ ջուհի, որպէսզի անոր դռները լայն բացուին, զգացումներու և յուզումներու փոթորիկ մը որստայ իմ մէջս և ես գիտնամ ու տեսնեմ բոլոր շքեղութիւնը այն դանձերուն, որոնք իմ մէջս կը կրէի և որոնց գիտակցութիւնը չէի ունեցած տակաւին: Աւելին կ'ըսեմ. կարծես հոգիս ամբողջակ և անհաղորդ՝ կը սպասէր քեզի, կը սպասէր յոյնով և հաւատքով, և ինչ որ գալիք օրերը կը խոստանային իրեն, ինքը գիտէր, անոնցմով կը հրճուէր նախապէս, ու իր մպիսնելը և ուրա-

խութիւնը յաճախ կը ծաղկէին իմ դէմքիս վրայ:

* *

Պէտք է ներկայացնեմ իմ կեանքս ժողովրդին ու քեզի խօսիմ նաեւ քեզ ճանչնալէ առաջ իմ զգացական կեանքիս վրայ: Բայց կը տեսնես որ դժուարաւ ինքզինքս կը զտկեմ՝ որով զառաւորման ենթարկելու համար գրեւիքս, ու ամէն բոլոր հոգիս զէպի քեզ կը սուրայ, քեզ կը տեսնեմ ամենուրեք և նոյնիսկ անցեալին մէջ, որովհետեւ դուն կայիր միշտ ինձի համար, ու չեմ կարող նոյնիսկ երեւակայել պահ մը իմ կեանքիս մէջ, ուր դուն բոլորովին բացակայ եղած ըլլաս: Ինձի կը թուի, որ այդպէս է նաեւ քեզի համար, թէ ուրիշ կերպ չի կրնար ըլլալ և թէ նախաժամանակ զգացումներու բարեպատեհ հանգիստում մըն էր մեր հանդիպումը:

* *

Յաճախ կը պատահի, և նոյնիսկ երբեմն անգիտակցաբար, որ կիները ինքզինքնին արդարացնելու համար տխուր կամ եղբրական դոյներով կը ներկայացնեն իրենց կեանքը և մանաւանդ իրենց ամուսինը. ես պէտք չունիմ այդպիսի միջոցներու դիմելու. նախ, որ արդարանալու պատճառ չեմ տեսներ, իմ զգացմունքիս խորքը այնքան մաքուր է, այնքան յստակ, որ ամէն մարդ կրնայ նայել անոր՝ առանց թշուառ պղտորելու, մ զգացումս արեւի պէս կարող է ճառագայթել և նոյնիսկ իր ջերմութեամբ ու պայծառութեամբ փառաւորուիլ: Արդարանալու համար պէտք է ամչնալ, և ամաչումը յառաջ կրնայ դառնալ միմիայն պղտոր և անխոստովանելի ներքին զգացումներէ: Եւ ինչո՞ւ ամչնալ յաղթանակէ մը, որովհետեւ վերջապէս ամենամեծ յաղթանակը մարդուս իր սեփական երջանկութիւնը գտնելը չէ:

* *

Եւ յետոյ, տիրելի՛ս, կ'ուզեմ որ համուզուիս, թէ իմ դէպի քեզ ունեցած հակումս դժբախտ ու անյաջող կեանքի մը մէկ հակազդեցութիւնը չէ: Կ'ուզեմ որ պիտանաս, թէ երկուստեան չունիմ, բաղձանք չունիմ և ոչ մէկ հանգրուանի կը ձգտիմ: Իմ երջանկութիւնս զիս կը լիացնէ, ու զայն անեղծ ու պայծառ պահելու հոգը միայն կարող է զիս արթուն և ուշագիւր դարձնել: Մարդկային և ասօրական մտահոգութիւնները անհետացած են իմ մէջէս: Իմ զգացումս պղտորուած չէ իրմէ օտար ո եւ է զգացումի հետքէ և նոյնիսկ ինձմէ հեռու կը վազեմ սիրուած ըլլալու փառասիրութիւնը: Կը սիրեմ քեզի, ու երջանիկ եմ սիրելով, ու իմ երջանկութեանս բոլոր աղբիւրները ինձմէ կը բխին, ու բոլոր ծաղիկները կը քաղեմ իմ հոգիիս մէջէն: Այդ պատճառով է, որ ես մտահոգ ու անհանգիստ չեմ պզտիկ կամ մեծ հոգերով, անստուգութիւններով ու կասկածներով:

Կարծես մեծափայլ արեւ մը ծագեցաւ իմ կեանքիս հորիզոնին վրայ, և բոլոր մշուշներն ու բոլոր ամպերը փարատեցան. և ես հիացած ու զարմացած կը նայիմ անոր ճաճանչներուն բազմազան խաղերուն և երջանիկ եմ, հոգիս զեղուն յովերով ու քաղցր վրդավունքով, երջանիկ եմ, ամէն բացատրութենէ զերիվեր չափով մը:

* *

Ինչպէս ըսի արդէն, այն հինգ տարիները, որ կանխեցին իմ ամուսնութիւնս, խորապէս զառնացուցած էին Միքայէլի հոգեկան վիճակը, որ առանց անոր ալ տառապելու և չարչարուելու ընդունակ խառնուածք մը ունէր: Անիկա խուր էր, և այդ տխուրութիւնը երբեք չփարատեցաւ. անիկա գիտէր, թէ զինքը ընտրելէ

առաջ վարենուհիներ ունեցած էի, և անհանգիստ ու նախանձոտ էր: Կը նախանձէր այն մարդոցմէն, որ իրմէ առաջ իմ ուշադրութիւնս գրաւած էին, ու կը նախանձէր նաև ծանօթներէ, նոր բարեկամներէ: Անիկա շարունակ կը տանջուէր աներեւոյթ վառնգի մը կանխահագուստներով: Իր կասկածամտութիւնը, իր բծախնդրութիւնը, իր գրեթէ հիւանդագին հեղուկութիւնը, ինծի մօտեցող բոլոր անձերու նկատմամբ, զիս խորապէս կը վիրաւորէին: Երբեմն ես ինքս կը դառնանայի, և կեանքը անտանելի կը թուէր այդ պայմաններուն մէջ, ու վրէժս լուծելու կամ պարզապէս իմ դժգոհութիւնս փարաւորելու համար երբեմն կը խաղայի իր այդ գագուստին հետ: Յաւալի բռն է, բայց ստիպուած եմ ճշմարտութիւնը ըսել. նախանձի զգացումը ամենէն ուժեղ հնչող լարն էր իր հոգիին, և ես յաճախ կը սիրէի լսել այդ լարին ողբերգական հնչիւնը: Հզօր զգացումներու արտայայտութիւնը, ի՛նչ բնոյթ ալ որ ունենայ, միշտ հրապուրած է զիս: Բանի՛ քանի՛ անգամներ իր ցատումներուն, իր յուսահատութեանց հանդէպ ինքզինքս յուզուած զգացած եմ անսակ մը դառն ու հեշտաղին արբեցութեամբ: Երբ իր տառապանքը իր դագաթնակէտին կը հասնէր, երբ կը տեսնէի իր աւերուած դէմքին արտայայտութիւնը, իր մինչև ոճիրի միտող զայրոյթները, հաճոյքը կ'ունենայի բառով մը, ստուգութիւնով մը զինքը հանդարտեցնելու և տեսնելու, թէ ի՛նչպէս իր ալեկոծուած հոգին իմ մէկ ժպիտովս, իմ մէկ վառկովս կը հանդարտէի հետզհետէ և կարծես ոտքերուս առաջ մըմնջելով հոսող գետի մը հեղաւան խաղաղութիւնը կը ստանար:

Այդ խաղը զիս կը գրաւեցնէր և իմ կեանքիս պարապը կը լեցնէր երբեմն. իմ հոգիս ուժեղ թափեր ունէր, որոնք անգործ և ապարդիւն կը մնային. և բացի մայրական զգացումէն, որ մասամբ զիս գրաւած էր,

ուրիշ առիթ չունէի իմ հոգեկան կորովս սպառելու:

Երբեմն կ'անդրադառնայի իմ վարմունքիս և ինքզինքս կ'ամբաստանէի. «Ես չար կ'իմ մըն եմ» կը խորհէի և կը ջանայի ինքզինքս ուղղել և իմ մէջէս արմատախիլ ընել գէշ խոտերը. բայց և այնպէս կը շարունակէի զինքը չարչարել այնքան անօգուտ կերպով:

Այսօր միայն գիտեմ թէ չարութեան հետեւանք չէր ատկիւս, և թէ այն ինքնաբերական ոյժը, որ կար մէջս, պէտք էր որ սպառէր մէկ կամ ուրիշ կերպով: Ու ձիւն է, որ այդ կարգի գէպքերէ ետքը ինքզինքս յոգնած ու սպառած կը զգայի և խաղաղութեան կը ցանկայի, բայց երբեմն այդ խաղաղութիւնը կը խանգարուէր անիմաստ պատճառներով: Այն ատեն յոգնած ջիղերս զիս իմ տանջէին, կը յուսահատէի ու ժամերով կ'արտասուէի, խղճալով ինքզինքիս վրայ և անդոր ջանքեր ընելով ազատելու համար ինքզինքս՝ զիս կաշկանդող կռաւորներէն:

Իմ հօրս ունեցած յարաբերութիւնները, ամուսնոյս դերքը և նոյնիսկ իմ լուս դաստիարակուած կնոջ համբուս մեր շուրջը կը համախմբէին, այսպէս ըսելով, մեր հասարակութեան ծաղիկը: Ամէնքն ալ գիտէին Միքայէլի հիւանդագին կասկածամտութիւնը և շատ զգոյշ էին զինքը չվիրաւորելու համար: Բայց բնութեան անյեղի և անյաղթելի օրէնքները կան, որոնց դէմ ո՛չ մէկ կերպով և ամենէն հնարամիտ մարդն իսկ կարող է պաշտպանուիլ: Այն ընթացիկ և պայմանադրական օրէնքներուն համեմատ, որով մարդիկ կը կաշկանդեն զիրար, ես հաւատարիմ մնացի Միքայէլին: Բայց խորապէս և բացարձակապէս կտրելի՛ է ստել, ստել ինքզինքին և ըսել թէ փորձութիւնը, սէրը և նոյնիսկ զանազան կարգի ցանկութիւններ չխոռովեցին զիս: Եւ ինչպէս կարելի էր ուրիշ կերպ ինծի համար, որուն հոգին պատրաստ էր ալեկոծուելու ամենագոյն

քամիէն: Ես տառապան իմաստով հաւատարիմ մնացի մառնաւորապէս անձնական մաքրութեան բնազդով, և որովհետեւ զգուշիկ կը գտնեմ ու եւ է դռնիկ սիրային պատահար, որովհետեւ իմ ճշտակիւ և իմ դիւրագգածութիւնս անյաղթելի արգելքներ էին և զիս կը պաշտպանէին պատահական քմահաճոյքներու դէմ. բայց մտնաւանդ, ինչպէս շատ մը կիներու համար, իմ պայմանագրական պարկեշտութիւնս տեսակ մը պչրանք էր, ամենէն անդիմադրելի պչրանքը թերեւս, որով կը զարդարուէի և նոյնիսկ կը հպարտանայի:

Կր տեսնե՞ս, սիրելիս, որ ես ալ իմ դերս կը կատարէի, ես ալ ստացած էի որոշ և փոխ առնուած կերպարանք մը և դո՛հ էի, երբ այդ կերպարանքով հիացում ու մանաւանդ զարմանք կը ներշնչէի...

Բայց իմ սիրտս... քա՛նի՛ քանի անգամներ ուժգին յուզումով մը բարախած է անիկա... Իմ շուրջն կար գրեթէ միշտ զսպւած զգացումներու յորձանք մը: Ձեռքի սեղմում մը, ակնարկ մը, երկդիմի խօսք մը, յամառող նայուածք մը՝ յաճախ իմ դիմացս կը բանային լուզումներու և զգացումներու անծայրածիր հորիզոն մը:

Պէտք է պարզաբանեմ սեկեայն այս կէտը: Իմ սիրտս թափառած է մէկէն միւսը, տոանց կանգ առնելու երկար ատեն անհատի մը վրայ. երբ իմ խառն-զավառութիւնս կը մարէր և իմ ուշադրութեան առարկայ եղած անձը կը սկսէր անտարբեր թողուլ զիս, այնքան կատարելապէս կը մոռնայի զինքը, որ զարմացած կը վերյիշէի իմ յուզմունքի բուռններս և իմ հոգան առեղծուածին առաջը կը մնայի շուարած: Կը ծիծաղէի իմ սեփական զգացումներուս վրայ, կը մտաբերէի իմ յուզեալ օրերս ու հեգնութիւնով, անխնայ հեգնութիւնով կը փորձէի այդ կերպ վերյիշութեան մը առթած տհաճութիւնը. «Ի՞նչ փոփոխամիտ եմ, ի՞նչ

անկայուն տրամադրութիւններ ունիմ», կ'ըսէի ինքնիրեն: Բայց այսօր զազանիքը պարզուեցաւ ինծի համար. առնցմէ ոչ մէկը երբեք ճշմարիտ և անկեղծ սէրը եղած է: Նախ որ ինծի կը թուէր և փորձը ցոյց տուած էր, որ երբեք ինքնաբերաբար իմ կողմէս առաջինը՝ ուշադրութիւն չեմ դարձուցած մէկու մը. ուրեմն միշտ իմ նախասիրութիւնս ինձ յայտնուած զգացումի մը առաւել կամ նուազ օրրալիք պտտաւրածնը եղած է, ուրիշ ոչինչ: Ինձմէ չէ, որ բխած է իմ զգացումս, այլ ենթարկուած եմ ուրիշի զգացումին առաւել կամ նուազ ուժգնութեամբ, ու զիս յուզող զրգապատճառը բուն իսկ սէրը չէ եղած, այլ սիրուած ըլլալու փառասիրութիւնը, համբաւաւոր մէկու մը ինձ ընծայած ուշադրութեան անպարծութիւնը կամ հետաքրքրութիւնը, ու մանաւանդ հետաքրքրութիւնը:

Եւ յետոյ, կայ նաև ուրիշ բան: Իմ հոգիս ծարաւի էր մեծ զգացումներու, հիացումի, քաղցրութեան և նաև մեծ զահուցութիւններու, իմ հոգիս պիտի նախընտրէր ւատանցնող և նոյնիսկ մահացու զգացումներ՝ ցուրտ և հաշտարտ քունէն. անիկա կ'ուզէր սթափիլ, յայտնուիլ ու ապրիլ իր բոլոր զօրութիւնովը, իր հզօր թափովը, ու այս ձգտումները, այս օրոնումները զիս կը մոլորեցնէին, զիս ենթակայ կը գարձնէին սխալմունքներու: Ես իմ մէջս կը քաշէի այն յատկութիւնները, օրոնցմով կը զարդարէի այս կամ այն անձը. ես կը կռգմէի իտէալ մը և կը հիանանայի իմ կազմած ու զարդարած տիպարիս վրայ. ինքնախարհութիւնը այնքան կատարեալ կ'ըլլար, որ առաջին օրերը բոլորովին անձնատուր կ'ըլլայի իմ ուրախութեանս. կարծես թեւեր կը ստանայի: Կարծես իմ շուրջս բոլոր արգելքները կ'անհետանային, կարծես կեանքս կը յուսաւորուէր իր սեփական արեւով, բայց այդ բոլորը պտտրանք... և յուսաւորութիւնը չէր ուշաճար, և,

այն մարդը, որ կը կարծէի սիրել, կը ներկայանար յանկարծ ո՛չ թէ թանկէս, ինչպէս որ ես կը տեսնէի. այլ թանկէս ինչպէս որ էր իրապէս... Կը ծիծաղէի իմ վրայ, իմ սեփական զգացումներուս վրայ և կը շնորհաւորէի ինքզինքս, որ ո եւ է անդամանելի կամ գեւհիկ բան տեղի չէ ունեցած և իմ սովորական գիւրազգածութիւնս և ճաշակս անգամ մը եւս զիս փրկած են սխալ քալէ մը: Ի հարկէ, այդ բոլոր մարդոց մէջ կային, որ իրապէս արժանի էին հիացումի և սիրոյ, և երբ իմ խանդավառութիւնս մարած է ո եւ է պատճառաւ, երբեմն շատ աննշան պատճառաւ մը, իմ մտածումս արդար եղած է իրենց նկատմամբ, և ինչքան ալ շուտ սթափած ըլլամ իմ՝ երեւակայութենէս, շտապեցի կան, որոնց յիշատակը բուրմունքի մը պէս մնացած է իմ հոգւոյս մէջ:

Մէկ անգամ ճշմարիտ և տառապեցնող սէրը բոյն դրաւ սրտիս մէջ՝ ու փոփոխամիտ չգտնուեցայ այդ անգամուն:

Անիկա քաջ էր և իր խիզախ ասպետի գեղեցկութիւնը կը կրէր իր դէմքին վրայ: Իմ հօրս պաշտօնակիցներէն մէկուն որդին էր. յաճախ տեսած էի զինքը իմ մանկութեանս տարիներուն, բայց իմ ամուսնութեանէս ետքը շատ ցանցառ կերպով հանդիպեցայ իրեն: Երբ փրփրոտ երախով և կայծակնացայտ սմբակներով իր սև ձիուն վրայ թեթև մը նստած կը բարձրանար Սկիւտարի բարձունքներն ի վեր, իր յանդուգն և տրիական տեսքը չէր կարող հիացում չազդել. բայց այդ բոլորը միայն աչքի վայելք մը եղած էր մինչև այն տոհմ ինծի համար: Անիկա արագութեամբ յաջողած էր զինուորական ասպարէզի մէջ, և իր հրամանատարութեան յանձնած էին հետզհետէ կարեւոր պաշտօններ: Երբ վերջին անգամ վերադարձեր էր տունը, սոսկալի, գոնգակ օրեր էին մեղի համար, այնպիսի օրեր, որոնց

դառն ճաշակը կ'ունենանք դրեթէ պարբերաբար, սարսափն ու սպառնալիքը կախուած էին մեր գլխներուն վերև ու վայրոյթը, վրէժխնդրութիւնը, արիական խոյանքները, դսպուած կատաղութիւնը ամբողջ ժողովաւդին, վեր ի վայր կը շրջէին բոլոր հոգիները: Այդպիսի իրիկուն մըն էր: Եղեղ և արեւնագոյն վերջալոյսի պահ մը. եղբերական գեղեցկութիւնը մեծ ստանին կը տարածուէր Վոսփորի ափունքներուն վրայ. գարնանային ջերմ հով մը կը հեւար մէջոցին մէջ, ու ծառերը սաբառալով իրենց ճերմակ ծաղիկները կը թափթրէին: Մինակա ու տրտում հոգիս լեցուն անսահմանելի անձկութեամբ, կը գիմէի Սկիւտարի բարձունքներէն մէկը, ամբողջ օրուան մը ջղադրգոութիւնս ամօքելու յոյսով. միանգամայն կը շտապէի, որպէսզի Միքայէլէն առաջ տուն հասնիմ, որովհետև նոյնիսկ այդպիսի օրերու մէջ անոր կասկածներն ու նախանձոտութիւնը չէին դադրեր զիս հալածելէ, ու այդպիսի հոգեկան տրամադրութիւններով ատիկա բոլորովին անտանելի էր ինծի համար:

Արդէն հասած էի որոշ բարձրութեան. յանկարծ նշմարեցի, որ մինակ եմ, բոլորովին մինակ... այդ վայրը, որ ամէն իրիկուն խճողուած կ'ըլլար շրջագայ յողներու բազմութեամբ մը, թափուր էր բոլորովին: Վախի զգացումը զիս զրաւեց. ամենուրեք՝ շրջակայ բլարները, հովիտները, դիմացս ու ետեւս՝ ամայի էր բացարձակապէս. տարօրինակ լուսթիւն մը կը տիրէր, նայուածքս սահելով կ'անցնէր ծաղկազարդ մարգագետիններուն վրայէն, Վոսփորի շողողուն մակերեսէն, հեռաւորութեանց մէջ կոհակաւորուող բարձրութիւններու երանգաւոր կապոյտներէն, առանց թափանցելու անոնց գեղեցկութեան: Կարծես այդ առանձնութեան ու լուսթեան մէջ իմ հոգիս կը թեւաբախէր և կը սարսառար: Զանազան կարգի մտածումներ, օտարափ ու

զայրոյթ, վաղուան դէպքերու, հաւանական ոճիրներու կանխահագուծիւնը, ինչպէս նաև յաղթանակի յոյսեր, անհաւասար պայքարներու յատուկ մոլեռանդութիւն մը, խուճապով կ'անցնէին մտածումիս մէջէն: Վախս փարափեցաւ ու քանի մը քայլ առի, պիտի երթայի որոշ կէտ մը... Ես ստրուկի աղջիկ չեմ, իմ հոգիս անսովոր յանգձնութիւններ օւնի: Կորող եմ մեռելի վախէս, բայց երբեք չեմ ընկրկիր ու պիտի երթամ մինչև հոն, ուր պիտի երթայի... քայլերս զիս կը տանին, իմ հպարտութեան զգացումս թոյլ չի տար, որ նոյնիսկ աննպատակ բանի մը մէջ տեղի տամ վախի զգացումով:

Բլուրին միւս կողմը անտեսանելի էր տակաւին ու կը լսուէր յայտնաբերած բռնած աչքերս յառած վերջալուսային ամպերու, որոնք կը շարժէին դէպի հիւսիս, ձեւափոխուելով, կծկուելով, ընդլայնելով հեռզհեռէ...

Յանկարծ տեսայ զինքը. բլուրին միւս կողմէն կը բարձրանար դարձեալ ևս ձիւս մը վրայ: Ինչո՞ւ անմիջապէս չհեռացայ. ինչո՞ւ կեցայ հոն, բարձունքին վրայ տանձին, մինչ երեկոյեան քամին քմահաճ կերպով կը տարուբերէր գլխարկիս քօղը երեսիս վրայ: Ինչո՞ւ: Զգացի՞ որ դէպ ինծի կուգար, երբ ձիուն տառջին սմբակները աւելի հապճեպով կը թափահարէին զառիվերը և հողի շեղերը ցատկով կը գլորէին դէպի վար: Անգիտակից պարանք մըն էր իմ կողմէս, իմ կանաչութեան քնազոյնն էին, որ տիրապետեցին ինծի այդ պահուն: Կեմ գիտեր, ճշմարտապէս չեմ գիտեր... Կը յիշեմ միայն, որ զարմանալի բայց հեշտագին դող մը խռովեց ամբողջ էութիւնս, կրնաի դեռ մահնիկ: Բայց այդ մտածումը թլուսւա բսլորովին լուսափած էր իմ մտքէս: Կարծես զգացումը ունէի որ մեծ վտանգի մը կը խիզախեմ, ու թող կը բարձրացնէր

իմ տրամադրութիւններս ու անօրինակ յանդգնութիւնսով մը և հպարտութեամբ կը լեցնէր զիս:

Երբ անիկա հասաւ իմ մօտս, իջաւ անմիջապէս ձիէն ու մեծ յարգանքով և իրենց սովորութիւններուն համեմատ բարեւեց զիս: Նոր վերազարձեր էր ու իր անյաջող արշաւանքը յոգնած և յուսաբեկ մարդու խոհուն տխրութիւն մը գրած էր իր դէմքին վրայ: Իր աչքերը լայնացան ու գորովանքով և հիացումով պարուրեցին զիս: Ես իմ նախաձեռն հեռացուցի իրմէն և սեւեռեցի տարտամ կէտի մը վրայ, արիւնս խուժած էր դէպի գլուխս, և քունքերուս մէջ կը զգայի անոր տաք շրջանին հարուածները:

— Այսպիսի խռովեալ օրուան մը մէջ չէ՞ք վախճար մինակ այս ամայութեան մէջ...

— Ո՛չ, ըսի, ես ո՛չ մէկ բան է կը վախճար:

Հակառակ ինծի՝ ձայնս թշնամեկան էր, ու կարծես ինծի օտար չհշտով կը հնչէր:

— Այլ սակայն մեծ, մեծ անխոհեմութիւն էր ձեր ըրածը... Լսեց ու շուտրած մնաց. իմ խոնարհած աչքերս տեսան որ ձեռքը կը դողդոջէր մօրակին վրայ:

— Հեռւէն տեսայ ձեզ, ըսաւ երգի պէս գործավադին ու անդաշնակ ձայնով մը, չէի կարող ձեզ ճանչնալ, բայց զգացի, որ դուք էք...

Դարձեալ լուսութիւն, իր դողդոջացող և տենդագին մատներուն մէջ մօրակը կը գալարէր խորտակելու աստիճան:

— Ու սիրտս ինձմէ տառջ, ձիւս տառջ դէպի ձեզ սուրբաց... Արիւնի տաք ալիք մը բարձրացաւ դէպի այտերս, դէպի ճակատս... զգացի, որ չափազանց կարմրեցայ, ու խիզախելով ինքզինքիս, խիզախելով իրեն, գլուխս բարձրացուցի ու իմ աչքերս համարձակօրէն սեւեռեցի իրեն...

— Դուք չէք կարող երեւակայել, ըսաւ գրեթէ

հապճեպով, թէ ո՛րքան գեղեցիկ էք այս պահուս, որքան խոռովիչ կերպով գեղեցիկ...

Ի՞նչպէս բացատրեմ այդ իմ գահավիժող զգացումներս: Կարծես իր ջղադրդիւ մատները հպան իմ սրտիս, և սուր ցաւ մը զգացի, տեսակ մը կսկիծ: Ամէն ինչ հիմունքէն կը խախտէր իմ մէջս. չէի կարող հասկնալ՝ դո՞հ եմ թէ դժգոհ... Իրականութեան զղացումը կորսնցուցած էի ու կարծես մեծ հորուածներով կը բախէին իմ հոգւոյս գոններուն: Դինովի զառանցական տարտամութիւն մը գլխապտոյտ կը պատճռէր ինծի, երբ անիկա կը շարունակէր խօսիլ, բայց կցկտուր բռնոր կը հասնէին միայն իմ հասկացողութեանս:

— Ես քու գերիդ եմ... քու օաքերուդ փոշին. զուրպան ըլլամ քեզի... դուն ինծի համար անմատչելի, անկարելի երեւ մը եղած ես... քու յիշատակդ ամէն տեղ հետս տարած եմ ու ամէն կնոջ մէջ քեզ փնտռած եմ... ես գիտեմ, թէ որքան հեռու եմ քեզմէ, թէ ամէն ինչ կարող էի զոհել քեզ համար, ամէն ինչ... նոյնիսկ եթէ ուզէիր...

Չին յանկարծ քանիցս վրնջեց, ու հովը աւելի արագ տնցաւ, ծածկելով դէմքս իմ ծփացող քօղով...

Ի՞նչպէս մեկնեցայ... Ի՞նչպէս խուսափեցայ իրմէ, ես ինքս ալ չեմ գիտեր. յուզմունքի և վրդովմունքի այնպիսի հոգեկոտն վիճակներէ անցայ, որ գրեթէ հիւանդացայ... Բայց սոսկալի օրեր էին այդ օրերը, և նոյնիսկ Միքայէլ, առանձին ուշադրութիւն չդարձուց իմ յուզուած վիճակիս:

Ամբողջ ժողովուրդը օտարութիւն մատնուած՝ կը սպասէր մէկ վայրկեանէն միւսը զարհուրելի դէպքերու: Մեքենաբար կը հետեւէի ես ինքս եղելութեանց, ու զաւակներուն կեանքը ապահովելու համար ունեցած մտահոգութիւններու մէջտեղ կը տեսնէի զինքը միշտ կանգուն բարձունքին վրայ, յարգանքով խոնարհած

գրեթէ չուարուն, իր արեւակէզ դէմքը խոր յուզումէն գրեթէ տոգունած, մինչ նայուածքը Թերաբար կը պատուէր զիս գրովանքով:

Այլեւս ոչ մէկ կերպով յաջողեցայ մոռնալ զինքը. այդ օրերուն մանաւանդ, երբ կը խօսէին ինծի ու զիս կը զբաղեցնէին զանազան հոգերով, յանկարծ կարծես հոգիս կը բացակայէր, միտքս կը ցրուէր, և ուժգին յուզմունքի ներքեւ հիւանդի պէս կը դողայի: Երբեմն ալ մոռցած ամէն ինչ՝ կ'երազէի երկարօրէն և անդրադառնալով մէկէն իմ յոռի բնազդներուս, ամօթն ու զղումը կը գալարէին զիս ցաւով և նուաստութեամբ տառապանքի զգացմամբ մը: Կարծես թէ հոգիս բռնաբարուած էր, և ո՛չ միայն ես անհատապէս, այլ մենք հաւաքաբար կը կրէինք այդ բարոյական նուաստութեան նախապայծառ: Ի՞նչպէս կ'ուզէի ինքզինքս ազատել այդ ճնշումէն և անոր առթած բանաւոր և երկրայական վրդովմունքէն, բայց իմ ջանքերս ապարդիւն էին: Սոսկալի և նոր դէպքեր կը խաբազանէին զիս սոսկումով և զզուանքով: Անողօք և դաժան պայմաններ մեզ կը բաժնէին իրարմէ, արեան հեղեղներ կային մեր միջև ծովացած: Այն երբեք, որ արտասանեցի ինքնիրենս, պատասխանելով իմ վրդովուած էութեանս, անկեղծ և անտեղիտալի երբեքն էր... Այլևս խուսափեցայ զինքը տեսնելէ, այլեւս բնաւ իր աչքերը չհանդիպեցան ինծի: Եւ ես խտուրթեամբ հետեւեցայ այն արգելքին որ ինքզինքիս հարկադրեցի, բայց և պէտք է խոստովանիմ, զգացումը մնաց իմ մէջս ու յաբաւեւեց: Ան ամալ մը կարծես մթադնեց իմ սիրտս, բայց և այնպէս յաջողեցայ մոռնալ զինքը:

Երկու ամիս ետքը նամակ մը ստացայ իրմէ, կը մեկնէր երկար ու անորոշ ժամանակով, վտանգաւոր պաշտօնի մը համար: Այդ նամակով կը յայտնէր դարձեալ իր անխախտ զգացումները: Կ'ըսէր, թէ զիս

ինչքան տաեւութիւն ու նոյնիսկ խորշանք ունենալու եմ իրեն համար, թէ ինձ գրելու համար կ'ընտրէ այն-պիսի բոսայէ մը, երբ ես ինքս գիտեմ, թէ ոեւէ յոյս չի կրնար ունենալ, բայց և կ'ուզէ հաստատել, թէ ինքը նման չէ ասիքան ուրիշներու և թէ իր սիրտը ճշմարիտ ու մաքուր զգացումներու ընդունակ է, թէ երբեք չպիտի մոռնայ ասն կիներ որ տեսաւ ասն իրիկուներ և թէ բաղձանք մը ունի, ասն է որ սխալ դատած չլլամ զինքը և ոչ թէ տաժանելի, այլ քաղցր հետք մը մնացած ըլլար իր մէջ իմ յիշողութեանս մէջ։

Չէ՛, սխալ դատած չէի զինքը և չէի մոռցած... բայց թէ ինչքան տաժանելի ու եղբրական բան էր Եղ զգացումը ինձ համար, երբեք չպիտի կրնամ բացատրել։ Իմ տխրութեան թէ ուրախութեան օրերուս անոր յիշատակը կը վերադառնար ինձ ու կը կռնէր իմ մտածութիւնս մէջ. անիկա իմ հոգեւոյս խորքին մէջ մնացած էր. ու չէի կարող վտարել զինքը իմ էութենէս։ Նորմալ հաշտ, և նոյնիսկ զօրովագին զգացումով մը կ'անդրադառնայի այդ անշուշտօրի և յարատեւ ներգայութեան, բայց և յաճախ թշնամիի պէս կը տեսնէի զինքը։ Այս բանը կը համարէի տեսակ մը մղձաւանջ, հոգեկան ախտ, ուրկէ կ'ուզէի բուժուիլ բայց և կ'ըզգայի թէ անդարմանելի է։

Ո՛վ կարող էր երբեք երեւակայել այն տոհմը որ իմ հոգեւոյս մէջ կար, երբ դիւ կը տեսնէին ժպտուն, խաղաղ, հանդարտ իմ շարժումներուս և խօսքերուս մէջ։ Դիտնալով թէ ինչ սոսկալի բան մը կը կրեմ էութեանս մէջ, կը խորհէի ուրիշ մարդոց և կ'ինքնուրախ լիով... «Ո՛վ գիտէ, ինչ կայ խորքերուն մէջ»։ Այդ ցուր, այդ թաքուն և խոր բաւը զիս ներողամիտ կը դարձնէր ուրիշներու նկատմամբ, որովհետեւ ինչ որ ալ գործէին և ինչ որ ալ խորհէին, չէին կարող ասիքան մեղապարտ զգացումներ կրել իրենց մէջ՝ որքան ես, և

ես ինչ գիշերիս համար խիստ դատաւոր մըն էի, ան-զոք կերպով խիստ դատաւոր։

Բայց դուն ներողամիտ եղի՛ր ինձ համար, սիրելի՛ս. դոնէ ջանա՛ ներողամիտ ըլլալ։ Այն հոգին որ քեզ ընդունելու համար լայնօրէն բացուեցաւ, պիտի ուզէի որ ըլլար մաքուր և յստակ լայն պէս և ոչ մէկ ստուեր, ոչ մէկ լիծ արատաւորած ըլլար անոր պայծառութիւնը։ Բայց մարդս ճակատագրական կերպով երթեկայ է մեղքերու. այս այսպէս է, ու քանի որ այսպէս է, ուրեմն ուրիշ կերպ չէր կարող ըլլար։ Խորհէ՛ որ թաքուն և յարաւան կերպով մը տաժանած եմ, հոգիս պայարուած է ցանկութիւններով, ամօթով, զգուշացմով ու սիրով միտնադաժան։ Իմ մօլորուած երեւակայութեանս մէջ զինքը տեսած եմ այնպիսի պահերու, որ ցաւի աղաղակը դժուարաւ զսպած եմ կոկորդիս մէջ։ Նրդի որոշ եղանակներ, որոշ երանգներ, վերջապետային շողիւն մը, ասն վայրերը ուր հանդիպած էի իրեն, կ'ոգեկոչէին զինքը ու անիկա իմ մօտս կ'ըզգայի ու իր տաք շունչը իմ էութեանս վրայ։ Ո՛վ կարող էր երեւակայել, Այսպէս է՝ որ կիներ յաճախ մորդոց կը թուի անթափանցելի ու խորհրդաւոր, որովհետեւ իր հոգիին ալիքներուն խորքերէն վաղեմի յիշատակներ և կերպարանքներ, նոր կենդանութեամբ մը կը բարձրանան ու կը յայտնուին։ Այդ պատճառով է որ յանկարծ իր ձեռքը կը դողալ ձեր ձեռքին մէջ, իր չրթնեքը կը մերժեն ձեր համբոյրը և անակնկալ ամբողջութիւններ կամ կարմրութիւններ կ'անցնին իր դէմքին վրայէն։ Այսպէսով է որ, յանկարծ իր ուրախութիւնները կը մարին, կամ ախրութեան մէջ կը ժպտի, և իր նայուածքը կը դառնայ տաքտամ ու անհանգիստ, օրովհետեւ պահ մը մոռցած ձեր ներկայութիւնը, անիկա կը դիմաւորէ յիշատակները իր բարեբախտ կամ դժբախտ սէրերուն։ Այսպէս է որ անակնկալ կերպով

կինը կը դռնէք քողցր ու գործովդին, որովհետեւ զղջումը և ամօթը սրիչի մը խորհած ըլլալուն, զէնքը կը դարձնեն հեղ և խոնարհ, մինչ ուրիշ պահեր իր անցեալ ժամերու յիշատակներուն մէջ կը գտնէ անսպասելի արիւթիւն դիմադրելու և խրոխտանալու։ Ու այդ բոլորը անթափանցելի գաղտնիքներ են ոչ միայն մարդոց, այլ յաճախ նախ ինքն կնոջ համար, որովհետեւ սովորութիւններու, զգացումներու, պայմանադրական վերաբերումներու թանձր մշուշին ընդմէջէն անիկա շատ հազուադէպ կերպով յատկօրէն կ'անդրադառնայ ինքզինքին։

Այսպէս է որ երբ զիս կը տեսնէին հանդարտ ու ժպտուն, չէին կարող երեւակայել, թէ ինչ տաղնապաներ կը գալարէին իմ հոգիս։ Կարծես երբեմն անոր ջղադրգին մասները կը հպէին իմ ցաւէ բարախուն սրտիս։ Երբեմն կը խորհէի անձնատուր ըլլալ իմ զգացումիս, սիրել ու մեանիլ, ոտնաձգել ըստ արգելքները, սաւառնիլ ըստ վրիճերուն վրայէն... ու անախտ կարծ, նոյնիսկ կայծակի արագութեամբ և միմիայն մտածուածով այդքան սոսկալի կերպով մեղանկած ըլլալու համար արիւթեան և յաւաճողութեան տաղանապներ կ'ունենայի, ու ամբողջ եղիւրականութիւնը հոգեկան այս կացութեան, երբեմն զիս օրերով յուզուած և գողգոջուն վրձակի մէջ կը պահէր։

Աղատելու համար այդ սեւեռեալ մտածումէն, կը ջանայի ոչ մէկ անգրաղ վայրկեան ունենալ, օրուան ժամերս կը տրամադրէի այնպէս, որ հեւ ի հեւ և անոնց դադարի ժանդան կորգի զբաղումներով դառնալու ըլլալիս։ Երբ յոգնութենէ սպառած, անանձնաւալու և հանգչելու ժամը հնչէր, պէտք էր որ կորդայի, կորդայի մինչև որ քունը մթաղնէր զիտակցութիւնս։ Ու տարիներ, տարիներ այսպէս, հակառակ որ ոչ մէկ լուր կ'ստանայի իրմէն և մեր չըջանականներուն մէջ ոչ ոք կը խօսէր իր մասին։

Օր մը, սահայն, անտկնկալ կերպով մը արտառնուեցաւ իր անունը. սոսկալի ժամ մը եղաւ տախկախն համար։

Պալքանեան պատերազմի օրերն էին, թրքական բանակին անյաշխարհիւնները այլևս զաղտնիք չէին նայիսկ Թուրքերուն համար։ Կէս օրէ մը ետք, պատգաւ վերադարձին, ամուսնոյս բարեկամները եկած էին մեզ մօտ հանգստանալու համար։ Կը խօսէին օրուան գէպերուն վրայ։ Յատկօրէն կը յիշեմ թէ ինչ հոգեկան արամագրութեան մէջ էի այդ օրը, ինչ մանրամասնութիւններ կային շուրջս, զէմքի ինչ արաւայտութիւններ ունէին ամէն մէկը։ Պահեր կան մեր կեանքին մէջ, որ իրենց բոլոր յարակից, նոյնիսկ աննշան հանդամաններով կը յաւերժանան, կարծես ժամանակը կանգ կ'առնէ, չի թաւալիր ու վարագոյր մը կը բացուի մեր անկարողութեան գիմաց, ու զրեթէ կը տեսնենք անտեսանելին։

Օգը ցտարտ էր այն օրը և սպասուէին հակած էր նոր փայտեր դնելու համար վառարանին մէջ։ Պատուահաններու վրայ անձրեւը կը մրմնջէր և նոր վառարան փայտերու տղմկալի հարձատիւնը և հուրհուրալը ռաբաթութեամբ կը պատասխանէին անձրեւի մրմնջին։ Իմ խողով և յոգնած օրերէս մէկն էր այն օրը. հոգիս կարծես կը քնանար ու մանկական զուարթութիւն մը հաճոյակատար և եռանդուն կը դարձնէր զիս. այս այնպիսի արամագրութիւն մըն էր, երբ մարդս կարծես տոբիթը կը փնտռէ հաճոյք մը պատճառելու, քաղցր խօսք մը ըսելու, դուրգուրալու բանի մը վրայ։ Կարծես մարդուս սիրտը յաղումնալի սիրով զեղուն կ'ըլլայ և կ'ուզէ սպառել այն աւելին, որով վերջապէս անհանգիստ պիտի ըլլայ։

Սեղանին վրայ մեկտակի թաղար մը ձողկած էր իր կտրմիւր ձողկներով։ Շարժելու, ժպտելու, երգելու փոփոք ստիպուած էի զոպել, որովհետեւ Մի-

քայլի խուզարկու նայուածքը սեւեռած էր վրաս. Մի-
քայլի կ'սկսէր կասկածիլ այնքան, երբ թխուր տես-
նէր զիս, որքան երբ անսովոր հերպով զոտըթ ըլ-
լաի: Բայց իմ ինքնաբուխ եռանդին մէջ չի հրնայով
հանդարտ նստիլ, մօտեցայ թաղարին, բարձրացուցի
դայն և դէմքս ծածկեցի ծաղիկներուն մէջ: Վերջա-
լոյսի շողին մը, թանձր ամպերէն թափանցելով, միակ
ճառագայթ մը ուղարկեց դէպի մեզ. աչքերս ժպտեցան
այդ ճառագայթին որ հետզհետէ կը մարէր, բայց տղա-
մանդներու պէս պապդուն կը դարձնէր ապակիներու
վրայէն սահող տնձրեւի կոթիւները:

— Ինչ տարօրինակ երեկոյ մըն է, բառ մէկը:

Միտք իր պատմութիւնը կը շարունակէր. կը խօ-
սէր թէ ինչպէս, մէկ քանի սպաններ արիւթաբար ուղեր
էին դիմադրել և առաջը առնել նահաճիքն, բայց ան-
կարող դարձեր էին ու ինկեր պատերազմի դաշտին
վրայ. անուններ արատասանեց, որոնցմէ մէկը անոր տ-
նունն էր:

— Ատրինէ'...

Կարծես տապարի հարուածներ բազուկներս ջլա-
տեցին ու թաղարը ինկու ձեռքէս. գլխու պտոյտի մը
մէջ հեռացայ շտապով ու առանձնացայ սենեակս: Ո՛չ,
չի կրցայ արտասուել, չի կրցայ ազագուկել, բայց մե-
ռելային ցուրտ մը ինձ պատեց, ու տհա յանկարծ գո-
հունակութեան, չարաբաստիկ և հրէշային գոհունա-
թեան հազազդեցութիւն մը յառաջ եկաւ իմ մէջս: Աւ-
րեմի ալիւս չի կար, չի կար, չի կար... այլևս այս
աշխարհիս վրայն իր մարմնեղէն ձեւը անհետացած
էր ու այն սարսափը, թէ ո և է օր մը, ո և է տեղ
մը զիպուածով կրնամ հանդիպիլ իրեն, անհետացած
էր նաև ընդ միշտ...: Բայց միտնգամայն ինձ թուե-
ցաւ որ ժամանակի և հեռաւորութեան օրէնքները ին-
կած էին այլևս իրեն համար, և թէ իր հոգին թերեւ

իմ շուրջս կը թափառէր այդ պահուն, ու ինձ թուե-
ցաւ նաև որ անօրինակ կրայրքով մը իմ հոգիս ամե-
նաքաղցր ու գորովագին խօսքեր կը մըմնջէր անոր:

Դուրսը ընդոտա բացուեցաւ ու Միքայէլ երեւցաւ
զայրացած ու անհանգիստ: Ինքն էր որ գոչեր էր իմ
անունս, խռովուած իմ զուարթութենէս և եռանդէս,
տարօրինակ գտնելով որ հիւրերու ներկայութեան խառ-
դաղառանքի այդքան անսովոր ցոյց մը կ'ընեմ մե-
խակներուն: Իսկ հիմա եկած էր հասկնալու իմ ամբող-
նութեանս պատճառը, իմ վրդովմունքս, իմ ցաւս:
Ձեռմ գիտեր թէ զազափաթներու կցորդութեամբ մը
հասկցանք էր իրականութիւնը թէ ոչ, բայց իր նայ-
ուածքը խիստ էր ու անկարելիք իմ առապանքիս:

Ինչքան հիւանդ էի և ինչքան տառապեղայ չար-
չարուած Միքայէլին կասկածներէն, խստութիւններէն
ու նոյն իսկ րբաութենէն: Բայց այս բոլորը անգամ մը
ևս յոգնեցուցին զիս ու բռն ցաւս անհետացաւ սրտ-
նեղութիւններու, ձառնաթիւի ու միօրինակ հարցապըն-
դումներու մշուշի մը մէջ:

Անկէց ի վեր դարձեալ տարինիւր անցեր էին, ու
յաճախ իր յիշատակը վերադարձեր էր իմ մէջս, միշտ
նոյն կսկիւր, նոյն դառն ու տաժանելի զգացումը ար-
թնցնելով: Միայն ամօթը անհետացեր էր: Մահը կը
սրբազործէ ամէն ինչ և այդ է պատճառը թերեւս որ
կրցայ իր մասին գրել այսքան երկարօրէն, մինչ ա-
ռաջ նոյն իսկ յիշատակին վրայ չէի ուղեր, չէի կրնար
բոպէ մը աւելի կանգ առնել:

Ահա իմ բոլոր անցեալս իր լուս ու վառ կողմե-
րով: Ես ուղեցի ամէն ինչ ըսել քեզ, ամէն ինչ պար-
զել, որպէս զի իմ արտակարգ հոգեկան շարժումներս
գաղտնիք չունենան քեզ համար: Ես համոզուած եմ,
որ ամէն մարդկային հոգի, եթէ ոչ նման, գոնէ հո-
մարժէք բարգաւթիւններ ու փոթորիկներ ունեցած է:

Թայց տարբերութիւնը այն է որ ամէն մարդ կամ ամէն
կին չի ճանչնար իր հոգին, յատկէ կերպով չանդա-
դանաբ անոր բաղձանքներուն և տառնձին՝ օրէնքնե-
րուն և կոյր՝ ինքզինքին համար, աններող և խիտ է
ուրիշներուն նկատմամբ: Մարդիկ սովոր են ըսել. «Ես
այս ինչ սկզբունքները ունիմ, ես այսպէս կը վարուիմ
այս ինչ պարագային մէջ, այնպէս՝ այն ինչ պարագա-
յին. կը սիրեմ ապարդի մարդիկը, կ'ատեմ նա կարգի
մարդիկը»: Բայց ասոնք տգիտութեան յանդգնու-
թիւններ են: Մարդիկ չեն գիտեր, որ իրենց իսկ մէջ
կը կրեն անսանձան և յարափոփոխ բան մը, իր տ-
առնձին և մեզ անձանօթ օրէնքներով, որոնք նման
չեն մարդոց հարկադրած օրէնքներուն: Անկեղ անծայ-
րած իր ծով մըն է, որուն ավունքները չենք տեսներ
երբէք և որուն փոթորիկները և խաղաղութիւնները
կը կրենք ու կը վարկենք ասանց գիտնալու յաճախ
թէ խնդու և խնդալու:

Բայց մանաւանդ երբէ՛ք, երբէք մոռնալու չէ սա-
րանք, թէ մենք իշխանութիւն չունինք մեր հոգիին
վրայ և թէ անիկա կ'ալեկոծուի մեր կամքէն դուրս
գտնուող պատճառներէ. և ահա թէ ինչո՞ւ պէտք չէ
գառել զիրար և անսանձանօրէն և անկեղծօրէն ներ-
գամիտ պէտք է ըլլալ իրարու նկատմամբ:

* * *

Իրիկուն մը, մինչ գաւառներս քննեցած էին
մինակս ըլլալու երջանկութիւնը ունէի, *Արարիկ*
քով թիկնաթեփիս մէջ ընկողմանած կը խորհէի հան-
գաւորութեամբ: Ահաւասիկ իմ երիտասարդութիւնս
անցնելու վրայ է և ես, կարելի է ըսել թէ իմ կեանքս
ապրեցայ: Իմ հոգիս ճանչցաւ մարդկային զգացում-
ներու ամենաբարձր և զանազան յուզումները: Ամէն

ինչ որ ուրիշի մը կեանքին մէջ տափակ ու անհիկ
ողտախար մը պիտի ըլլար, իմ մէջս, չնօրիւ բնական
առամադրութեան մը, դարձաւ հրաշագեղ երազ մը,
կամ հրահրուած բոց մը, կամ շողոքողուն երկնակամար
մը: Ես իմ հոգւոյս մէջ որոնեցի և գտայ այն զոհարնե-
րը, որոնցմով զարգարունցաւ կեանքս, և քանիցս
յողթանակեցի ժամանակին և միջոցին, քանի որ պա-
հեր եղան, ցաւի կամ ուրախութեան պահեր, որոնց
միջոցին հոգիիս թեւաբախումները զգացի յաւիտենա-
կանութեան մէջ:

Հանգարաւորէն մտածեցի ամէն անոնց վրայ, և
բազմութիւն էին անոնք, որոնց մասին հիացում, ուր,
ու նոյնիսկ վաղանցուկ դորովանք մը ունեցած էի և
ամէնուն համար ալ բարեացեղանք և սիրազեղ զգացի-
րնդրներս: Երախտապարտ էի բոլոր անոնց՝ որոնք ի-
րենց կամ մաղանդով, կամ հոգիի գեղեցկութեամբ,
կամ իրենց անձին ու և է մէկ ուշագրաւ արտայայտու-
թեամբ սեւեւած էին մտածումս և աղբիւր քարձած
էին ինձ համար յուզումներու, բուռն զգացումներու,
դորովանքի և նոյն իսկ առաւապանքի: Ժամանակի տե-
ւողութեան մէջ երջանկութիւնը ու տառապանքը նոյն
բաներն են և արժէք ունի միայն իրենց առաւել կամ
նուազ ուժգնութիւնը: Ուրեմն իմ կեանքիս մէջ քանի
մը գարուններ ծաղկեր էին և փոթորիկները որոտա-
ցեր ու անցեր էին առանց սուգ և աւերում յառաջ
բերելու:

Իմ գաւառներս առաջ էին կորիւններու նման, և
իրենց աչքերուն մէջ կը ժպտէր իմ աչքերուս ժպիտը,
ու իրենց չրթներուն վրայ կուգային իմ հոգւոյս վան-
կերը: Իրենց մտաղաչ արտերուն մէջ կը ճանչնայի սու-
բախութիւնը կեանքին, ապագայ օրերու գեղեցկու-
թեան բոցքոշները և վստահ էի որ յողթանակելով պի-
տի անցնէին իրենց սահմանուած կեանքի ընթացքին
մէջէն:

Իմ ցաւերս այս պայմաններու մէջ չէին երեւոյ
գտնութեան և անդարմանելի յուսարեկութեան հետ-
քեր թողուլ: Ես կ'աւագուն և հպարտ անցեր էի կեանքի
բոլոր գերբուկներէն: Գլխաւորաբար նուաստութիւնը չէր
խոնարհած երբեք իմ գլուխս և եթէ դառնապէս ար-
տասուեր էի երբեմն, ոչ ոք իմ արցունքներս տեսած
էր և այդ իսկ պատճառաւ ժպիտը միշտ պատրաստ ե-
ղած էր ծաղկելու տակաւին խոնաւ աչքերուս մէջ:
Գիտցեր էի իրենց նուագադոյն արժէքին վերածել
կեանքի տաղտկալի աւ ցաւադին ժամին ու գերա-
զրգոյն ուրախութեան ճաճանցները: Եթէ համակերպե-
լով Միքայէլին բռնակալ սիրոյն և կասկածամտու-
թեան, ջանացեր էի զեռն մնալ անոր պոռթկումներէն,
տակաւ չէր եղած երբեք հեղութեան և նուաստու-
թեան զգացումներով: Այլ տեսակ մը գիտակցու-
թեամբ իմ գերազանցութեան մասին և ապաւինելով
իմ հոգւոյս պայծառութեանը, ուր չէին կարող թա-
փանցել ո՛չ Միքայէլին և ոչ ալ ուրիշ ո և է մարդու
չարակամութիւնները և պղտոր բնազդներու հետե-
ւանք եղող հոգեկան դժբախտ տգեղութիւնները: Այդ
բոլորը փոփոքր ու անցեր էին իմ էութեանս ամուր-
ններուն վրայէն, առանց զիս պղտորելու և առանց մա-
նաւանդ իմ էութեանս յատուկ արտադրութիւնները
խախտելու: Ես մինակ, անկեղծ ու հպարտ մնացեր էի
ինքզինքիս մէջ, սպասելով և հաւատալով, քանի որ
երբեք չէի դառնաւած իմ սեփական զգացումներուս
և իմ հոգւոյս առանձին օրէնքներուն: Բնազդով թէ գի-
տակցութեամբ՝ ամենէն նախնական օրէնքները համա-
րեր էի անո՞ք որ իմ էութեանս խորքերէն, իմ իսկու-
թենէս կը հետեւէին և վերազնահատելով իմ ապրած
օրերս, գոհ էի ինքզինքէս: Տարօրինակ խաղաղութիւն
մը և հանդարտութիւն մը զիս սղոզեց և իմ կեանքիս
գեղեցիկ օրուան վերջաւորութեան նայեցայ առանց
վրդովմունքի և առանց ցաւի:

Բայց այդ պահուն շիտահեցայ, սիրելի՛ս, թէ ի-
րիկնամուտը տաղաւին հետու էր և վերջապէս այն
ժամերը կային, այնքա՛ն գեղեցիկ ու այնքա՛ն երկա-
բատեւ մեր երկիրներուն մէջ, և որուն շողողուն գե-
ղեցկութեանը մէջէն սահմանուած էի քեզի հետ անց-
նելու:

Երեկոյեան ուրախ էի և այցելութեան գացի իմ
մէկ քարեկամուհիիս: Հոգւոյս մէջ խռովայայտ երգ մը
կը հնչէր: Ասիկա ինծի յաճախ կը պատահէր: Փոքր
հասակէս մէջ դաշնակի դասեր առած աւ անիմաստ
պատճառներով թողած եմ: Բայց այն ժամանակէն,
երբ դեռ իմ անվարժ մասներս դժուարաւ կը դառնէին
նօթերը կամ թէ կը դանդաղէին ձայնակի մը վրայ,
պատճառը այն էր որ տարրեր ու ներքին երաժշտու-
թեան մը մտիկ կ'ընէի: Երբ մինակ էի, ու սլէտք էր
դասերս պատրաստել, երբ իմ վտիտ ու անճարակ
մասներս կը թափառէին սանդաշարին վրայ, գրեթէ
խաբխափելով կը գտնէի այն երգը՝ որ հոգւոյս մէջ կը
լսէի և որուն նմանը ո՛չ մէկ նուագարանէ և ոչ մէկ
մարդկային շրթներէ եղանակաւորուած է: Անոնք իմ
սեպհական երգերս էին, իմ հոգւոյս ձայները, որոնք
կ'ընկերանային իմ ախրութիւններուս կամ օւրախու-
թիւններուս, բայց և ոչ մէկ կերպով չէի կրնար ար-
տայայտել: Երբեմն առանձին նօթ մը, շեշտ մը, աղա-
ղակ մը, մրմունջ մը կը մոլորուէր ու դուրս կ'արձա-
նուէր այդ ներքին համադաշնակութիւնէն, բայց այդ էր
բոլորը, ու իմ երգս, ու իմ երգերս կը մնային ինձ
համար միայն լեւելի: Երբեմն հոգիս կը լուէր ամիսնե-
բով, տարիներով, և ահա՛ յանկարծ, չէմ գիտեր ինչ
դրդումով, ինչ ներքին և անթափանցելի պատճառնե-
բով անիկա կ'երգէր իր եղերերգութիւնը կամ բարձ-
րագոյն ուրախութիւնները:

Այսպէս էր նաեւ այդ օրը: Գարծես մեծ անտառի

մը բռնաբերելը կ'ելեւելէր իմ մէջս երկօրօքէն, խաղաղօրէն, և ես մտիկ կ'ընէի այդ դէպքն ու գրաւիչ համարդին: Բազմապիսի լոռութիւններ կը նախապատրաստէին զիս հրաշալի վերակրթութեամբ: Երբեք միջոցին կը լսէի նաեւ հեռուօր և անդարձախիտ առանձնութեան մը մէջ ջուրի կաթիլներու հատիկ հատիկ անհրաժեշտ մամուլատ Ժայռի մը վրայ... Աւելի հեռուօր կը հնչէր թռչուններու շառախօսութիւնը, որը երբեմն կը ներգաշնակուէր և երբեմն ալ կը խանգարէր դաշն բռնաբերելու անառնիք: Բայց կարծես անհրաժեշտ և խեղդելու համար օտար ճիւղերն ու ձայները, փոթորիկի մը պէս կը բարձրանար սօսափիւնը և իր խռովայող ու ցոսմալի երգովը լեցնելէ ետքը ամբողջ տարածութիւնը, աստիճանաբար կը խաղաղէր ու կը լսէր: Այդ դադարի պահուն ծառերու զոյգեր կը շաքունակէին առանձինն մըմնջիլ և յոյզերու սօսառն մը կը փոխանակէին իրարու հետ, մինչ անձանթօթ և սաղարթախիտ հեռաւորութեան մէջ ջուրի կաթիլները հատիկ հատիկ միշտ կ'իյնային մամուլատ Ժայռի մը վրայ:

Հետեւեալ օրը, կը յիշե՞ս, գուն չեկար ճաշի: Հիւրերը հասած էին արդէն և քեզի կը սպասէինք: Բոլորովին հանդարտ էի ես ինքս, ու իմ սպասուածքի մէջ անհամբերութիւն չկար: Բայց որովհետեւ մտադրած էինք կէս օրէ ետքը դէպի Չամլըճա բարձրանալ, որոշեցինք այլ եւս չսպասել քեզ և սեղանաւանդ տնցանք: Կէս ժամ ետքը հասաւ քու հեռագիրդ՝ որով ներողութիւն կը խնդրէիր և կ'ըսէիր թէ անսպասելի պատճառ մը քեզ կ'արգելէր Սկիւտար գալու:

Երբ լու կամ գէշ վճռահան բան մը պիտի պատահի մեր կեանքին մէջ, կարծես անկեղծ նախառահածանեալ բան մըն է, ու ամէն ինչ, նոյն իսկ աննշան

գիպեալները, օտար պատահարները կը միանան, կը հանդիպին իրարու և կը նպաստեն անոր յառաջ գալուն: Այսպէս, այդ օրուան քու բացակայութիւնը պատճառ եղաւ, որ քու մասին խօսին երկարօրէն, քեզ ներկայացնեն և այսպէս ըսելով կաթիլութիւնը ընծայեն որ ձեռով մը քու բարոյական պատկերդ կազմեմ: Կարծես ամէնքը կ'աշխատակցէին իմ այդ մտաւոր և տաղանդին անդիտակից ջանքիս մէջ: Բայց կ'ուզեմ ճշդի կէտ մը. այն է՝ որ ուրիշներուն գովեստները և քեզի քեզ լաւ տրամադրութիւնը չէ որ ազդեցին իմ վրաս ու իմ մէջս յարուցին յուզմունքներու փոթորիկ մը: Ո՛չ, ո՛չ: Երբ տեսայ քեզ և անկից ետքը դեռ քանի մը անգամներ, սիրաս հանդարտ էր և միայն համակրելի ու ազնիւ մարդու մը խօսելու անվարական հաճոյքը զննէի... Այն բանը որ վերի վայր չըլեց իմ հոգեկան վիճակօ, կայծակի արագութեամբ կատարուեցաւ: Ես ինքս չեմ գիտեր թէ ինչպէս կատարուեցաւ, բայց որոշապէս և հաստատապէս կարող եմ ըսել. այս այն հազուադէպ, բարեբախտ և օրհնեալ բազմութիւն մէկն էր, որ ամենէն հարուստ մարդկային կեանքին մէջ հազիւ թէ երկու երեք անգամ կը պատահի, որ երբեմն մէկ անգամ կ'ընծայուի մարդու, յաճախ՝ երբեք, երբ երկու հոգիներ, երկու առանձին աշխարհներ — ո՛վ գիտէ ինչ խորհրդաւոր և տառուածային զօրութեամբ մը թափանցելով բոլոր արգելքներէն, բոլոր խաւարային ճնշումներէն և մշուշներէն — հանդիպման կէտ մը կը գտնեն և երկու լոյսի կաթիլներու նման իրար հետ կը նայնան և զիրար կը ճանանչեն...:

Բայց պէտք է ջանամ կորզով պատմել ու ներկայացնել եթէ ո՛չ բոլորը, քանէ կարելու երեսները

այս պատմութեան, ամբողջական գաղտնիք մը տալու համար այն հրաշագեղ վէպի մասին, որով ապրեցայ և որով տակաւին կ'ապրիմ։ Կը յիշեմ որոշապէս. ճաշի միջոցին յաճախ անունդ արտասանեցին. հիւրերէն մէկը ըսաւ։

— Արշակ Սեբրեան շատ քաղցր բնավորութեամբ ազնիւ մարդ է։

Ուրիշ մը պատմեց թէ ինչպէս նախապէս նրա-մըչտութեան մեծ տաղանդ ցոյց տուած ես և յետոյ զանազան պատճառներէ դժգոհած հետեւած ես բժշկութեան։

— Սովորական մաշարդակէն վեր բարձրացող ան-հատկանութիւն մըն է, ըսաւ մէկը։

— Անով իսկ զարմանալի է, հաստատեց բանաս-տեղծ մը, որ քեզ ճանչցեր էր արտասահմանի մէջ, մարդ ծանօթանալով Արշակին՝ միշտ էն չի անցընէր բնաւ-որ արուեստագէտի խառնուածք մը պիտի գտնայ։ Ատրկա հաճելի կերպով անսպասելի է։

Խօսակցութիւնը մոլորեցաւ հետզհետէ և սկսաւ թափառիլ և անօրոշմալ տեւիլ ըստ բնական չիւթե-րու շուրջ։

Անտկնկալ կերպով զարնանային արեւ մը կը ճա-ճանչէր երկնակամարին վրայ, ուրկէ բոլոր ամպերը անհետացած էին։ Սեղանաւան ճակատի պատուհան-ները բացած էինք և թաց հողը արագօրէն շոգիանա-լով իր կենսայոյզ բուրումը կը զրկէր զէպի մեզ. խռովիչ և դաղ մթնոլորտը տոգորուած էր հեռաւոր և կանխահաս ծաղիկներու փափուկ բուրումով։ Երբ ու-զէինք մեր աչքերը դարձնել զէպի դուրս, հորիզոնը կ'ընկրկէր վարդազոյն և լուսեղէն մշուշի մը մէջ. երկու ալիքները զայդ մը Զամրէճաներուն ներդաշնակ և մեղմ կերպով կը կոհակաւորուէին, իրենց երկա-րածիք կորութիւնը տարածելով անսահմանօրէն։ Ինչ-

քան քաղցր էր կեանքը ու խաղաղ՝ այդ րոպէին. օդը որ կը շնչէինք, մեղրի համ ունէր մեր շրթներուն վրայ. մտածումները որ կ'անցնէին մեր մտքերէն, թա-փառուն և լոյսէ գինով թիթեռնիկներու նման, դեղե-ցիկ էին, գունագեղ թեւերով, բայց հրաշալիօրէն անտի։

Ես այլ եւս չէի հետեւէր խօսակցութեան և անձ-նատուր էի այն լոյսի և բուրումի նրազին որ գարունը կ'ընծայէր։ Երբ սեղանէն պիտի ելլէինք, իմ քովի հիւրս ինծի դառնալով ըսաւ յանկարծ։

— Մեղք որ Արշակը չկրցաւ գալ. վստահ եմ որ շատ պիտի հաւէիք իրեն։

Ու այդ պահուն քու անունդ, իմ մտածումիս մէջ խռնուեցաւ այդ զարնանային երօզին։

* *

Զարմանալի է. Միքայէլ, որ այնքան դժուարա-հաճ և բծախնդիր մայր է, որ այնքան ժլատ է գո-վեստի մէջ, մանաւանդ իմ ներկայութեանս ուրիշ մտրդոց նկատմամբ, ամբողջ շաբթուան ընթացքին ան-դադար ինձ խօսեցաւ քու վրայ։ Այնպէս որ քեզ տեսնելէ ոտաջ քու անձիդ ու նկարագիրիդ առանձ-նայատկութիւնները գիտէի արդէն. ընտանի դարձեր էիր ինձ ու հետաքրքիր էի քեզ տեսնելու։ Մասնա-ւորաբար ուշադրութիւնս գրաւեց օա բանը, թէ ամենքն ալ համաձայն են որ վերին աստիճանի նրբազգած մարդ ես, թէ այսպէս ըսելով, սահմանուած էիր աւելի բարձր և լայն կեանքի, քան այն սահմանափակ կեանքը՝ ո-րուն մէջ ապրելու հարկադրուած ես։ Իմացայ նաեւ որ ամուսնացած ես տարիներէ ի վեր, կապուած ես ընտանիքիդ և զաւակներուդ, որոնցմէ կրտսերը՝ իր փափուկ օտոջութեան պատճառաւ մասնաւոր հոգա-ծութեան առարկայ է, թէ՛ եղած ես ուղղամիտ, պար-կեշտ և մաքուր զէպի ընտանիքդ ու հասարակու-

թիւնը, և քու պարտաւորութիւններդ միշտ կ'առարարեմ ես խղճամիտ չափաւորութեամբ մը:

ՀՀաւասարակշիռ մարդ մըն է, կ'ըսէր Միքայէլ, կարծես անդրադառնալով իր յիմարական կասկածներով և կիրքերով չարչարուած և յուզումնալի կեանքին:

Շաբաթ մը ետքը միայն անձամբ քեզ ծանօթացայ: Այս պահուս որոշապէս չեմ գիտեր, թէ ինչ առանձին ապուրուածութիւն կրեցի, որուն մէջ յայտնուեց հետզհետէ գալիք օրերը. ոչինչ, ոչինչ...: Բեզ տեսայ ներկայացումէ մը ետք ուրիշ անձներու հետ. իմ ուշադրութիւնս ցրուած էր զանազան մարդոց վրայ, բայց նշմարեցի որ մասնաւոր հոգածութեամբ մը կը վարուէիք ինծի հետ ու առիկա միշտ հաճելի է կ'ըսէ համար: Զգացի որ իմ մասին խօսած էին քեզ ու մեծ հետաքրքրութիւն կար մէջդ, բայց նաեւ այդ հետաքրքրութիւնէն աւելի՝ անսպասելի բանի մը տուած զանաւանդութիւնէն: Այո՛, որոշապէս կը զգայի որ կը զարմացնէի քեզ, ինչօ՞ւ, ինչ բանով, չեմ գիտեր: Թերեւս բոլորովին տարրեր պատկեր մը կ'ազմած էիր Միքայէլի կնոջ նկատմամբ, թերեւս ֆիզիքական կամ բարոյական յանձնարարականութեամբ մը քու ուշադրութիւնդ գրաւելու բախաւ ունէի. այնպիսի մասնայատկութիւն մը, որուն համար առանձնապէս զգայուն էիր: Խօսելով ուրիշներուն հետ, ժպտելով ու օրհասութեամբ մրցելով խօսակիցներուն հետ, թէև բոլորովին ուրիշ տեղ զբաղած ըլլալու և ունէի, բայց կը զգայի այդ բոլորը և ինձ շատ հաճելի էր առիկա գործունքի մը նման. ուրիշ ոչինչ: Երբ ազգային ինձ կը դառնայիք խօսելու համար, կը ստանայիք տեսակ մը պաշտօնական ցրտութիւն, բայց իմ փորձառու և օրոմիտ կնոջ աչքերո չէին կարող խաբուիլ այդ արտաքին արուեստակեան կերելոյթէն: ՃՈ՛՛, կ'ըսէի մաքուր, Պարօն Արշալու՛կ Սեբեդեան, դուք այն չէք՝ ինչ որ կ'ուզէք երեւոյլ,

բայց անտարակուսելիօրէն աւելի ազնիւ տեսակի բան մըն էք, քան թէ կ'ուզէք երեւալ: Մնաց որ այս բոլորը օգտուական ուշադրութիւններ էին որ կարող էի ընծայել ու է մարդու, նոյն իսկ անցորդի մը:

Բու ֆիզիքական երեւոյթդ հաճելի թուեցաւ ինձ. Գոնէ ոչ մէկ բան խանդարէր այն բարոյական տպաւորութիւնը որ յառաջ կը բերէիր: Բարձր հասակդ, խորիւս կեցուածքդ, նոյն իսկ ճերմկիլ սկսած մազերուդ խառնաշուրթիւնը, առանց խորշոմի դէմքդ որ տարիքին ոչ մէկ հետք կը կրէր տակաւին, հարազատօրէն կը պատկերօնէին ներքին իսկութիւնդ: Առաջին ակնարկէն կարելի էր գուշակել քու հոգեկան շարժումները արտայայտութեանը մէջ քու դէմքիդ՝ որուն գիծերը իրենց վերջնական նկարագիրը ստացած էին անուշադարձութեամբ: Բու կարճատեսի աչքերդ մասնաւոր ուշադրութեամբ մը կը յամենային խօսակցիդ վրայ և հետզհետէ անոնց նայնուածքը կը դառնար տարտամ, ու քաղցր, հաւանականաբար յագնութեան հեռեւանքով:

Բարեմիտ և վճիռ հոգիդ գործունքով կը ժպտէր յիշերուդ վրայ, որոնք միայնագոյն տարօրինակ և ինքնամիտի լրջութիւն մը կը ստանային երբեմն:

Զեմ գիտեր անշուշտ թէ ինչպէս եղած էս երիտաւարդ տարիքներու մէջ, բայց միտքդ պայծառ էր, անխաբար, և քու զնահատումները ցոյց կուտային տնոր բարձր ընդունակութիւնները: Ինչ որ սակայն մասնաւորապէս ուշադրու էր քու վրայ, այն խօսուն և միանգամայն ժպտուն դէմքի արտայայտութիւնն էր որ կարծես ցոլքն էր պայծառ և ինքնագոհ հոգիի մը: Դէմք մը՝ որուն հաճելի է նայիլ տխրութեան և ուրախութեան օրերու մէջ, օրովհետև տնոր վրայ կը ծածանէր այն անսահմանելի լոյսը որ հետաւորեալ

հաղորդակցութեան կը մտնայ ուրիշ հոգիներու հետ : Բայց այս բոլորը իբրեւ նօթեր կ'արձանագրեմ առանց մասնաւոր կարեւորութիւն մը բնծայելու : Այն ինչ որ պատահեցաւ, պիտի պատահէր ինչ որ ալ ըլլար և ուր որ ալ հանդիպէի քեզ, եթէ հոգիդ ըլլար այն որ է և եթէ ընդնշմարած ըլլայի այդ հոգին ու է բարեբախտ րոպէի մը, ինչպէս որ պատահեցաւ :

* *

Ապրիլի յիսմիջօրէ մըն էր : Միջայել ամառօտուն կանուխէն մեկնած էր զանազան գործերուն համար և շատ ուշ պիտի վերադառնար : Տղաքս գացած էին զրօններու և ժամը չորսի թէյին համար կը սպասէի մէկ քանի հին բարեկամներու :

Այդ բոլոր անձերը կը սիրէին նախապէս բնկերական հանգարտ բարեկամութեամբ մը : Բայց այսօր իմ զգացումս այնքան զեղուն, այնքան յօդ էր, որ մեծ գուրգուրանքով, գրեթէ յուզումով կը խորհիմ անանցմէ իւրաքանչիւրին համար, որովհետեւ անոնք ակամայ և անգիտակցաբար հանդիսատես եղան այն ամենամեծ խորհուրդին՝ որուն բարձրութեանը կը ձգտինք մեր աշխարհ եկած օրէն :

Ապաստուրէն խնդրեցի որ պատշգամբը փոխադրէ թէյի սեղանը : Պատասխան կ'արդենին կը բարձրանար մինչեւ մեր հովանին և նորածիլ ստերը, ժառղաչ և նորափթիթ քերէններու փնջիկներով դէպի դուրս ձգտուած, կ'օրօտէին գրկելու ճիւղ փնտռելով : Օգը քաղց էր, գրեթէ տաք՝ և հարաւային հովը լայն ալիքներով մեզ կը բերէր մօտակայ և հեռաւոր պարտէզներու անհամար և բազմատեսակ բեղմնափոյն : Մեղուններ և փղեղներ, արեւեցած արեւէն և արեւեցած մթնշաղկի բուրուրներէն, բզզալով կը պտուածէին խօլ պարի մը մէջ ու իրենցմէ ոմանք յանկարծ կը սլանային դէպի

վեր, դէպի հեռուն, կ'արծես օդային երազ մը, երևաւ կայական և անկարելի ծաղիկ մը հետապնդելով :

Պատշգամբ դէպի արեւմուտ էր և սկսած էր հակել երկրահամարին վրայ : Վսփորը կը փափկուէր անհամար նշոյններով և լոյսի կայծկլտումներ կը սլանային զանազան կէտերէ :

Վարդենիին բուրումնաւէտ հովանին տակ ապաստանած, աչքերս կը թափաւին դիպցի հորիզոնին վրայ, հեշտագին թմրութիւն մը արեւցունցած էր դիւ լոյսով և շերտութեամբ : Կ'ուզէի կարգաւ, բայց գիրքը ծունկերուս վրայէն սահեցաւ վար և չուղեցի նոյն իսկ չարժիլ զայն վերցնելու համար : Այս այնպիսի պահերէն մէկն էր, որու միջոցին կ'արծես մարդուս հոգին կ'ընդլայնի անձանօթ և խորհրդաւոր բան մը ընդգրկելու համար և այդ ձգտումը, այդ բաղձնքը ամբողջ եւթիւնը կը դղրդէ անբացատրելի և աննպատակ վերդովումով մը : Աչքերս և չրթներս կը ժպտէին բնութեան և լոյսին, զարնան ու վարդերուն, բայց և միանգամայն պարտաւոր էի արտասուելու, այնքան դողդօշուն յաւզումով մը հոգիս ընդ առաջ կ'երթար բնութեան զեղեցկութեան :

* *

Հիւրերէս մէկը կանուխ եկաւ և բնգհատեց իմ հոգեզմայլութիւնս : Սովորական խօսակցութիւններու ցանց մը սքողեց հետզհետէ ինչ որ կար այդ պահուն նշմարապէս իմ հոգւոյս մէջ և թերեւս նաեւ իր հոգւոյն մէջ : Կը խօսէինք զանազան ընթացիկ խնդիրներու վրայ, մեզի անտարբեր ձգող մարդոց վրայ և իրեն հարցերուն պատասխանելով և նոյն իսկ ես ինքս հարցեր դնելով կ'ըսէի մտովի :

— Ի՞նչքան ձանձրացուցիչ բաներու մասին կը

խօսինք, ինծի ի՞նչ, ի՞նչով զիս կը հետաքրքրէ տա-
կա...

Ինչ յետոյ ուրիշներ եկան և խօսակցութիւնը ա-
զեւորուեցաւ: Բնութեան գեղեցկութիւնը հեռանալէ կը
թափանցէր ամենուն: Հիւսցումի հաւաքանքներ կ'ընդ-
հաւելին մեր խօսքերը:

— Օ՛հ գեղեցիկ է, գեղեցիկ է, ի՞նչպէս գեղեցիկ է...

Բարձրագոյն յուզում մը կ'ելեւելէր մեր մէջ ու
մեր մտածումներուն մասնաւոր կշռոյթ մը կուտար:
Այդ պահուն բշլզները անհետացեր էին ու հանդիսաւոր
լուսթիւն մը կը տիրէր միջոցին մէջ, ուր կարծես
միայն ճաճանչներու լուսաւոր խաղեր զիրար կը խա-
չաձեւէին և ձեւեր կը կազմէին յարափոփոխ արագու-
թեամբ մը: Եւս էր նաև մօտակայ թաղը, լուռ էին
հեռաւոր թաղերը և ամբողջ մայրաքաղաքէն շրջիկ մը
իսկ չէր բարձրանար: Յանկարծ, հեռաւոր և թաւ տղ-
մուկը օտար ծովերէ եկող չոգենաւի մը սոյլին, տիրա-
պետեց լսին միջոցին, թաւալեցաւ, շաւալեցաւ և
ձայնի թրթռացումները հեռանալէ հեռացան մեզմէ տ-
լիքներով, վերստին զօրանալով արձագանգներու մէջ:
Այդ պահուն էր որ մտար սրտի:

* *

Ժամանակը յառաջացած է ու արեւը մօրը կը
մօնէ: Պատշգամին վրայ վարդենիին շուքերը կը թանձ-
րանան ու կ'երկարին: Մինաւորիկ թռչուն մը իր սիրոյ
և դարնանային երգը կ'երգէ մենաւորիկ և մօտակայ
նոճի մը մէջ: Տարօրինակ հանդիստ է անդորրութիւն
կը զգամ, ջերմ և գորովագին բան մը, անշմարելի
փայփայանք մը զիս կ'ողողէ, նոր ծաղկած եղրեւանին
իւ սուր և թափանցող բուրբուրը կը զրկէ, մինչ վար-
դերը ապրիլեան ալք տաք օրէն արագօրէն հասունցած
և սղաւած՝ իրենց թերթիկները կը թափեն մեր վրայ:

Ամէն անգամ որ դէմքս քեզ կը դառնայ, աչքերդ կը
տեսնեմ, որոնք քաղցրօրէն և գորովագին փայփայան-
քով մը կը հանդիսին իմ վրաս:

* *

Հոգիիս մէջ լուսի և բուրբուր երգ մը կայ: Լայն
ու յամր շարժումներով բնութեան բոլոր բուրբումները
լուսեղէն ալիքներու փոխանցուած կ'ելեւելն դաշն
հրճուածքով մը: Կոգիիս մէջ քաղցր և երանաւէտ երգ
մը կայ, ուրկէ հրաշագեղ հրթիռներու պէս անակնկա-
լօրէն ճաճանչներու և կայծերու ժայթքումներ կը սը-
լանան:

Այլ եւս բան մը չեմ լսեր խօսակցութենէն, այլ ևս
բան մը չեմ տեսներ: Ինքզինքիս մէջ ամփոփուած,
զմայրաքաղաքի մօտիկ կ'ընեմ ինքզինքս, որովհետեւ ամէն
անգամ որ դէպի քեզ կը դառնամ, քաղցր և յուզուած
դէմքդ կը տեսնեմ միայն: և աչքերդ, որոնք գորովան-
քով կը ծանրանան իմ վրաս ու այդ նայուածքիդ ներ-
քեւ ինձ կը թուի որ յամրօրէն, բայց հրաշալօրէն իմ
հոգւոյս տաճարներէն մէկուն մէջ, ապօրինակ և գե-
ղեցիկ ծաղիկ մը կը ծաղկի...

* *

Իրիկնամուտը մօտ է, արեւը մայր մտած է ճա-
ճանչագեղ և ծիրանագոյն երկնքի մը պերճանքին մէջ:
Աւելի վերեւ երկայն և մութ մանիակագոյն ամպի
ծուէններ հառու և տարօրինակ ձեւերով կը զալարուին,
կարծես ատորագծելու համար չքեղութիւնը վերջաւոյ-
սին: Եւ քերթ կը յառնի անոնց և պահ մը կը հետեւիմ
անոնց աննկատելի ձեւափոխման: Կարծես իմօտ մը
կայ այդ սուտ և անկիւնաւոր ձեւերուն մէջ և կար-
ծես անոնք մեզ անխմանալի մտածումներ կը փոխան-
դեն: Աւելի բուր և զրեւանի ծագիկները կը բուրեն,

աւելի՛ սրտագին կը հնչէ մենաւորիկ նոճին մէջ մե-
նաւորիկ թռչունին սիրայ երգը... ու ես կը զգամ որ
հանգիստաւոր ընթացքով մը հոգիս իր գագաթնակէտե-
րէն մէկուն կը բարձրանայ: Դարձայ քեզ ու մեր աչ-
քերը հանդիպեցան իրարու: Ենքան յուզուած էիր և
ինքնամոփոփ՝ որ գրեթէ փոքրիկ եւ փոքր էիր...:
Այդ պահուն էր ահա որ զգացի թէ անձամբ հեռա-
ւորութեան մը մէջ, լոյսի և բարձրի դաշնակութեան
մէջ, մեր հոգիները կը զիրկընդխառնուէին և մենք այդ
հանգիստաւոր եղելութեան ծանրութեան ներքեւ էինք:

* *

Կը յիշե՞ս, սիրելի՛ս, երբ ոտքի ելար մեկնելու հա-
մար, սովորական ու տոբեայ խօսքեր փոխանակեցինք
իրարու հետ, բայց արդէն իսկ բռնեաւ հասարակ ի-
մասին ներքեւ, մենք գիտէինք խօսիլ ճշմարիտ բար-
բաթ հոգիներու: Ես անմիջապէս զգացի ու հասկցայ,
որ այն շարժումը, այն գեր-գոյն յուզմունքը որ յառաջ
եկաւ հոգիս մէջ, միաժամանակ վրդոված էր քու
հոգիդ, և այսպէս ըսելով սահմանները վերցած էին մեր
երկուքին միջեւ...: Թերեւս տակաւին չէիր հասկցած
ամբողջովին քու հոգեկան վիճակդ, թերեւս սարսա-
փած կամ վրդովուած էիր այդ անակրկիտէն, բայց
ինչ որ պատահած էր քու մէջդ, ինձ համար գաղտնիք
չունէր, ինձ համար տարօրինակ չէր, նոյնիսկ չի գար-
մացուց գիտ, որովհետեւ մարմնայ աչքերով չէ որ կը
տեսնէի քեզ, այլ հոգու աչքերով՝ եւ անոնք աւելի
լայն ու աւելի հրաշագեղ հայնցակէտներ ունէին...:

* *

Լոյսի և բարձրումներու երգը ցնծութեան ու յաղ-
թանակի երգ մըն է այլ եւս իմ հոգեւոյ մէջ, ու ինչ-
քան գոհ եմ որ հիւրերը մեկնեցան եւ ես մինակ եմ
եւ առիթը ունիմ սքանչելիօրէն անդրադառնալու ինք-
զնեքս:

* *

Բայց յուզմունքս այնքան սաստիկ է որ կը գող-
գողեմ գրեթէ, գլուխ կը դառնայ եւ ես արեցած եմ
սիրով, նման լոյսէ ու բարձրմէ արեցած բղէղի մը:
Երախտապա՛րտ եմ քեզի... որովհետեւ կը զգամ որ հո-
գիս գարնանային պարտէզի մը նման կը ծաղկի իր բա-
ւոր ծաղիկներով, եւ, այնքան արտասովոր հոգեկան
վիճակի մէջ եմ, որ ինձ կը թուի թէ ամէն ոք, նոյն
իսկ բողբոջին վրայ երկարած գուռը կատուն, իր կի-
տախտի աչքերով կը հետեւի իմ շարժումներու, կը
զգայ ու կը հասկնայ թէ ի՞նչ պատահած է ինձ:

* *

Փոթորիկ հոգեւոյ մէջ, փոթորիկ բնութեան մէջ:
Ազրիյի երեկոնկրու յառուկ փոփոխականութեամբ քիչ
մը առաջուան ճաճանչազեղ երկնակամարին վրայ կու-
տակուած են ամպեր, սեւ ու խոժոռ ամպեր: Տղաքս
վերադարձած են պառլամէ եւ իմ մօտս կը փութան դաշ-
տային ծաղիկներ բերելով ինձ: Ինչքան կը սիրեմ զի-
րենք, ու այս իրիկուն աւելի կը սիրեմ զիրենք. ա-
մէնքը կը սիրեմ, ամէն ինչ կը սիրեմ Բայս իրիկուն ու
կարծես հոգիս իր թեւերը կը տարածէ ամբողջ աիե-
զերքը գրկելու համար:

* *

Մոռցեր էի Միքայէլը, կատարելապէս մոռցեր,
որո՞ւմբո՞ղ ամպերը զինքը յիշեցուցին ինձ, ի՞նչ լաւ
ներշնչում կ'ունենար եթէ եղբորը տունը մնար այս ի-
րիկուն փոթորիկին պատճառաւ: Բայց չէ, կարելի չէ
այդպէս բռն յուսալ, ճազատագրին պէս անխուսափելի
է անիկա: Սիրտս կը շարժի սակայն, երբ իր վրայ կը
խորհիմ, աւելի լաւ որ պիտի գայ, իմ անսահման գո-
րովանքս կը պարփակէ նաեւ զինքը: Ճիշդ է, անհամ-

բեր եմ զինքը տեսնելու եւ իրեն ըսելու այնպիսի քաղցր խօսքեր, որոնց միշտ ակնկալու մնացած է եւ զօրս էլ բեր իմ շթներս չեն արաւանանա՞ծ իրեն համար:

* *

Գործնական առարկան կ'որոշուի ու կ'անցնին եւ կ'անձրեւէ, գիշերն ի բուն կ'անձրեւէ եւ ես չեմ կրքնաբ քնանալ: Անսահման, անչափելի հորիզոն մը լայնածաւալ կը բացուի դէմս եւ ես հիացած եւ զմայլած կեցած եմ անոր առաջ:

Անձրեւը կ'երգէ տանիքին ու պատուհաններուն վրայ եւ ջրդոններէն հեղեղներ կը թափին: Կը խեղդուիմ լուզումէս եւ քունը այնպէս մը հեռացած է ինձմէ՝ որ կարծես այլ եւս երբեք պիտի չմերձենայ ինձ: Պատուհանը կը բանամ եւ կը նայիմ. խոնաւ ու գաղջ մթութիւնը վիհի մը պէս կը տարածուի դիմացս, կ'ուզեմ պառկել ու երազել... բայց տակուսին ամէն ինչ շատ չփոթ է իմ մէջս: Կը լսեմ տեղատարա՞փը եւ հետզհետէ աւելի գոռ սրտումները ամպերուն: Կայծակի հարուածներ կը պատառոտեն չուրջս տիրապետող խաւարը եւ ինչքան հաճելի է ինձ այս փոթորիկը, բնութեան այս յուզումը եւ տաքնապալի աղմուկը, որովհետեւ կը ներդաշնակուի այն փոթորիկին՝ որ յարուցած է իմ հոգիիս մէջ ու մինչեւ առօրէ, առանց կարենալ խաղաղելու եւ անդադար քեզի կը խորհիմ, սիրելի'ս...

* *

Դժուար է լիակատար եւ ամբողջական երջանկութեան մը գաղափարը արատայայտել. անիկա անկիւն չունի, որին կտրենամ կտուրի, գիծ չունի՝ որուն կարենամ հետեւել. այլ լայնածաւալ ու անսահման՝ կը տարածուի իմ մտքիս բոլոր հորիզոններուն վրայ... որովհետեւ անդադար, ամենուրեք եւ ամէն ժամու կը

խորհիմ քու վրադ: Նոյն իսկ երբ կը խօսիմ կամ կը մտածեմ ուրիշ նիւթի կամ լրիշ խնդրի մասին, դուն կաս ու կը մնաս մտածումիս խորքին մէջ եւ ամենէն ատորոնակը այն է, որ նոյն իսկ քեզմէ բոլորովին օտար մտածումներն ալ կուգան եւ զարմանալի ճարտարութեամբ մը կը լանդին քեզի: Երազի մը պէս, քանձի մը պէս կը կրեմ քեւ յիշատակդ իմ հոգիիս մէջ եւ դուն տիրական ու կեղրոնական մտածումը, դրդիչ պատճառն ես իմ էութեանս: Ինձ կը թուի որ նոյն իսկ իմ ամենասովորական եւ մեքենակէն շարժումներս քեզի համար կ'ընեմ, իմ ամենէն ստպողածիւսն եւ առօրեայ խօսքերս քեզի համար կ'արտասանեմ ու այսպէսով է որ կեանքիս ամէն մէկ վայրկեանը զննեցկացած է եւ իր գերագոյն ուժգնութիւնը ստացած է քու մտածումովդ:

* *

Ես այժմ կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ առհասարակ մարդիկ չեն կարող գնահատել երջանկութիւնը, չեն կարող լիովին ճշգրտել զայն... որովհետեւ շատ մը գէշ խոսեր արգելք կ'ըլլան անոր ծաղկումին ու նոյն իսկ կը խեղդեն զայն, եւ այդ այդպէս ըլլալուն համար չէ՞ որ մարդիկ երջանկութիւնը կ'ընդունարեն երկվայրկեանի մը մէջ եւ չեն կարող ապահովել անոր տեւողութիւնը: Կասկածներ, վարանումներ, անստուգութիւններ եւ նըպատակներ կը խանգարեն ամէն ինչ, բայց իմ մէջս ո՛ր եւ է ստուեր չիկայ, ես չունիմ կասկածներ ու վարանումներ, որովհետեւ ես չունիմ նաեւ նպատակներ. ստուգութիւնը իմ մէջս է, անոր հասած եմ արդէն՝ քանի որ պէտք չունիմ երջանկութեանս ապացոյցները փնտռելու ինձմէ դուրս կամ նոր հանգրուաններու հասնելու: Ես կը սիրեմ ու երջանիկ եմ. իմ զգացումս զիս կ'երջանկացնէ եւ նոյն իսկ չեմ խորհիր թէ դուն

խնչ կը մտածեմ իմ մասին, թէ նոյն իսկ կը մտածեն
երբեմն...

Թերեւս իմ ապահովութեանս պատճառը այն է որ
իմ ուժգին ու խոր զգացումս պայծառապեսութեամբ
օժտած է զիս, եւ ես չեմ աւելին կը տեսնեմ՝ քան
սովորական տանն, և ես գիտեմ թէ դուն ինչ հոգեկան
զրուեան մէջ ես ինձ նկատեմք։ Բայց կը խորհիմ,
եթէ նոյն իսկ չգիտնայի, եթէ նոյն իսկ գիտնայի թէ
անտարբեր ես ինձ համար, պիտի դադրէ՞ քեզ սիրելէ։
Վրաստան եմ որ, ո՛չ։ Ես կը սիրեմ և կ'ամփոփում իմ
զգացումիս մէջ, ինչպէս թրթռքը իր հիւսած բոժոժին
մէջ, և կը պարուրուիմ անով։ Անիկա կը դառնայ
իմ նոր աշխարհ, իմ նոր օրէնքս ու երջանկութիւնս
կը քաղեմ իմ խորքերէս։ Իմ հոգիս մէջ է որ կը
բխին անոր վճիռ աղբիւրները, իմ հագիս մէջ է որ կը
ծաղկին անոր գեղեկագոյն ծաղիկները և հոն է որ ծա-
ղած է իմ սքանչելի և նոր արեւը։ Եւ ինչ որ զիս տ-
մանէն աւելի կը սքանչացնէ, այն ամէն պահու նոր և
թանկագին զգայնութիւններս են որ կը գտնեմ ինք-
զինքիս մէջ։

• •

Կը մտածեմ... անապատութիւն և հպարտութեան
զգացում։ Գիտնալ անպատճառ, թէ մեր ունեցած զգա-
ցումը փոխադարձ է թէ ոչ։ Ինչո՞ւ անհանգիստ անհամ-
բերութեան մը մատնուիլ։ Յստակ կերպով և առանց
չղազրդութեան մտածելով այդ բանին վրայ, գիտեմ
թէ աստուածային երանութեամբ մը պիտի նստի բազոր-
ծուէր իմ զգացումս, եթէ որոշ կերպով գիտնայի քու
հոգեկան վիճակը։ Բայց այդ տեսակ ստգութիւն մը,
որքան ալ բարեբաղդ ըլլաք, ոչինչ պիտի փոխէր իմ
զգացումիս իսկութենէն։ Անիկա ցանկալի էր ան յոյ-
սով միայն, որ աւելի մեծ խորութիւն մը ու գերա-

գոյն ուժգնութիւն մը պիտի ընծայէր իմ սեպհական
զգացումիս...

Ես բոլոր արդէն ուրիշ առթիւ։ Կ'ուզեմ իմ հոգիէս
վանել բոլոր այն այն զգացումները, որոնք օտար են
իմ սիրոյս։ Կ'ուզեմ վանել նոյն իսկ սիրուած ըլլալու
փառասիրութիւնը։ Կ'ուզեմ չեղտակի նախ իմ հպար-
տութեան ա պարտելի զգացումին, որ կը դռն-դռնայ
իմ մէջս իմ ամենէն վճռական ժամերուս։ Կ'ուզեմ, որ
անստուգութեան, կասկածներու, վարանումներու բո-
լոր ամպերը փարատին, ու հազոյս երկնակամարին
վրայ իմ սիրոյս արեւը ճառագիւցնէ անանձին և երկա-
րապետ պայծառութեամբ։

• •

Ի՞նչ խօսք, ի՞նչ բառ երբեք պիտի փոխարինէր այն
պահը, որ ապրեցանք պատուամիտ վրայ, երբ զգացի,
որ իմ հոգիս կը միանար քո հոգիին։ Մարդկային շրթ-
ները սիրոյ բառեր հազիւ թէ թոթոված են մինչեւ այ-
սօր, և ոչ մէկ ստուերը այն անսահման երանութեան
չէ հարելի բանաձեւել ու եւ է հնչականութեան մէջ։
Ո՛չ, աւելի լաւ է լսել ու լսել հոգւոյն երաժշտութիւնը։
Լսել երկարօրէն, մինչ աչքերը իրարու կը հանդիպին ու
սիրելիին ներկայութիւնը խնկաւէտ կը դարձնէ մթնո-
լորտը։ Լսել, երբ սիրտերը կը խօսին իրենց փափուկ
և գերանուրբ բարբառով, որովհետեւ որքան ալ ար-
տեսասով և որքան ալ ճարտարօրէն արտասանենք
նստիքական բառերը սիրոյ, դարձեալ անիկա կոպիտ և
աններդաշնակ ազմուկ մը պիտի ըլլայ, որ պիտի խա-
փանէ կամ խանգարէ աստուածային համանուագը եր-
կու հոգիներու, որոնք իրարու կը մրմնջեն ամենասուրբ
խորհուրդին մէջ մեր անգիտակցութեան։

• •

Այսօր կրկին պիտի տեսնեմ քեզ և երջանկութեան բեռին տակ ճնշուած կը զգամ ինքզինքս: Դիմացս դափնեվարդի մշտադալար ծառ մը կայ, որ հիւսիսային ուժգին հովին ներքեւ կը հակի բոլոր հասակովը: Ամէն անգամ, որ անոր ճիւղերը գալարուելով կը ծռին և տերեւներու երկու երեսները աւելի մութ ու աւելի բաց կանանչներով փոխն ի փոխ կը յայտնուին, իմ պատկերս կը տեսնեմ այդ ծառին մէջ: Յոգնած կը զգամ ինքզինքս, ու բան մը կայ, որ զիս կը կքե այլ եւս իր բեռին ներքեւ:

*
* *

Սրբ դրանը վարագոյրին ստուերին մէջ զգացի ներկայութիւնդ կարծեցի որ սիրտս դադրեցաւ բարախելէ: Կարծես անսահման խորութեան մը մէջ անսահմանօրէն անկումի զգացումը ունէի: Ուրիշ կերպ չեմ կրնար բացատրել այն տաքնապալի վայրկեան, որ անցուցի: Ամէն ինչ մթնցած ու անէացած էր իմ շուրջս, գոյները և ձևերը իրենց սովորական արժէքը կորսնցուցած էին, և անշունչ առարկաներն իսկ կարծես ձուլուած էին իմ հոգիիս մէջ: Միայն ես կայի ու կը նայէի քեզ: Կը ժպտէիր ինձ գրեթէ ցաւազին շփոթութեամբ մը, և ես տեսայ, որ շրթներդ աժգունած էին յուզումն:

Իրականութեան զգացումը գտայ պահ մը ետքը: Բայց ի՞նչ ճամբորդութենէ մը վերադարձեր էի, որ ինքզինքս կը զգայի տարօրինակ կերպով յոգնած ու ապառած: Դուրսս կրթնցուցած թիկնաթոռին՝ մտիկ կ'ընէի քեզ, ու ձայնդ զիս կ'ամօքէր: Կը խօսէինք հեռաւոր և անտարբեր նիւթերու վրայ, բայց մեր հոգիները այդ մշուշին հտեւէն ուրիշ բաներ կ'ըսէին իրարու: Բառերը, սին, սովորական և ընթացիկ բառերը ուրիշ և հանդիսաւոր նշանակութիւն մը ստացած էին, ու անօնք երբեմն այնքան յստակ կերպով կը թա-

փանցէին մեր հոգւոյն, որ կը լռէինք: Այդ լուսեան բոպէները կը թաւալէին ծանրաբեռնուած այնպիսի յուզումով մը, որ շնչատ կը դարձնէր մեզ: Կարծես մեր մօտը և մեզմէ անկախ կերպով անդառնալի և զճառական հղելութիւններ տեղի կ'ունենային, և մենք անղոր ու վրդովուած հանդիսատեսներն էինք:

Կարծեցի, որ անհրաժեշտ չէր գիտնալ, թէ դու ի՞նչ զգացում ունէիր ինձ նկատմամբ: Այդպէս կարծեցի թերեւս, որովհետեւ արդէն իսկ դիտէի: Բայց այսօր, երբ ստուգութիւնը բարեբաղդ կերպով դիմաւորեց իմ զգացումներս, այսօր միայն ճշտեցի լիակատար երջանկութիւնը:

Այս պահուս, առանձնացած իմ սենեակիս մէջ, կը մտածեմ. մարդիկ ինչու չեն համարձակիր երբեք ըսել, թէ կատարելապէս երջանիկ են: Մի՞թէ ամէն մէկ ժողովոյն տարածի համար չէ հնչած այս ժամը: Անցեալի դառնութիւններն են, թէ՛ ապագայի խռովքը, որ կը խախտեն իրենց երջանկութիւնը, կամ այն հազար ու մէկ կողմնակի ու ձանձրայի պարագաները, որոնց նով խճողուած է ամէն կեանք:

Բայց ինձ համար չի կայ արեւս երէկ ու վաղը. կայ այսօրը իր երանաւէտ շնորհներովը: Ուժգնօրէն և լիովին կը զգամ, թէ այս իսկ է երջանկութիւնը: Բոլոր ազդեցիկները, բոլոր արգելքները, բոլոր ստուերները անհետացած են այսօրուան պայծառութեան մէջ: Ի՞նչ դժբաղդութիւն և ի՞նչ տաղաւակ կրնայ դիմադրել իմ ամենակարող և բացարձակ ուրախութեանս, որ տալիդ մը պէս կը հնչէ: Իմ կեանքս ամբողջովին լոյսով ողողուած է, ու մեծ և փոքր դժբախտութիւններու ուրուականները խուսափելով անհետացած են անոր բոլոր հորիզոններէն: Այլեւս ոչ ոք եւ ոչ մէկ պարագայ կրնայ բռնաբարել իմ հոգիս, որուն մէջ սէրը արծիւի մը պէս յողթականօրէն կը սաւառնի: Ու իմ

կրթական թիւնս կը զգամ այնքան անբողոքական, այն-
քան բացառական, որուն չեմ համարձակիր նայիսկ ան-
դադարանալ, որովհետեւ կարծես թէ այլեւս դուրս ե-
լաւ եմ մարդկային օրէնքներէն և ճակատագրէն:

* *

Ինչպէս խոսովուած էիք ու գորովագին՝ վերջին
պահուն: Ձեռքերս բռնեցիր տենդագին ձեռքերուդ մէջ
ու երկարօրէն նայեցար ինձ: Ոչ մէկ խօսք արտասա-
նեցինք, բայց երբ զգացի շրթներդ ձեռքերուս վրայ,
երբ զգացի այն անբացառելի և մեծ զգացումը, որ
կ'ելլեւէջէր մեր մէջ, կարծես կ'առնայիմք մեր սրտի
արտփուններուն, երբ տեսայ քեզ բարձրագոյն յազումի
ազդեցութեան ներքեւ խորապէս լիջացած և գրեթէ
տխուր, ինծի թուեցաւ, որ հոգիս վերջնականապէս կը
թօթափէր իր բոլոր ցաւերը, ամօթները և զղջումները
և կը ստանար իր իսկական բնոյթը, աստուածային
բնոյթը:

* *

Հայելին կը ցօլացնէ իմ դէմքս, և ես կը նայիմ
անոր ներողամիտ և ժպտուն զգացումով մը: Յագնած
եմ ու տենդագին բան մը կայ իմ աչքերուս մէջ: Բայց
երբեք ես ինքզինքս չէի տեսած սիրոյ և յորդ զգա-
ցումներու այս լուսապստկին մէջ: Կարծես բան մը կը
ճառագայթէ իմ աչքերէս, ամբողջ անձեւ ու լուսաւոր
քողի մը նման կը ծփայ դէմքիս վրայ: Աւելի արագ
արիւնը թարմացուցած է զիս, ու յանկարծական կար-
մութիւններ ամպերու պէս կ'անցնին իմ ճակատիս ու
այտերուս վրայէն: Ով որ տեսնայ զիս, կը զգայ թէ,
անսովոր հոգեկան վիճակ մը կը տիրէ իմ մէջս, և ան-
տիկտ անտարակոյս խռովիչ հրապոյր մը կ'ուտայ ամէն
կիներուն: Կը տեսնեմ որոշապէս և կը զգամ յստակ

կերպով. «էբր զիս գեղեցկացուց, ու կը սիրեմ իմ աչ-
քերս, որոնք քու աչքերուդ հանդիպեցան, կը սիրեմ
շրթներս, որոնք այնքան յուզումով պատասխանեցին
քու յուզումիդ, կը սիրեմ իմ մազերս, իմ դէմքս, իմ
ամբողջ անձս, որոնց վրայ այնքան գուրգուրանքով քու
նայուածքդ լսմեցաւ, ու կը սիրեմ իմ ձեռքերս, որ
դադացին քու ձեռքերուդ մէջ տենդով, սիրով և գո-
րովանքով:

* *

Հարաւային քամին առագաստի նման կ'ուռնեցնէր
պատշգամբին վարագոյրները, որոնք երբեմն բնդոստ
շաշումներ անէին: Խօսակցութիւնը կը դանդաղանար
և ես աչքերս խոնարհած կը սպասէի: Սիրտս անհամ-
բերութիւններ ունէր և զարմանալի բազմաճնարով և
յուզերով վրդովուած էի. երբ մէկը խօսքը ինծի ուղղէր,
աչքերս կը բարձրացնէի զգուշութեամբ, որպէս զի չի
տեսնեմ Միքայէլի տոգոյն և խիստ դէմքը, որ դարձած
գիմաքի հորիզոնին, իր լուսթեանը մէջ հետզհետէ
գաժան կը դառնար: Կը պատասխանէի հիւրերուս
հանդարտ ձայնով, բայց յարատեւ կերպով կը խորհէի
ուրիշ բանի: Ճիշդ ուշացած, իրականութեան մէջ
չէիր ուշացած, բայց ինծի կը թուէր, որ պէտք էր ան-
ելի չաւառ գայիր, պէտք էր որ շտապէր նշանակուած
ժամէն առաջ: Երբ գիտեմ, որ հեռու ես և ոչ մէկ
ոչս կայ քեզ տեսելու, իմ սպասումս քողցէ ու
երազներով թեթեւցած: Այդ պահերուն ինծի կը թուէր,
որ ոչ հեռաւորութիւնը, ոչ ժամանակը կարող են իրա-
պէս մեզ բաժնել, և ես քեզ կը զգամ յարատեւ կեր-
պով ներկայ և հոգիս բնդլայնուած քու ներկայու-
թեամբ: Բայց երբ ժամերը կը մօտենան ու ամէն րո-
պէ, յոյսը կը փայլատակէ ու կը մարի, անձկալի ան-
համբերութիւն մը կը չարչարէ զիս, բայց այդ չարչա-

րանքն ալ իր քննութիւնը ունի, քանի որ անիկա քեզմէ կու գայ ինձ, սիրելիս...:

★

Իմ մօտս ես այլեւս, և քու ներկայութիւնը խնկաւէտ կը դարձնէ մթնոլորտը: Իմ մօտս ես ու աչքերս կը հանդիպին քաղցր և յուզուած դէմքիդ, ու հողիս կը սրտնայ մինչեւ այսօր ինձ անձանօթ ոլորաներու մէջ: Կը խօսակցին, կը վիճաբանին, բայց ես և դուն հեռու ենք ժամէն մարդկային մտահոգութիւններէ: Ես ու դուն միմեկ ենք, ու եթէ ամբողջ մը իսկ ալեկոծուէր մեր շուրջը, մենք ինքզինքներս դարձնէինք միմեկ պիտի զգայինք:

Յանկարծ կը զգամ, որ ուշադրութիւնդ կը հեռանայ ինձմէ ու կը խռովուի: Ես ալ ուշադիր կը դառնամ խօսակցութեան: Կը պատմեմ կենց մը մասին, որ տունը, ամուսինը և նաեւ զաւակները թողած գտցած է սիրականին հետ:

Մէկը կ'ըսէ խանդավառութեամբ.

— Ճշմարիտ կ'ըն մըն է եւ անսացեր է իր կոչումին: Փոխանակ կեղծելու և ստելու, ստնահարեր է բոլոր նախապաշարունակները եւ ուզիր է ապրիլ իր զգացումներուն և սրտին համաձայն: Ինծի համար ոչ թէ մեղադրելի է, այլ ամէն յարգանքի արժանի:

Հոգիս կը խալտայ ու մտածումի փայլատակումներ կ'անցնին, զիս շլացնելով: Ապրիլ իր սրտին աւ և զգացումներուն համաձայն, առանց ստելու, առանց կեղծելու... Ինքզինքը կը զգամ ամենազօր իմ երջանկութիւնս պաշտպանելու: Ես ալ ճշմարիտ կ'ըն մըն:

— Հապա զաւակներդ...

Հոգիս կը մթաղնի, մտածումս կը թափառի իմ զաւակներու թխաբակ զուլեխներուն վրայ: Սուր ցաւ մը կը դալարէ հոգիս: Չէ, երբեք, երբեք, նոյնիսկ արտամու-

թիւն մը պատճառել անոնց, նոյնիսկ վաղանցուկ արտամութիւն մը պիտի թաւաւորէր իմ հոգեկան անդորրութիւնս, ու ես այլեւս պիտի դադրէի ես ըլլալէ: Աչքերս կը հանդիպին քու աչքերուդ: Դուն ալ կ'ըն մը ունիս եւ զաւակներ ու շատ կը սիրես զաւակներդ: Անձկալի և խռոված նայուածքդ կը գիմաւորէ իմ մտածումս:

Միքայէլ կը պատասխանէ խիտ և մարակող խօսքերով: Իր բոլոր դառնութիւնը, վախերը ու հոգեկան ցաւերը կը ժայթքեն հզօր պերճախօսութեամբ մը. ամենքը կը լռեն ու մտիկ կ'ընեն զինքը: Իր իրաւաբանի տրամաբանութիւնը ջախջախիչ է:

— Կ'ըն, որ կը դաւաճանէ իր զաւակներուն, որ անհաւատարիմ է իր ամուսնոյն, դժբաղ թէ խորհրդով, անարժան կ'ըն է, ու սիրականը պէտք է գիշնայ, որ որ մը կը դաւաճանէ նաեւ իրեն: Երբ յարգանքի լուսապսակը կը վերանայ կենց մը վրայէն, փողոցի ադիճին հաւատար է տնիկա: Այլեւս ո՛ւր կը սկսին և ո՛ւր կը վերջանան իրեն համար պատիւը, պարտականութիւնը և կ'ըն յատուկ առաքինութիւնները: Թեթեւամտութիւն է լեզուի ծայրով խօսիլ ու գովաբանել վիճակ մը որ ծաւրակչիւ բաներ իրենց հիմունքէն կը թախտէ: Կ'ը գէլի՛ք, որ ձեր կ'ընը ըլլար նստն այդ կ'ընց, կ'ը գէլի՛ք, որ տնիկա պատրաստ ըլլար ամուսնով իր զգացումներուն: Թեղի ալու մէկու մը, որ ուրիշ մը իր յանդուգն գտնուէր: Պիտի սիրէի՞ք խորապէս կ'ըն աւելի յանդուգն գտնուէր: Պիտի սիրէի՞ք խորապէս կ'ըն մը ու յանձնէիք ամբողջ ձեր զաւակներուն դաստիարակութիւնը, եթէ կտրելի ըլլար զայն քաշելու երբ որ ուզէին, ուր որ ուզէին... ու այդ պարագային կ'ըն զեղեցիկ ալ չէ, ոչ մէկ հրապոյր ունի: Կտրելի է մօտենալ ամբողջ նոյնիսկ ձանձրոյթով, նոյնիսկ զգուշացով, մղուած միմեայն սովորութենէ և անխոստովանելի պատանջներէ...

Իր արտաժամած և խիստ նայուածքը մասնաւորապէս
ուղղած էր ինձ, կը սեւեռէր զիս անհերոզ զայրոյթով
մը, կարծես ես ըլլայի խնդրոյ առարկայ կ'իներ. ու
ինքզինքս խռովուած զգացի:

Բայց յանկարծ իմ հոգիիս հարագատ և մաքուր
զգացումը բարձրացաւ սիւնի պէս: — Չէ', դուն չես
կարող զիս վախցնել ոչ քու իրաւաբանի տրամաբա-
նութիւնովդ և ոչ ալ քու ցասումէդ ու կառաղութե-
նէդ բոլորած նախատինքներով: Բոլոր չղթաներն ինկած
են այլեւս ինձ համար ու ինքզինքս ազատ կը զգամ
վայրի թռչունի մը պէս. . . Եթէ ես կը խօսիմ ամե-
նուն լարուած ուշադրութեան առաջ, դէմ այդ կնոջ,
որ տունը և զաւակները թողեր ու գացեր է իր սիրտ-
կանին հետ, ո՛չ Միքայելին համար է, ո՛չ դրացիներուն
և ո՛չ այն օրէնքներուն, որ այդպէս սահմանած են
կարգ ու սարքը, այլ որովհետեւ իմ զաւակներուս
ժպտուն աչքերը կը տեսնեմ, որոնցմէ արցունքի ամպեր
կրնային անցնիլ իմ սեպական երջանկութեան լպտ-
ճառով, որովհետեւ չեմ ուզեր որ ես ըլլամ մարդ իրենց
վիշտերուն, որովհետեւ նաեւ ինծի համար չիլան պայ-
մանները երջանիկ ըլլալու համար, և ես բաղձանքներ
չունիմ, ապագայ կեանքի ծրագիր ու երազ չունիմ,
ես զերծ եմ ու ազատ ցանկութիւններէ և այն բոլոր
զոհիկ կնճիռներէ, որոնք մօտը հոգերով կը հարչարեն
մարդիկ: Այդպէս որ անկեղծ եմ և իմ հոգիիս խոր-
քերէն կը բղխին, երբ կ'ըսեմ. —

Անկարելի է ուրիշներու դժբախտութեան գնով եր-
ջանկութիւն կազմել: Այդ կիրք ոչ թէ կանուխ դժ-
բախտ պիտի զգայ ինքզինքը: Յիշելով իր զաւակները
և անոնց արտաբնկութիւնը, իր կեանքին բոլոր ճա-
ռագայթները պիտի մթազնին: Իր սեպական երջան-
կութեանը համար իսկ պէտք չէր, որ այդ երկրնորսն-
քին մէջ զնէր ինքզինքը: Իսկ եթէ ընդունակ է մոռ-
նալու իր զաւակները. . . ես կը խորհիմ, թէ անընդա-

նայ է նաեւ ու է մեծ զգացում ունենալ և: Այսու-
ամենայնիւ պէտք չէ մեղադրել զինքը, այլ կարեկցիլ
իր անկարողութեան. . . Դուն ինձ նայեցար քաղցր-
թեամբ ու գորովանքով, ու անգամ մըն ալ զգացի, որ
ոչ միայն մեր հոգիները, այլ եւ մեր մտածումները կը
ներգաչնեկուին իրարու: Եւ անա այդ զգացումը իրա-
դադեցուց իմ ձգտուած ջիղերս: Արտասուելու փափաք
ունիմ, բայց աչքերս կը ժպտին: Ես աւելին ռսի քան
արտասանեցի: Ես ուզեի բռնի քեզի սիրելիս, որ օ-
րէնքները ու զայրոյթները չեն, որ կը հակադէմ մեր
զգացումներէն իսկ բղխող դժբաղդացութիւնները: Ես
ուզեցի բռնի, զոհողութիւն չէ, որ կ'ընենք. այլ կը
հետեւինք մեր հոգեկան ներութիւններուն ու այդպէսով
միայն հաշտ կը մնանք ոչ թէ ուրիշներուն, այլ ինք-
զինքնուս հետ. որովհետեւ վերջապէս իմ զաւակնե-
րուս, այլ եւ քու զաւակներուդ տխրութիւնը անհա-
ղուրժելի է ինձ, որովհետեւ ինծի սիրելի ու թանկա-
գին են բոլոր անոնք, որոնց վրայ նոյնիսկ վազանցուկ
կերպով մը քու սէրդ ու գուրգուտնքդ կանգ առած
է, և եթէ րոպէի մը մէջ իսկ տեսնէի ցաւի կամ զրդ-
ջումի ստուերը քու աչքերուդ մէջ, ամբողջ հոգիս
պիտի մթազնէր անդառնալի կերպով:

*
*

Վերին Վոսփոր գացեր էի այցելութեան. ինչո՞ւ
ունեցայ մտածումը ձրթալ տեսելու ազգականներ,
որոնց չէի հանդիպած տարիներէ ի վեր: Ներքին և ան-
բացատրելի դրդում մըն էր առիկա: Երբ առաւօտուն
թրթնցայ ու զարթնումի առաջին պահը ինծի վերա-
դարձուց իմ յիշողութիւնս, քաղցրահամ ճաշակը կեան-
քին զգալի չրթներուս վրայ: Ուզեցի դուրս ելնել իմ
սովորական չրթանակէս ու իմ երջանկութիւնս տանիլ
ուրիշ մթնոլորտներու մէջ, զայն սերմանել ամենուրեք

ու կայծ մը, ցուք մը թողուլ թերեւս արտօւած և ձանձրացած մարդոց սրտերուն մէջ:

Վերագարծին ուշ մնացի, այնպէս որ արեւը մայրը կը գտնէր արգէն, երբ հասաւ Պէպէքի նաւամտոյցը, ուրկէ վերջին յոգնեալով մը պէտք էր փոխադրուէի Սէիւտար: Հարկ էր կէս ժամ սպասել, բայց ես գոհ էի ծովահայեաց սպասման սրահին մէջ, ուր անցորդները ցանցաւ էին, և իմ միաքս կը թափառէր իմ երեւակայութեանս թափովը: Կարծես կը սպասէի ոչ թէ չոգնեալին, այլ բարբառախոս դիպուածի մը, այնպէս որ նոյնիսկ զարմացումը զիս չի ընցեց, երբ յանկարծ անսայ քեզ: Ինչո՞ւ հոն էիր այդ ժամուն, նոյն իսկ անհատաւորի է: Ինծի բացատրեցիր որ պէտք էր կամուրջին Գառը Գիւղ անցնէիր, բայց մտածեցիր Պէպէք գալ, ասանց գիտնալու թէ ինչո՞ւ, ներքին և քմահաճ գրգռման մը անսալով:

— Ինչո՞ւ... Ինծի համար, ինծի համար, սիրելի՛ս. մտածեցի:

Առաջին անգամը ըլլալով մինակ էինք բացարձակապէս իրարու հետ, և այդ բանը մեղի անսովոր շփոթութիւն մը պատճառեց անմիջապէս. ծանր լռութիւններ կ'ընդհատէին մեր խօսքերը: Կարծես վախը ունէի, որ նոր վիճակ մը պիտի յայտնուէր, որ պիտի խանգարէր իմ հօգեկան դրութիւնս, ու խուսափելու համար աներեւոյթ վտանգէն, կը զգուշանայի քեզ նայելու և ուշադրութիւնս սեւեռած էի անցնող մարդոց վրայ, իբր թէ ավէն մէկին ձեւը և շարժումները կենսական նշանակութիւն ունենային ինձ համար:

Այլ սակայն երկայն չի տեւեց այս անհանգստութիւնը. ներդաշնակութիւնը հաստատուեցաւ մեր մէջ, և վստահութեամբ ազաւերեցայ քեզ: Առաջին օրէն իսկ ես կորսնցուցած էի բոլորովին իմ կնոջական պըչ-բանքներս, ճարպիկութիւնս ու նոյնիսկ փորձառութիւն-

ներս. քեզ հետ ես կը գտնուէի գրեթէ մանկական միամտութեան և պարզութեան մէջ ու յանձնուած էի բոլորովին իմ բնագոյնս: Դռն չէիր գիտեր թերեւս, բայց այնքան բաւորանուէր զգացումով մը տոգորուած էի, որ կարող էիր իմ կամքս վարել ինչպէս որ ուզէիր: Այդ վիճակը զիս մտածող չէր ընել, որովհետեւ նոյն իսկ գիտակցութիւնը կորսնցուցած էի այդպէս ըլլալուն: Այդ պատճառով է, որ չի մտաբերեցի նոյնիսկ թէ ուշ էր, թէ չոգնեալը կրնայինք փախցնել. մտցայ Միքայելը ու ամէն ինչ և անշուշտ հետեւեցայ քեզ, երբ ըսիր:

— Կ'ուզէ՞ք, երթանք սպասենք պարտէզը:

Սքանչելի երեկոյ մըն էր: Մովեղերքէն կը յառաջանայինք առանց խօսելու, կարծես ուշադիր մեր սրտի ձայներուն, կ'երթայինք կարծես փռօքի մը մէջէն գիմալով դէպի մեր ճահատագիրը: Չմայլելի գեղեցկութիւնը ընութեան կ'ազնուացնէր ու կը նուիրագործէր մեր սէրը: Արիքները մրմնջելով կուգային կը մարէին ամուսնի վրայ, ու ասդին անդին կեցած ձկնորսի նաւերը կը առատաւէին մեղմօրէն: Ջուրին մէջ մխրձուող թէի մը ճողբիւնը կ'ընդհատէր միմեանց ալեակներուն, որոնք կուգային ու կը վերադառնային, վարդաօջախ փրփուր մը ձգելով մեր ոտքերուն տաաջ:

Արեւը մայրը մտած էր, բայց երկնակամարը կը շողար տակաւին լուսեղէն ամպերու վէտվէտումի մը մէջ: Նոր անհետացած արեւին տեղ երկինքը ոսկեղէն և վճիռ թափանցիկութիւն մը ունէր. կարծես կը բացուէր ուրիշ և անծանօթ աշխարհի մը վրայ, ուր եւ ճաճանչներու արձակներ կ'արձակէր, չամփրելով ամպերու գունազեղ թանձրութիւնները: Ու այդ բոլորը կը հրաշրուէր ամենազօր կենքով մը, և լուսեղէն այդ գերագրգռութեանը ընթացքին կայծկլտուածներու և

ցուքերու անձրե մը կը տեղոր քաղաքին ու Վոսփորի վրայ, որը նազանդով կը փալփար իր անհամար և յարափոփոխ արեւոյններով:

Սթամպուլը կը տարածուէր բոցաւառ հորիզոնին վրայ, հակադրելով իր մթին սիւնէղը. ոսկի երեղ մը կ'անջատէր իր ձեւը երկինքէն, դժելով կարծես միջոցին մէջ իր մինարէներուն սլացումները և մզկիթներուն զմբէթներուն կորուսիւնը:

Ասիական ափունքը անորոշ և հեռաւոր հողամաս սերու նման կը քողարկուէր մանիշակագոյն մշուշի մը մէջ. ամենուրեք ոսկի և սև գիծեր: Մինարէնէրը և նոճիները կը մխրճուէին ոսկեղէն ծովու մը մէջ: Բաղաքին ձայները մարած էին, բայց բան մը կը մրմնջէր միջոցին մէջ. մրմունջ ալ չէր, այլ տեսակ մը հեւք, որ կ'անցնէր մեր գլուխներուն վերեւէն. կարծես աշխարհս կը սարսափար իր գեղեցկութեան զմայլանքին մէջ:

Ձեմ գիտեր ինչ համանմանութիւն մը, ինչ ներդաշնակութիւն մը կար մեր հոգիներուն և բնութեան մէջ: Ընդհանր, թառամոզ և վերջացող բաներու տրբամուտիւնը քաղցրութեան կը փոխուէր. այնքան ամէն ինչ պայծառ էր և պերճափայլ: Մոռցեր էինք երկիրը, մոռցեր էինք ժամանակը, կարծես հեռացեր էինք մեր աշխարհին սահմաններէն, որուն ցաւագին աղմուկը և ճակատագրական անբաղդութիւնը յաղթահարուած էին անանցանելի գեղեցկութենէն, ու ամէն ինչ կ'անհետանար մեր թեւեր տոած էութեան ներքեւէն:

Մեր վերջին սէնն էր ասիկա, սիրելի՛ս, վերջին բաժակը... որով պիտի արբենայինք յամբօրէն, շնորհով և գեղեցկութեամբ, ինչպէս վերջալոյսը երկնակամարին վրայ, որը անակնկալ լայսի ժայթքումներու և գունազեղ ցուքերու մէջ կը յամենար, մինչ ամէն վայր-

կեան կը սպասէինք, որ պիտի մարի, մինչ կը կարծէինք, թէ արդէն իսկ մարած է:

Վերջին բաժակը... ու անիկա ամէնէն զգիւնէն էր ու ամէնէն աւելի լիովի յաղումով, կեանքով և քանադոցումով: Մեր կեանքի մարդը ընթացին տարւերուներ էինք զանազան տխրութիւններու և ուրախութիւններու մէջ, կարծես յանգելու համար այս ժամին, որ մեր կեանքին գեղեցկագոյն ժամը ըլլալու սահմանուած էր:

.*

Շօգենաւը շատոնց մեկնած էր, և առաջատանաւով մըն է, որ պիտի անցնէինք առիական ափունքը: Պահ մը ետքը նաւը կը տանէր մեզ հանգարտ ջուրերուն վրայէն անհատելի ատառնումներով: Բայց իմ էութիւնս այնքան յոգնաբեկ է և դժբաղդաց, որ չլիսու պտոյտ ունիմ և գլուխս կրթնցուցած եմ ուսին: Սքանչելի տկարութիւն մը կը զգամ, կարծես յոգնած կեանքէն ու անոր ընծայած շնորհներէն: Երաժշտութեան մը պէս կը լսեմ սրտին բարախումները, որոնք կը պատասխանեն իմ սրտիս, ու այդ պահուն կը զգամ, որ անբաժանելիօրէն միացած ենք իրարու:

Մուտը հետզհետէ մեզ կը շրջապատէ իր սառնորներով: Մեր նաւը մեկնէ է, որ իր առաջատար բացած է հովին, ու ծովը վրդովիչ խորութիւններ ունի, ու հակառակ որ այլեւս հասած ենք առիական ափունքին ստուերին մէջ, ինձի կը թուի, որ մեր ճամբան պիտի արունակուի այսպէս անսահմանօրէն, և մեր նաւը այլեւս երբեք ափունքի մը չպիտի հասնի...:

.*

Մեկնումի պահուն ըսի:

— Վաղը պիտի տեսնեմ քեզ...

— Վաղն ալ, միւս օրն ալ, սիրելի՛ս, և բոլոր օրերը և ժամերը իմ կեանքնս...

Խօսքդ չի վերջացուցիր. մոռն էր, ու չի տեսայ քեզ, բայց ձայնդ կը հեծեծէր հոռու լռութիւն մը պէս:

* *

Երբ տանս սեմէն ներս մտայ, տաքօրինակ լռութիւն մը դիմ առնեց. կարծես ամենքն ալ բացակայած էին: Տղաքս յնացած էին, և սպասուէին մտատանջ կը հսկէր: Երբ մտայ օրանք, տեսայ Միքայէլը անհուատալի կերպով տփռունած ու այնպիսի աւերումներով խորշմած, որ չի համարձակեցայ կրկին նայիլ իրեն: Բայց ես կարծես թէ երազի մը մէջ կը քայլէի, ու տեսնելով և զգալով այդ բոլորը, ինծի հեռաւոր և անցած բաներու ապաւորութիւնը կ'ընէին և կարծես ու է կերպով առնչութիւն չունէին ինձ հետ:

Իմ հօգիս կը ցոյցանար դէմքիս վրայ, ու կը ժպտէի իմ յիշատակներուս, կը ժպտէի քեզի, ու կը ժպտէի նոյն իսկ դիմ չըջապատող ամէն բանի, որովհետեւ ամէն ինչ կը խօսէր ինծի քու մասիդ: Ես դուրս էի սովորական և մարդկային չըջանալիներէն ու իմ երջանկութեան զգացումս այնքան հզօր էր, որ մահն իսկ ցանկալի պիտի ըլլար, որովհետեւ եթէ այդ պահուն մտնէի անգիտակցութեան մէջ, անոր սարսփները և մշտնջենական խառնուրդ լուսաւորուած պիտի լլայրէին իմ երջանկութեանս երազներովը...

* *

Շաբաթներէ ի վեր ընդհատած եմ գրութիւնս և հիմակ, որ դողդոջուն ձեռքով գրիչս կ'առնեմ վերստին, հետո եմ քեզի, ու քու «իրելի ներկայութիւնդ զգալու ու է յայտնի կայ ալ եւս...»: Կ'ուզեմ քեզի բնիլ ռակայն, թէ իմ հոգեկան առաջնապնդուն և ֆի-

զիքական ցաւերուս մէջ դիմ չըջ երբեք իմ սիրոյ և երջանկութեան զգացումը, և ես ոչ միայն ամբողջայ այդ զգացումով, այլ նաեւ անիկա գեղեցկացուց իմ ցաւս, զայն դարձուց սուր, բայց հեշտագին զգայնութիւն մը: Ամէն անգամ զգալով իմ տառապանքիս ծանրութիւնը, սիրեցի ցաւս, ու անիկա չունեցաւ անփարմանելի դաժնութիւն, որովհետեւ խորհեցայ, թէ քեզի համար կը տառապիմ:

Միքայէլ. ա՛հ, դժբաղդ և անկարող մարդը, չի հասկցաւ, թէ ի՞նչ կ'ընէր, ու չի գիտցաւ բնաւ, որ երբ դիմ կը սպաննէր իր զայրոյթներով և նախապնդներով, արմատախիլ բնիւս համար իմ երջանկութիւնս, չի գիտցաւ, որ կը հրահրէր զայն, որ մօլեռանդութեան կը հասնէր դիմ, և ես հեշտանքով ու տարփանքով կը զգայի ցուրտ սարսուռները ու տենդի ազդանքները, մտածելով, որ թերեւս կը մեռնիմ, քեզի համար կը մեռնիմ, սիրելի՛ս...

* *

Իմ յիշողութիւնս պարապներով լեցուն է, բայց պիտի ջանամ գրի տեսել այն սոսկալի ժամերը, որ անցան և որ մեզ իրաւէ հեռացուցին, բայց անզօր եղան մեր հօգիները բաժնելու:

Այն իրիկունը... Կէս գիշերը անց էր, ու ես նայն իսկ մոռնալ էի Միքայէլի տաքնապալի վիճակը, իմ սենեակս առանձնացած էի և թիկնաթոռիս մէջ երկնցած կ'երազէի, վերստին ապրելով այն սքանչելի բոպէները, որ ապրեցանք քեզի հետ այնքան ուժգին կեանքով մը:

Միքայէլ դրանս կը զարնէր, բայց ես կը շարունակէի ժպտիլ ու սիրտս կը զեղուր այնպիսի զգացումով մը, որ կարծես կ'ողողէր ամէն ինչ, և նոյն իսկ միտմտութիւնը ու երջանքս խորհելու, թէ ինքն իսկ պիտի

վարակուէր անկէ, և թէ վերջապէս ոչ ոք իրաւունք
ունէր խափանելու իմ սիրտս...

Դուռս բացուեցաւ. կոյժակի արագութեամբ խոր-
հեցայ՝ ստե՛լ, կեղծե՛լ... երբե՛ք, Եթէ նոյն իսկ մտա-
ծումս մոլորուէր և ուզէի վարուիլ այնպէս ինչպէս
սովորաբար կ'ընէրէք կը վարուին, գտնել ու է բանաւոր
պատրուակ մը ուշ մնալուս, չէի կարող: Ոչ թէ բա-
յոյական սկզբունքի մը կը հետեւէի այդ պահուն, այլ
Ֆիզիքայէս անկարող էի ստելու: Բայց ես ինչ տե-
սայ, երբ զլուխ դարձուցի Միքայէլին: Անիկա տըժ-
գունած էր մեռելի նման և իր աչքերը յիմարակաւ ար-
տայտութիւն մը ունէին: Մարգո. աչքեր չէին ա-
նոնք, այլ տեսակ մը անբացատրելի սեւեռում, որուն
ներքեւ ամբողջ մարմնովս սարսուցի: Սոսկալի բռն
էր պիտի պատահէր ու ես չունչս բռնած, աչքերս գո-
ցեցի ու սպասեցի:

Ա՛ն, մարդիկ իմար են առհասարակ ու անկարող
իրենց անպակաս երջանկութիւնը պաշտպանելու: Եթէ
այդ միջոցին Միքայէլ ինծի խօսէր իր վշտին ու ցաւին
վրայ, թերեւս իմ յուզումը էութեանս մէջ վերադարձ
մը տեղի ունենար, որովհետեւ այդ պահուն իմ բոլոր
զգացումներս իրենց հիմունքներուն մէջ խախտած էին
և բուն զգայնութիւններու ազդեցութեան ներքեւ
ամէն ինչ անկայուն, տարածւում և անորոշ դարձած էր
ինձ համար: Եթէ նոյն իսկ Միքայէլ անսալով իր կիրքէ
կուրացած վիճակին, բրտութեամբ վարուէր ինձ հետ,
թերեւս իր հարուածող ձեռքին ներքեւ զսպուած զգայի
ինքզինքս, բայց անիկա այս անգամ ալ սխալեցաւ,
այս անգամ ալ չի գտաւ իմ սրտիս ճամբան: Զգացի,
որ իր մէջ կար մէկը և համ միւսը ընելու արական
բողոքով, բայց անիկա փոխանակ անսալու իր էութեան
դրդումներուն, զսպեց զանոնք, և հակառակ
իրեն թերեւս, ինչպէս բոլորովին խոտորնակ ճամբու մը

մէջ: Անիկա ինձ նախաժողով անկրկնելի բառերով, ան-
նիկա զիս հեգնեց ու զրպարտեց: Արտասանեց ամէնէն
թունաւոր բառերը ու հայճոյեց իմ սիրտ և պայծառ
զգացումներուն: Ոտքի ելայ փախչելու համար. ոտքի
ելայ ու քանի մը քայլ հազիւ առած էի, կեցայ դա-
րանի մը կրթնած: Ծունկերս կը կթռտէին ու պազ
քրտինք մը զգացի ձոճակիս ու ճակատիս վրայ: Ու-
զեցի խօսիլ ու բացատրել իրեն, թէ չէ, թէ իրենց
օրէնքներուն և պայմանադրական կարգերուն համա-
ձայն մեղաւոր չեմ ես, թէ մեր մէջ չէ պատահած
այնպիսի բան մը, որ մարդիկ առհասարակ անքաւելի
կը համարեն...: Բայց հազիւ թէ առջին վանկը ար-
տասանեցի, անիկա հասաւ իր զայրոյթին ծայրայեղ
աստիճանին ու կարծեց, թէ պիտի ստեմ... ու իր
ձեռքը զգացի բաղուկիս վրայ ակցանի մը պէս սեղ-
մուած...: Եւրջս ամէն ինչ դարձաւ ու անհետա-
ցաւ, աչքերս մթնցած և զգացի, որ գիտակցութիւնս
կը կորսնցնեմ...

* *

Պառկած էի անկողնիս մէջ ով գիտէ քանի օրերէ
ի վեր: Եթերի հոտը կը ծածանէր առնգերուս մօտ:
Լոյսի պղպլակներ կ'անցնէին կիսաբաց աչքերուս ա-
ռաջք... ուրիշ ոչինչ...

* *

Հետզհետէ տեսայ մարդոց ստուերներ. ինչպէս
կուգային ինծի այնքան մօտիկ, որ խափանէին շնչա-
ռութիւնս, որովհետեւ ինծի կը թուէր, որ ոչ միայն
կը մօտիկնային ինծի, այլ իրենց բոլոր ծանրութեամբը
կը հպէին ամբողջ մարմնոյս, մահաւանդ գլխուս, որուն
մէկ կողմը անսահմանօրէն խռրոցած էր կարծես:
Երբեք չպիտի կրնամ այդ ծանրութիւնը վերցնել, կը

խորհէի, ու ժամերով այդ սնտաի մտածումը կը կառչէր ինծի ու կը չարչարէր մտածումս:

* *

Լուռ էր և ամէն ինչ անշարժ, ու անսահմանելի վախ մը գրաւած էր զիս: Եթէ բան մը չարժէր սենսեակին մէջ կամ շշուկ մը լսելի ըլլար, կարծես զարհուրելի դէպքեր յառաջ պիտի դային առկէ: Սիրտս, ա՛հ, խեղճ սիրտս հնչուած, կը սպասէի տե՛ձկանօք, ու ժամեր, ժամեր այսպէս... մինչեւ որ մտածումս մթափնէր բաւորովին:

* *

Առաջին օրը, որ յիշողութիւնս ինձ վերադարձաւ, պատճառաւորէն էր և պարտապանով ընդհատուած: Մեր տան սովորական բժիշկը մօտս էր, բայց զինքը կը տեսնէի մասնակի կերպով ու իր տնձին մէջ մեծ ժառը կը խուսափէր իմ տեսողութենէս, կարծես թէ ամպի մը մէջ կօրսուած ըլլար: Իմ մտանքերը միայն կ'երեւալին տարապայման կերպով երկարած ու նայուածքս զանոնք կը տանէր ուր որ ուզէր առաձգական բաներու պէս, ու տնոնք կ'երկարէին ու հանգօցներ կը կազմէին ու ես կը չարչարուէի այդ սոսկալի գիկզակներուն հետեւելով:

* *

Հրատուչոր մարմինս յանկարծ զովացած է ու ես անսահմանելի հեշտանքով մը կ'անդադարանամ որ սիրտս այլ եւս խրաչած երկվորի պէս ոստումներ չընեմ կուրծքիս տակ: Խաղաղ և հանգիստ, գլուխս սակայն միշտ ծանրացած է բարձիս վրայ ու եթերի, նաեւ ուրիշ հակաանեխտկանի մը հոտը կը բռնէ ամբողջ շնչածօդս: Նոզկանք կը զգամ, կ'ուզեմ շարժիլ, բայց անա

յանկարծ դուն կը ներկայանաս իմ յիշողութեանս, ու կը տեսնեմ քեզ այնքան կատարեալ յատկութեամբ, որ կ'ուզեմ ժպտիլ, բայց ամբողջ հոգիս կը դղրդի ու կը սկսիմ արտառուել հեծկլտալով, երախայի մը պէս հեծկլտալով:

* *

«Ո՛րք են զուեկներս»...: Եամառօրէն կը կրկնեմ ու կ'արտասուեմ, մինչ բժիշկը ու հիւանդապահուհին հակած իմ վրաս կը խորհրդակցին շշուկով: Մեռելի պէս տաքածուած եմ անկողնիս վրայ և ոչ մէկ շարժում կրնամ ընել: Հեռզհեռէ հեծկլտանքները կը զազրին ու իմ ձայնիս բեկբեկ շեշտը զիս կ'օրօքէ ու կը քնացնէ: Բուն չէ ասիկա, այլ կէս անգիտակից վիճակ մը, որու միջոցին նոյն իսկ փակ աչքերով կը տեսնեմ հիւանդապահուհին շարժումները սենեակին մէջ: Գլուխս կը պաղի սառի դէգի մը տակ և կ'ուզեմ հարցնել թէ ինչ եղած է ինձ, բայց կը խօսիմ ուրիշ բաներու մասին, կը զտանցեմ գրեթէ անդադար, ու գիտեմ, որ կը զտանցեմ, և խօսքերս չեն համապատասխաներ մտածումիս, բայց միանգամայն անկօրօք եմ ուրիշ կերպ ընելու կամ պարզապէս խօսելէ դադարելու, օրը ինծի տարօրինակ կերպով կը յողնենք:

Առաւօտ է թէ երեկոյ: Ժամանակի տեւողութեան զգացումը կորսնցուցած եմ: Երբեմն օրերը վայրկեաններու պէս կ'անցնին և երբեմն ալ բազմութիւն կը յաւերժանան, կարծես կենալով իրենց ընթացքին մէջ: Այս տառաւոտ հասկցայ սակայն ու յեղեցի: Այն իրիկունք անկումիս միջոցին գլուխս դարկեր էի դարանին ու ճակատս ճեղքուեր էր: Հեռզհեռէ յիշողութեանս մէջ կ'արթնանայ կոկտուր պարագաներ ու, սիրելիս, դուն կը վերադառնաս ինձ: Յուսկին ու խոր հեշտանք մը կը դղրդէ ամբողջ էութիւնս, ու աչքերս փակ

կ'արեալստեմ առանց հեծկլալու ու ասանք այլ եւս
ախարհեան արցունքներ չեն:

* *

Որքան կատարելապէս և անպայման կը սիրեմ քե-
զի: Հոգիս կը դողդոջայ, երբ կը յիշեմ քեզ այս կամ
այն վայրկեանին մէջ ու ամբողջ հրաշալի վէպս կ'ապ-
րիմ կրկին ու կանցնիմ ոչ միայն անցեալին ու ներկա-
յին մէջէն, այլ նաեւ քեզի հետ իմ երեւակայութեանս
թեւերով կ'երթամ մինչեւ հեռուոր սահմանները ամա-
զային. ու դուն կես ու կը մնաս հեռուած իմ հոգիիս
այժմ և յաշէտ, և ու եւ է չար դիտաւորութիւն անկա-
բող է անբանաբարելի և անշուտօրէն զօրութեանը դէմ
մեր զգացումներուն...:

* *

Առաւօտ է. տենդս իջած է և կորող հմ իմ սոսկա-
լի գլուխս բարձրացնել քիչ մը մեծ ճիգերով, երբ բը-
ժիկը գրադած է վերջս փոխելու: Արեան բարակ գիծ
մը կը սողոսկի քունքիս վրայէն ու կ'իյնայ շապիկիս
վրայ... աչքերս կրկին կը մթնանան: Այդ կաթիլ մը
արիւնը երեւակայութեանս մէջ կը լայնայ, արիւնի լիճ
մը կը գոռնայ ու ամբողջ օրը կ'ապրիմ այդ սոսկունքի
զգացումին մէջ:

* *

Ի՞նչ քանակի ելք մըն էր մահը, որ այնքան մո-
ռէս անցաւ ու ամէնայն զիս չի տարաւ: Այսօր իմ վեր-
գովումը էութեանս ամենագէտ պայծառաւորութեան
մէջ կը զգամ, թէ ինչ սերտ կապ մը կայ մահու
օրով մէջ, բայց չեմ կրնար բնորոշել ինչպէս: Մահ-
ուան սարսուռները, որ անցան իմ վրայէն ու գործեցին
ամբողջ էութիւնս, նման էին այնքան յուզմունքի սօր-

սուռներուն, երբ քու նայումս քիչ առաջ կը զգայի, որ
ամբողջ ախարհը կ'անէաւար ինծի համար: Յանդգնու-
թիւն պիտի ըլլար բռնելով բացատրել: Բայց իմ ամ-
բողջ հիւանդութեանս ընթացքին, երբ գիտակցութեան
նշոյլներ կ'ունենայի ու կը խորհէի քեզի, մահը զեր-
դէն հետեանքի մը պէս հզօր էր և դանկալի:

* *

Ու այն ատեն, սիրելիս, երբ ինքզինքս կը զգայի
Ֆիզիքապէս սպառած ու անկարող նոյնիսկ շարժելու,
տարօրինակ և քանչեւի զգացում մը կը դրաւէր ամ-
բողջ էութիւնս, ու ցաւերն իսկ, սարսուռները տենդին,
դեղերուն հոտը ու վտանգը այնքան սերտօրէն կապուած
էին իմ սիրտ զգացումիս հետ, որ երբ բժիշկին մատ-
ները կը ծանրանային վերքիս վրայ, սիրտս կը նուս-
դէր յոյզերով և տարփանքով...:

* *

Արեւը կրկին ծագեցաւ ինձ համար... Ինչպէս
յաջողեց որ մինչեւ իմ մօտ գայ, սիրելիս...: Ուղեւի
խօսիլ ու իմ ուրախութիւնս արտայայտել: Աղօթելի
չփոթութեամբ մը բարձր մոռցաւ ձայները հոգիիս
սկսան երգել ու սիրտս, խեղճ սիրտս այնքան արագ
կը բարախէր, որ իմարեկան խուճապի մը մատնուած
էր: Կարծեցիր, որ չի տեսայ քեզ, չի ճանչցայ քեզ,
բայց այդ պահու քու ցաւագին ու պաշտելի դէմքդ
դրոշմուած է իմ մտքիս մէջ ու երբ իմ ամբողջ ու նի-
հարացած ձեռքս բռնեցիր, յուզմունքի և երջանկութեան
բեռին տակ ընկղմեցայ անէութեան մէջ...:

* *

Օրն ի բուն կը լսէի աղմուկը և չփոթութիւնը իմ
չորըս, և կը զգայի բժիշկին ջանքերը, բաց կուրծքիս

վրայ դրած պաղ և ցնդող դեղերը, բայց ոչ մէկ կերպով կրնայի ինքզինքս արաայայտել եւ ըսել՝ առ, մեռած չեմ, հանգիստ թողուցէք զիս»։

Ոչ խոսք, ոչ շարժում կարող էի ընել, բայց գիտակցութիւնս ամբողջովին վերադարձած էր, և վերջի վերջոյ անփոյթ դառնալով ուրիշներուն մտահոգութեան, մտածեցի քու վրադ. միմիայն քու վրադ եւ հեշտագին ծովութեամբ մը անձնատուր եղայ իմ գեղեցիկ երազիս...

* *

Ապաքինումի չըջանս եղաւ երկար ու դանդաղ Դիսուս վէրքը բուժուած էր, բայց սիրտս հիւանդ էր անկախն ու բժիշկը պատուիրած էր բացարձակապէս զերծ պահել զիս ու է յուզումէ։ Ոչ մէկուն այցելութիւնը կրնայի ընդունիլ և պատշգամբն վրայ աթոռին մէջ երկարած, հիւանդապահուհիին խիստ հսկողութեան ներքեւ ժամերը կանցնէին անգործ դանդաղութեամբ մը։

Օրուան մէջ մէկ անգամ միայն աղաքս կը բերէին, որոնց, անձկալի և տրտում աչքերը վախով կը նայէին ինձ։ Խեղճ փոքրիկները... Երբեմն իրենց մեկնելէն շատ ետքը տակաւին կը խորհէի իրենց և կը մտաբերէի այն յօգովն ջնները, որ պիտի ապրէին իրենց կարգին ու այն արցունքները, որոնցմով պիտի ամպօտին իրենց աչքերը ու սիրտս կը լեցուէր խանդաղատանքով։ Բայց միանգամայն կը խորհէի այն երջանկութեանց և թանկագին ուրախութիւններուն, որ կեանքը վերապահած էր իրենց, եւ դիմաւորելով այդ գեղեցիկ ժամերը, որ պիտի հնչէին զաւակներուս համար, կը ժպտէի երկարօ՛ւն։

* *

Այն առաւօտ հիւանդապահուհին ըսաւ ինձի.

— Պարոնը գոհ մեկնեցաւ այսօր։

Ձի հարցուցի ճոր պարոնը... գիտէի, որ գուն էիր, գիտէի, որ մօտս էիր ամէն օր, և թէեւ չեմ կարող թափանցել, թէ ինչպէս յաջողեցար Միքայէլին գաժան խտուութեանը հակառակ վարուիլ քու սրտիդ և զգացումներուդ համեմատ, բայց անգամ մը եւս սիրտս լեցուեցաւ երախտապարտութեամբ ու քաղցր յուզումով։ Այդ բաներուն կը խորհէի, երբ հիւանդապահուհին ըսաւ ակնածանքով.

— Ուրբա՛ն կը սիրէ ձեզի։

* *

Միքայէլ ժամանակը եկած համարեց վերջին տեսակցութեան մը համար. ո՛ւրիշ, ինչպէս կը սիրէ բացատրութիւնները, այսպիսի դժնդակ տեսարաններ։ Հիւանդութեանս ամբողջ ընթացքին ոչ մէկ օր ատելութիւն կամ քէն չունեցայ իրեն համար, որովհետեւ բացարձակապէս վտարուած էր իմ յիշողութեանէս. բարի և ծերունի բժիշկս արդիւր էր իրեն նոյն իսկ սենեակիս սեմին վրայ երեւնալու, և այդպէսով զերծ մնացի ու է անախորժ հանդիպումէ. բայց հիմա՛կ։

Մինչեւ նշանակած ժամը հակառակ ինձ մտածեցի իր վրայ։ Ջարմանալի կերպով իր մասին ունեցած խրդճահարութիւններս անհետացեր էին, ոչ մէկ պարտաւորութիւն կը զգայի իրեն հանդէպ և ոչ մէկ իրաւունք կը ձանձնայի իրեն, բայց սիրտս ճնշուած էր և եթէ կարող ըլլայի, ու է ոստումով կը խուսափէի այդ տեսակցութենէն։

* *

Սրահը կը սպասէր ինձ. տարօրինակ վախ մը պաշարեց զիս, բայց մեծ ջանքով յաջողեցայ գոնէ պաղտութեան երեւոյթ մը պահել։ Սենեակէ մը անցած ատենս տեսայ հայելիին մէջ ինքզինքս ուրուականի մը

պէս առժոյն ու մեղքացայ ինքզինքս: Բայց մինչեւ սրահը հասնելու հակադրեցութիւնը չուշացաւ, և մաս-ծելով թէ ինչ հանգիստաւորութիւն կուտար այդ տեսակցութեան, տխուր հեղինակներով մը տագորտեցայ. ինչպէս նման էր ինքզինքին: Ինչքան աւելի լաւ պիտի ըլլար թէ իրեն և թէ ինծի համար, եթէ բացարձակ լուծութիւն պահէինք այն բաներու մասին, որ պատահած էր մեր մէջ: Բայց անկեղծ օրերէ և շարաթններէ ի վեր պատրաստուած էր այս տեսակցութեան, ու գիտէի, որ ոչ մէկ բանով ինքզինքը կը զրկէր այդ տաժանելի հանգիստումէն: Գիտէի, որ տառապանք և նախանձի օձը յարատեւ կերպով գալարուած էր իր դժբաղդ սրբ-տին մէջ, ու այդ չարաբանակ ազդեցութեան ներքեւ որոշած էր ընելիքը:

Անորաչ սարսափով մը կը մտածէի. թէ ինչ հնարք դաւած էր արդեօք իմ սիրտս վերաւորելու համար, բայց այդ պահուն իր հետ դէմ առ դէմ գտնուելու սոսկումս կը դերձակէր ամէն ինչ: Ինձ կը թուէր, որ ատիկա անկարելի բան մըն էր և թէ մեր աչքերը թլուստ պէտք չէր, որ իրարու հանդիպէին:

Երբ սրահ մտայ, իմ կրօն տաժանելի զգացումս գերազանցեց կանխահագութիւններս. ծուկներս կ'ընտել-ցան և կ'առնէին որ պիտի իյնամ. ու տեսայ, որ անի-կա անկարելի խառնութիւնով մը դիմաւորեց իմ տկա-րութիւնս: Իրմէ գթութիւն չէի սպասեր բնաւ, բայց զազափարը թէ ու է մարդկային արարած կրնայ այդ դաժան աններողամտութեան հասնիլ. սիրտս շարժեց ու զսպուած արեւուն քներս աչքերին կոպերս: Սիրտս լայնքան ճնշուած էր, որ գրեթէ ֆիզիքական ցաւ կը պատճառէր ինձ և գերմարդկային ջանքեր կ'ընէի յաղ-թանքելու: Համար իմ հոգեկան և ֆիզիքական տագ-նապիս: Յետին ճիգ մը բրի և աչքերս բարձրացուցի: Իր արդէն իսկ նիհար դէմքը այնքան վախճար դարձեր

էր, որ այտերը խոռոչացեր էին ու անգունքը գրեթէ լուսանցիկ փափկութիւն մը ստացեր էին: Աչքերը անքուն և տառապադին դիւերներու ընթացքին մարեր էին գրեթէ. օտքի վրայ կեցած էր և կը զգուշանար ինձ նայելու: Նստայ թիկնաթոռին վրայ ու գլուխս կրթնցուցի բարձին:

— Ագրինէ', ըսաւ վերջապէս դողողացող ձայնով մը և ընդոտ հտեւ դարձաւ. թերեւս արցունքները կը ծածկէր ինձմէ. ձեռքը դրպանք տարաւ ու թռչկե-նալը հասնեց և դառնալ ու կարկամ շարժումներով սրբեց ակնոցները:

Ո՛րքան տաժանելի էր այս բոլորը, և սիրտս կը օկսէր նուազումներ ունենալ:

— Ագրինէ', կրկնեց վերջապէս անսպասելի կեր-պով աղերսող ձայնով մը, պէտք է մեկնինք այս քա-ղաքէն:

— Մեկնինք... Դո՛ւն, օրերի'ս, ներկայացար ինձ ու սքովս բոլոր դռները գերեզմանի պէս փակուե-ցան իր դէմ:

Գլխովս ժխտական շարժում մը ըրի:

Միքայէլ խառնացաւ. իր յօնքերը խոփոռեցան և ակնոցին ներքեւէն նայելով ինձ, ըսաւ հրամայողական շեշտով մը.

— Չէտք է որ մեկնինք...

— Եթէ մեկնինք, ես կը մեռնիմ, Անծեծեցի:

Երթները պրկուեցան ու զօռաբաւ ինքզինքը զսպեց, բայց ես գիտեայ, թէ ինչ ըսել ուզեց:

— Աւելի լաւ է, որ մեռնիս...

Անկէց ետքը խօսակցութիւնը առաւ աւելի ճապակա և խիստ հարցաքննութեան մը ձեւը:

— Դուն միշտ գիշերը կը սիրե'ս, ըսաւ գրեթէ շնչատ ձայնով մը:

Աչքերս խոնարհեցի իբր հաւանութեան նշան:

— Դուռն կը յամառի՞ս ուրեմն քու մեղքիդ մէջ...

Աչքերս գոցեցի և կոյր եւ խուլ եղայ իրեն համար:

— Ես գաւազնեւորուս հետ կը մեկնիմ. կա՛մ մենք, կա՛մ ան. պէտք է ընտրես վերջապէս: Կը մեկնինք անմիջապէս եւ օ եւ է լուր եւ տեղեկութիւն մի յուսար. գիտցիր, որ անողոք խտուրթեան մը կը հանդիպիս իմ կողմէս: Ես լեզու կը համարեմ անարժան մայր...

Ձայնը դողաց ու պահ մը լռեց: Կը զգայի, թէ ինչ մտք ճնշումի ներքեւ էր նաեւ ինքը: Կ'ուզէի մօտենալ իրեն ու ամօքել իր ցաւը, բայց վստահ էի, որ պիտի մերժէր զիս: Կ'ուզէի մօտենալ իրեն, ու ամօքել իր ցաւը, բայց վստահ էի, որ պիտի մերժէր զիս: Կ'ուզէի ըսել իրեն, թէ ես յանցաւոր չեմ, թէ ինքը ի դուր օտարներ է դատաւորի տոյգ տաժանելի դերը, թէ ինչ դժբաղդ ընդունակութիւն էր առիկա եղբերական վիճակներու մէջ մտնալ, երբ կարելի էր պայծառ ու հանդարտ կերպով մը նայիլ այս խնդրին վրայ, փոխանակ գալարուելու անկարելի չարչարանքներու մէջ: Կ'ուզէի ըսել իրեն ներողութեան եւ խաղաղութեան խօսքեր և վերադառնալով իմ մեկնումի մերժումիս, ըսել իրեն, թէ պատրաստ էի ամէն ինչ ընել ամօքելու համար զինքը, քանի որ, օրերիս, իմ հոգիս չէր կարող օ եւ է ազգեցութիւն կրել արտաքին պայմաններէ, քրքան ալ դժուարին ըլլային անոնք: Բայց կը լռէի, չեմ գիտեր ինչու, և իմ շրթներս չէին հնազանդեր իմ մտածումիս:

Անիկա միշտ կեցած էր իմ դէմս իր խիստ եւ վըշտացած դատաւորի երեւոյթով: Ձեռքերը կը դալարէր աթոռին յենակին վրայ ու կարծես թէ կը վարանէր խօսելու. թերեւս ինքն ալ իմ մտածումներուս համապատասխան խօսքեր ունէր ըսելիք, որովհետեւ յանկարծ ինծի դարձաւ ու մոլորուն նայուածքով, բայց գրեթէ մեղմութեամբ շարունակեց.

— Եթէ չուտով անդրադառնաս քու կեցութեանդ, եթէ չուտով վերադառնաս մեզ մօտ, քու զաւակներուդ մօտ, վերստին կ'առնես քու դիրքդ, իօկ ես կը ջանամ պատշաճութեան սահմանները պահել մեր գաւազնեւորուն և օտարներուն դիմաց լեզու հետ ունեցած վերաբերմունքիս մէջ:

Հեռացաւ սենեակէն առանց ետեւ դառնալու, առանց կարեկցելու իմ տկարութեանս, առանց ըսելու խօսք մը, օր սիրտս բանար իրեն:

Պատշաճութիւն, օտարներ, ընտրութիւն... Եւ, ինչպէս դժբաղդ ու անհարակ գտնուեցար, Միքայէլ, ինչպէս քու բոլոր գիտութիւնդ, հասուն մարդու լուսակնութիւններդ օղբ ցնդեցան եւ չօգնեցին լեզու քու կեանքիդ ամենամեծ ժամուն, որովհետեւ երբ մարդ կ'ուզէ սիրտի մը խօսիլ, պէտք է դառնալ երօխայի մը պէս անկեղծ օւ միամիտ, ինչ փոթ նայնիսկ, եթէ իր արտայայտութեան եղանակները ըլլան բիրտ ու կոպիտ:

Կը մտածէի. մարդիկ այլեւս չեն համարձակիր ըսալ անհեղինակ սուրբ և զէնքով, բայց կը սպաննին խօսքերով. մտածեցի նաեւ. այնքան կարճատեւ և անմիտ է, ինչպէս մարդոց մեծամասնութիւնը, որ եթէ գիտնար ճշգրիտ կերպով մը, թէ ինչ եղած է բնօրինակ զգացումներուս, աւելի ներողամիտ պիտի ըլլար և ինքզինքը անդարմանելի կերպով նախատուած չի պիտի համարէր իր իրաւունքի, պատուախնդրութեան պայմանադրական զգացումներուն մէջ: Մնաց օր ինչ օր ինքը անքաւելի մեղք կը համարէ, կրնար վերջապէս արդիւնքը ըլլալ վաղանցուկ քաճաճոյքի մը, զգայաբանքներու մոլորանքի մը: Կրնայի իրեն խօսիլ ու մեղմացնել իր առաւելանքը, կրնայի սուգի ու վիշտի բեռը վերցնել իր հոգեւոյն վրայէն, եթէ յայտնի համարել զինքը իրականութեան, բայց իմ տէսակէտս տարբեր էր և գիտնալով, թէ յանցաւոր չեմ իմ ըմբռնած

եղանակովս, գիտէի նաեւ, որ այն հոգեկան կապը, որ հաստատուած էր իմ և քու մէջ, անանցանելի և անխզ ելի էր եւ քրով միշտ շղթայուած պիտի մնար իմ մտածումս և օրրոս:

* *

Մեկնեցան վերջապէս և Միքայէլ գոհ է, որ իր վրէժը լուծեց. մեկնեցան եւ ես մինակ մնացի քեզի հետ. բայց այս նոր կացութիւնը անպասելի կերպով չփոթութիւն և դառնութիւն պատճառեց մեզի. մենք զգացինք և լռելեայն համաձայնեցանք, որ գոհնիկ բան պիտի ըլլար մեզմէ անկախօրէն յառաջ եկած վիճակը չահագործել, եւ մենք աւելի ցանցաւ կերպով իրարու հանդիպեցանք ու աւելի վերապահ դաժանք. Բանի Միքայէլը հոս էր. դիւրաւ կը մօռնայինք իր ներկայութիւնը, բայց իր մեկնելէն ետքը իր չարաբանութիւն ու բռնակամը յարատեւ կերպով կեցած էր մեր մէջ. և մ'ը անծանօթ խորքերէն մեր հոգիներուն ստուերներ երկօրեցան ու մթազնեցին մեր երջանկութիւնը:

Դուն չի հասկցար, թէ ինչո՞ւ ես ալ որոշեցի մեկնել. դուն չի գիտեար երբեք, որ այդ դժուարին որոշումը անելէ առաջ հոգիս գալարուեցաւ ճգնաժամային պայքարներով: Երբ կը մտաբերէի քու վիշտդ ու արխութիւնդ, երբ կը մտաբերէի սրտագին խօսքերդ, ու ռոնցմով քանի անգամներ յայտնեցիր ինձ, թէ դառն յաւաքեկութեան պիտի մատնուէիր, եթէ յանկարծ հեռանայի, կործես բոլոր կորովս կ'անհետանայ. բայց, սիրելիս, ես մայր եմ, ու հոգիս մէջ ձայն մը կար, որ աւելի բարձր հնչեց, և ես զգալով, որ ժպիտը և ուրախութիւնը հետզհետէ կը մտրին իմ սրտիս մէջ, որոշեցի իմ կոշուժիս հետեւիլ և երթալ զաւակներուս մօտ:

Ահա թէ ինչո՞ւ ես որոշեցի մեկնել. ոչ Միքայէլին

համար և ոչ ալ օտարներուն համար որ պիտի դատէին զիս: Ես մեկնեցայ, որովհետեւ զաւակներէս հեռու ըլլալու ցաւը ամօթ և վատութիւն կը պատճառէր ինձ, և զգացի, որ իմ պայծառ հոգիս կը մթազնի կեանքէս. որովհետեւ նաեւ ուզեցի երթալ ու վերագտնել իմ անգործ երջանկութիւնս, աւելի լայն հորիզոն տալ մեր սիրոյն, և որովհետեւ վերջապէս «մարդը» օկսաւ յայտնուիլ մեր մէջ, սիրելիս, իր ցանկութիւններով և անկարելի երազներով, և ես զգացի, որ այն դիւրաբեկ անօթը, որ կը պարփակէր սուրբ և լուսաւոր խորհուրդը մեր զգացումներուն, կրնայ լայնալ իմ դողդոջուն ձերքերէս...:

* *

Շոգենաւը մեկնելու կը պատրաստուէր ու կը կարծէի, որ քու սրտմտութեանդ մէջ յամառելով, չի պիտի դայիր վերջին անգամ զիս տեսնելու. Բարեկամներու և ազգականներու բազմութիւն մը զիս կը շրջապատէր, և ես կը ջանայի սիրալիր ըլլալ ամենուն հետ և հաճելի հետք մը ձգել ինձմէ, բայց երբ դուն վերջապէս երեւցար, մոռցայ ամէնքը, մոռցայ աշխարհը, ու ինձ համար միայն դուն կայիր, դուն ներկայ էիր և քեզ կը տեսնէի միայն: Երբ իմ աչքերս քաղաքավարութեամբ կը դառնային ուրիշներուն, հոգիս լեցուն էր քեզմով և ուշադիր միմիայն քու ներկայութեանդ:

Սթամպուլը իր ամենազեղեցիկ վերջալոյսերէն մէկը կ'ընծայէր մեզի և ոսկի կը տեղար մեր վրայ: Լոյսի և ճառագայէտներու շքեղութիւն մը կը պարզուէր հորիզոնին վրայ և ոսկեղէն ցուքեր կը բոցավառէին մեր դէմքերը: Մեր ամէն մէկ քայլէն զետեւի փոշին կը բարձրանար փափուլով, ու բնութիւնը նազանքներ ունէր մեզի համար, ու ամպերը իրենց անսպասելիորէն երանգաւոր թափօրով կը տարածուէին յամենալով մարիլ և մեր

վերջին օրուան գեղեցկութիւնը կը յաւերժացնէին: Պէտք էր մեկնիլ վերջապէս. երբ թեւս կը զգայի ըստ թեւիդ վրայ ու կը սուրբայի ամբողջին մէջէն, ինծի կը թուէր, որ այդպէս դէպի երջանկութիւն կ'երթայի եւ ոչ թէ մեկնումի մը, ու այդ քանի մը քայլերը, որ առինք միասին, յաւիտենականութեան մը ճամբուն վրայ էր:

Ինչպէս գործազին յուզում մը կտար ըստ ձայնիդ ու ամբողջ անձիդ վրայ, ու քաղցր տրամութիւնը, որ կ'երկարաձգէր մեր վերջին խօսակցութիւնը, անգամ մը եւս մեզ կը կապէր իրարու:

Ու իմ ձեռքս էր, որ կ'ըսէր.

— Որքան դժիւ է մեզ վերջին պահուն տեսած ըլլալուս:

Ու քու ձայնդ էր, որ կը մըմնջէր արտում չնշաւերով, ու չէիք զգար այդ պահուն, որ մեր խեղճ բառերը, մարդկային բառերը անկարող էին արտայայտելու այն բոլոր խռովայող զգացումները, որոնք փոթորիկի մը պէս կը բարձրանային մեր հոգիներուն մէջ:

Ու հարկ եղաւ բաժնուիլ, ու գուն չեա գիտեր, սիրելիս, որ երբ համակերպած իմ որոշումիս, հրաժեշտի համարյոք չըթնեցի կը ծանրանային ձեռքերուս վրայ. երբ կ'ուզէիր աչքերդ դարձնել ինձմէ տանց խոնավութիւնը ծածկելու համար, դուն չեա գիտեր, սիրելի՛ս, երբ ձեռքս սեղմած չէիր ուզեր զիս թողուլ, ես տփռոյն էի, լռին և անշարժ, բայց այդ պահուն կարծես բոն մը գահավիժօրէն կործանեցաւ իմ մէջս, և եթէ զիս տանէիր հետդ, այլ եւս կուրօրէն, խելայեղօրէն ամենուրեք կը հետեւէի քեզի...:

Շոգնաւիւն թաւ սոյլը թրթռալով տարածուեցաւ քաղաքին վրայ կարծես մեր ազնուական ցաւը ծանուցանելով, և քու վերջին պահու գէմքիդ յուզեալ տրամութիւնը գորշումած աչքերուս մէջ առանձնացայ իմ խորիկս: Թուզմունքի և զգացումներու օղիին թափին ներքեւ զինովի պէս կը դեղեւէի: Դէմքս ծածկեցի

բարձիս վրայ և դառնօրէն ու երկարօրէն արտասուեցի, որովհետեւ յաղթանակի մը ծանր և տաժառեղի փառքին ներքեւ կը կքէի այլեւս...:

Հիւանդ էի, սիրելիս, բայց այդ տկարութիւնը պատճառ եղաւ. որ հետզհետէ ամոքուի իմ ցաւս, և սկսայ ապրել իմ հրաշալի սիրոյ վէպս. մինչ շոգենաւը զիս կը հեռացնէր անգողար: Քեզի հետ թեւ թեւի անցանք բոլոր ծաղկեալ ուրախներէն իմ երեւակայութեանըս, յուզմունքի և սիրոյ բոլոր բարեխառնութիւններէն անցնելով և ճաշակելով կեանքը իր բոլոր ցաւերով և ուրախութիւններով. եւ ճշմարտապէս ս'ըն է երազը, ո'րն է իրական կեանքը, քանի որ ըստ սիրելի հոգեկան ներկայութիւնդ յարատեւօրէն զգալով, հոգիիս բոլոր ժպիտները վերստին ծաղկեցան իմ տակաւին տփռոյն դէմքիս վրայ:

Ուշ ատեն հասանք Իզմիր: Կամրջակին վրայ էի մինչեւ իրիկնամուտը: Երկինքին վրայ ամպեր կը տարածուէին առանց կուտակուելու. սև սառեւերներ հորիզոնի չորս կողմերէն զիրար կը դժմաւորէին և կարծես անծանօթ հեռաւորութեան մը մէջ լոյս մը մարեցաւ:

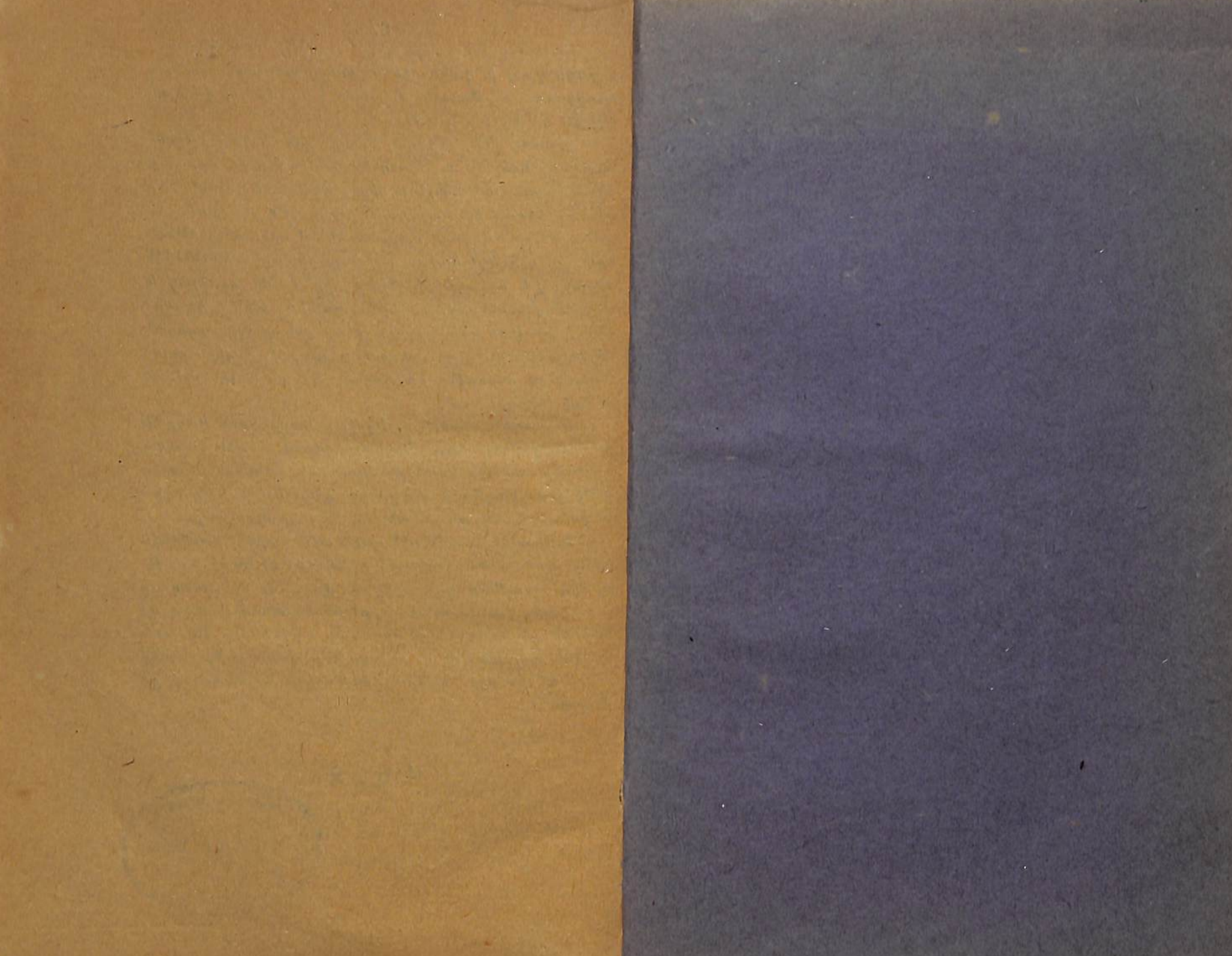
Հակառակ ամառնային դաղջ օդին ամբողջ մարմնովս կը դողամ, մինչ շոգենաւը խարխիւ կը նետէ...: Ու ոչ մէկ յետամնաց ցուրտ երկնքին վրայ, ոչ մէկ աստղ...:

Հոգիս խռովուած է, սիրելիս, և անձկութեամբ կը խորհիմ քեզի: Ահա գիշերը, որ կ'ըջնէ մեր վրայ սև ու ծաւ ծաւ խաւարով. այս գիշերը աստղ չունի, երազ չունի և իր մէջ նայնիսկ փոթորիկի մը սպառնալիքը չի կայ:

Վ Ե Ր Ջ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0330825

28577

ԳԻՆ 75 ՍԷՆՐ

Կեդրոնացեալի

“ԿԵԼԻԿԻԱ” ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՆՈՅ

CILICIA BOOK STORE

57 La Belle Ave. H. P.

(U. S. A.)

DETROIT, MICH.

Phone: HAMLOCK 3758 - 1

Կը գտնուի նաեւ Պօլսոյ Է. Ամերիկայի գրատուները